

P. 506

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES PHILOGOGIA

FASCICULUS 1

1966

C L U J

REDACTOR ŞEF:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTORI ŞEFI ADJUNCŢI:

Acad. prof. ŞT. PÉTERFI, prof. AL. ROŞCA, membru corespondent al Academiei,
prof. I. URSU, membru corespondent al Academiei

COMITETUL DE REDACŢIE AL SERIEI FILOLOGIE:

Conf. M. GÁLFFY, prof. E. JANCSÓ, prof. I. PERVAIN, prof. R. TODORAN,
conf. M. ZACIU (redactor responsabil)

Redacţia:

CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1
Telefon 1—34—50

SUMAR—TARTALOM

DUMITRU POP, Izvorul folcloric al poeziei lui G. Coșbuc <i>Filosofii și plugarii</i> . . .	7
SILVIA GOGA, Din publicistica militantă transilvăneană: „Orientul latin” . . .	21
LIVIA GRĂMADĂ, <i>Tutti frutti</i> și <i>Umoristul</i> . Contribuții la istoria presei satirice românești din Transilvania	35
LIVIU PETRESCU, Nicolae Iorga și estetica geniului	61
TIBERIU WEISS, Unele considerații asupra eticii lui Epicur și a ecoului ei în literatura latină	71
ELENA DRAGOȘ, Un monument în dezvoltarea stilului literaturii artistice: Emil Gîrleanu „În lumea celor cari nu cuvîntă”	89
CORNEL SĂTEANU, O problemă de onomasiologie (Mononimia și polinimia)	99

Notę

EMESE KIS, Anticiparea informației morfologice în evoluția limbii române . . .	107
ANGELICA KALIK, În legătură cu „disputa” dintre cele două perfecte în limba franceză — perfectul simplu și perfectul compus	115
SZABÓ T. ATTILA, Kisállattartó tejjgazdálkodásunk három feudalizmuskori román kölcsönszava: a <i>brinza</i> , az <i>orda</i> és a <i>zsente</i> (Trei cuvinte de origine românească referitoare la prelucrarea laptelui (<i>brindza</i> , <i>orda</i> și <i>zsente</i>) pătrunse în lexicul limbii maghiare în epoca feudalismului)	127

Documentare

STELA PETCU, Preocupări de limbă literară în revista „Familia”	141

Cronică	145

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ДУМИТРУ ПОП, Фольклорный источник стихотворения Дж. Кошбука „Философы и пахари”	7
СИЛВИЯ ГОГА, Из передовой трансильванской публицистики: „Orientul latin”	21
ЛИВИЯ ГРЭМАДЭ, <i>Tutti fruttii</i> и <i>Юморист</i> . К вопросу об истории румынской сатирической печати в Трансильвании	35
ЛИВИУ ПЕТРЕСКУ, Николае Йорга и эстетика гения	61
ТИБЕРИУ ВАЙС, Некоторые соображения о этике Эпикура и её отклике в латинской литературе	71
ЕЛЕНА ДРАГОШ, Момент развития стиля художественной литературы: Эмил Гырляну	89
КОРНЕЛ СЭТЯНУ, Об одной из проблем ономастологии (Мононимия и полинимия)	99

З а м е т к и

ЕМЕШЕ КИШ, Предвосхищение морфологической информации в эволюции румынского языка	107
АНДЖЕЛИКА КАЛИК, К вопросу о соперничестве простого и сложного перфектов во французском языке	115
АТТИЛА Т. САБО, Три слова румынского происхождения о переработке молока (<i>brindza</i> , <i>orda</i> и <i>gsentice</i>), вошедшие в лексику венгерского языка в эпоху феодализма	127

Д о к у м е н т а ц и я

СТЕЛА ПЕТКУ, Вопросы литературного языка в журнале „Фамилия”	141

Х р о н и к а	145

SOMMAIRE — CONTENTS — INHALT

DUMITRU POP, La source folklorique de la poésie de G. Coşbuc „Philosophes et laboureurs”	7
SILVIA GOGA, From the Transylvanian Militant Journalism: "The Latin Orient"	21
LIVIA GRĂMADĂ, „Tutti Frutti” et „Umoristul”. Contribution à l'histoire de la presse satirique roumaine de Transylvanie	35
LIVIU PETRESCU, Nicolas Iorga et l'esthétique du génie	61
TIBERIU WEISS, Some Considerations on Epicur's Ethics and its Echo in Latin Literature	71
ELENA DRAGOŞ, A Moment in the Development of the Artistic Literature Style: Emil Gîrleanu	89
CORNEL SĂTEANU, Un problème d'onomasiologie (Mononymie et polynymie)	99

Notes — Notizen

EMESE KIS, L'anticipation de l'information morphologique dans l'évolution de la langue roumaine	107
ANGELICA KALIK, A propos de la „querelle” des passés en français moderne (passé simple, passé composé)	115
ATTILA T. SZABÓ, Drei Lehnwörter rumänischen Ursprungs die Milchverarbeitung der Kleinviehzüchter betreffend (<i>brindza, orda</i> und <i>zsenticse</i>) im ungarischen Wortschatz des feudalen Zeitalters	127

Documentation — Dokumentensammlung

STELA PETCU, Concerning the Literary Language in „Familia” (The Family) Review	141

Chronique — Chronicle — Chronik	145

IZVORUL FOLCLORIC AL POEZIEI LUI G. COȘBUC FILOSOFII ȘI PLUGARII

de
DUMITRU POP

În legătură cu geneza poeziei lui Coșbuc *Filosofii și plugarii* cercetătorii s-au mulțumit să reproducă cele mai adeseori indicația dată de poetul însuși: „după o poveste populară”. Care este anume povestea populară, sau mai bine zis varianta ei pe care a avut-o drept model — e o întrebare căreia nu i s-a dat pînă acum un răspuns precis și nu i se va putea da niciodată, de vreme ce în manuscrisele poetului nu s-a păstrat nici o însemnare cu privire la conținutul ei. Singur Al. Dima a făcut o apropiere, afirmînd că ne găsim în fața unui „basm” ce se încadra „tipului folcloric răspîndit la mai multe popoare: dezlegarea unor grele întrebări sub amenințarea morții”¹. Înainte de aceasta, G. Bogdan Duică lămurise proveniența modelului folcloric al poeziei. Încercînd să reproducă o mărturisire a lui Coșbuc, notează: „*Filosofii și plugarii* din „Tribuna” este auzită de la Goriță. Este făcută după ce mi-a spus el”². Se elimină astfel din discuție posibilitatea prelucrării unui model de aiurea, la cunoașterea căruia poetul ar fi ajuns pe calea lecturilor sale sau în alt mod.

Poezia cu care ne ocupăm nu se înscrie printre creațiile de mare rezistență ale poetului; ea reprezintă, în schimb, înția lui afirmare promițătoare pe tărîm literar, aceea care i-a atras simpatia lui Slavici și a colaboratorilor săi, deschizîndu-i porțile „Tribunei” de la Sibiu. Iar orientarea spre sursele folclorice, inaugurată acum, va rămîne o constantă a întregii lui activități literare. Autorul însuși a acordat o atenție specială acestei poezii, de vreme ce, așa cum ne informează Bogdan Duică, intenționa să o reia: „*Pe Filosofi și pe plugari* am să-i reiau însă, să-i prefac”³. Iată de ce socotim utilă cercetarea mai amănunțită a izvorului folcloric al poeziei.

¹ *Cei mai rodnici ani ai vieții lui George Coșbuc. Poetul la Sibiu*, Sibiu, 1938, p. 10—11.

² *Cu George Coșbuc la „Căpitanu”, în „Luceafărul”, 1919, nr. 5, p. 95.*

³ *Ibid.*

Aşa cum a arătat Al. Dima, motivul central al acestei creații cunoaște o largă răspîndire. El s-a dovedit a fi deosebit de productiv, valorificîndu-se în diferite specii folclorice. Îl întîlnim astfel în basme. Eroul dezleagă trei întrebări, ghicitori, salvîndu-se astfel și dobîndind uneori pe fiica împăratului⁴. Avem de a face cu transpunerea pe plan intelectual a celor trei probe fizice care apar în mod obișnuit în basm. Tot în cadrul basmului trebuie menționat tipul întrecerilor în ghicitori, țăranul fiind întotdeauna cîștigătorul rămășagului⁵. Alteori motivul a fost valorificat în povești; el ne apare astfel în povestea lui Ispirescu *Fata săracului cea isteată* și în altele înrudite⁶. Un loc aparte îl ocupă apoi seria de povești cu un pronunțat caracter didactic de tipul *Țara fără bătrîni*, în care întrebările cu tîlc sînt puse fie de împăratul megieș care vrea să cotopească țara rămasă fără bătrîni, fie de propriul împărat sfetnicilor care hotărîseră moartea bătrînilor⁷. În categoria poveștii se încadrează și varianta motivului cunoscută în clasificarea internațională sub numele „Fierarul Focus”⁸. La întrebarea cît cîștigă și cum își împarte cîștigul, fierarul dă răspunsuri cu tîlc, un gen de ghicitori. Menționăm, în sfîrșit, acele „întrebări cu povești” din *O șezătoare la țară* sau *Căldătoria lui Moș Albu* a lui Anton Pann⁹, care nu sînt altceva decît transpuneri în formă de ghicitori a unor povești crescute din același motiv folcloric.

În *Filosofii și plugarii* Coșbuc se inspiră dintr-un alt tip de creații care valorifică motivul cu care ne ocupăm. Acestea au uneori un ca-

⁴ Vezi exemple în Lazăr Săineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, București, 1895, p. 967 ș. u.

⁵ Vezi de ex. *Fata de împărat ghicitoare*, în „Ion Creangă”, III (1910), nr. 2, p. 31—32, avînd corespondențe și la alte popoare (de pildă la maghiari; cf. Dr. Berze Nagy János, *Magyar népmesétípusok*, II, 1957, 922 II*).

⁶ Vezi exemple în Adolph Schullerus, *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*, Helsinki, 1928, 921; vezi și Lazăr Săineanu, *lucr. cit.*, p. 967 ș. u.

⁷ De ex. P. Papahagi, *Bătrînii scăpați de moarte*, în vol. *Basme aromâne*, București, 1905, p. 166—168; D. Furtună, *De cînd nu se mai ucid bătrînii*, în vol. *Cuvinte scumpe*, București, 1914, p. 39—45; R. Marinescu, *Cînd se tăia oamenii cei bătrîni*, în „Șezătoarea”, III (1894), p. 110—111; Cosmescu, *Bătrînul înțelept*, în Lazăr Săineanu, *Basmele române*, p. 968; Arthur și Albert Schott, *O poveste din timpul romanilor*, în vol. *Walachische Märchen*, Stuttgart, 1845, nr. 12.

⁸ Vezi amănunte în Johannes Bolte-Georg Poliwka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, Leipzig, 1930, IV, p. 137; vezi și György Lajos, *A magyar anekdóta története és egyetemes kapcsolatai*, Budapest, 1934, nr. 70.

⁹ Vezi în editia *Scrieri alese*, vol. III, Text, note, glosar și bibliografie de Radu Albala și I. Fischer, Prefață de Paul Cornea. București, Editura pentru literatură, 1963, p. 54 ș. u. Transcriem aci o variantă inedită, culeasă în cadrul unei anchete întreprinse prin elevii Liceului din Cehu-Silvaniei, din satul Tămășești, raionul Cehu-Silvaniei, de Dunca Maria, în 1964: „Zice că s-o dus odată un om și o femeie pînă la un car cu fin pînă la drum. Pînă la drum [ei] o trecut un om și-o zis: „Bună ziua, om și femeie!” Dar femeia a zis: „Bună ziua, da’ io nu i-s femeie la el, nici el nu mi om la mine; numa’ mama lui i-o fost soacră la mama me[a]. Ce o fost femeia aceea și cu omu acela din car?” [Răspuns] Femeia aceea o fost fata omului acela din car”. Cu unele deosebiri de amănunt. „gîcitoarea” aceasta, cum i se spune local, a fost notată și din satele învecinate, Urmeniș și Băița.

racter de poveste, alteori de snoavă, după cum surprindem în folclorul românesc cazuri când, în urma unor adaptări și localizări, motivul a dat naștere unor snoave cu caracter legendar. Împăratul sau domnitorul vrea să dea sfetnicilor săi încrezuți, ori călugărului sau popii îmbuibat, o lecție morală. Îi pune anume să dezlege o serie de întrebări cu tîlc, sub amenințarea că în caz contrar le taie capul. Aceștia nu știu să răspundă întrebărilor, fiind puși în situația umilitoare să apeleze la ajutorul unui om simplu, țaran sau cioban.

Nu știm cînd anume i-a împărtășit Ion Gorită lui Coșbuc povestea cu filozofii și plugarii, după cum nu știm cînd a încolțit în mintea acestuia ideea prelucrării ei. Este foarte probabil că poetul se familiarizase cu motivul pe calea lecturilor sale, după cum se poate presupune că el a fost influențat și de unele prelucrări culte ale acestuia. Coșbuc va fi cunoscut, poate, cele cîteva variante aparținătoare tipului apropiat din *O șezătoare la țară* sau *Călătoria lui Moș Albu* de Anton Pann. Lucrarea aceasta nu a fost descoperită în biblioteca poetului¹⁰, după cum lipsesc și alte dovezi sigure că a citit-o înainte de anul 1884 cînd scrie *Filosofii și plugarii*. Știm, în schimb, că opera lui Anton Pann a reținut în mod special atenția lui Coșbuc¹¹. Poetul va fi cunoscut apoi în original prelucrarea lui Bürger, *Der Kaiser und der Abt*, precum și traducerea ei în românește făcută de Andrei Mureșanu în 1845¹². Trecînd peste diferitele tipuri mai îndepărtate (cum sînt cele din basme și povești, ca *Fata săracului cea isteată* și *Țară fără bătrîni*), George Coșbuc a avut la îndemînă și o variantă folclorică tipărită, ce se încadra chiar tipului pe care l-a urmat el în *Filosofii și plugarii*. E vorba de „tradițiunea populară” *Iuga și Vasile Vodă*, publicată de Simeon Florea Marian în „Albina Carpaților” (Sibiu) din 1880¹³.

Menționăm apoi interesul special manifestat de Coșbuc pentru ghicitorile populare, inclusiv cele valorificate în alte specii folclorice. Astfel în studiul *Ghicitorile populare*, scris mai tîrziu, după ce analizează variatele categorii ale acestora arată că „ghicitorile au dat naștere multor snoave, tradițiuni, basme etc.”¹⁴, gîndindu-se cu siguranță și la producțiile născute din motivul cu care ne ocupăm. Nu este apoi

¹⁰ Vezi A. I. Duțu, *Biblioteca lui Coșbuc. Date privitoare la lectura și cultura poetului*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, III (1960), p. 181—208.

¹¹ De ex. *Culegerea de proverbi sau Povestea vorbeii* a fost descoperită în biblioteca poetului și ea a fost utilizată cu siguranță, alături de colecția lui Iuliu Zanne, în articolele sale consacrate acestei specii (cf. A. I. Duțu, *ibid.*, p. 200).

¹² *Împăratul și arhimandritul*, în vol. *Din poeziile lui Andrei Mureșanu*, Brașov, 1862.

¹³ Nr. 11, p. 161—164. Textul acesteia a fost republicat de Marian în *Tradiții populare române din Bucovina*, București, 1895, p. 154—157 — lucrare citită și adnotată de Coșbuc (cf. A. I. Duțu, *lucr. cit.*, p. 201). Marian precizează cu această ocazie că i-a fost comunicată de învățătorul Const. Ispescu din Frătăuțul vechiu, raion. Rădăuți. Între timp, N. A. Bogdan valorificase producția — menționează Marian — în comedioara într-un act *Berbecii la pascut*, fără să mărturisească acest lucru (cf. Marian, p. 359).

¹⁴ În „Albina” VI (1903), nr. 42—43, p. 1104—1108; nr. 47, p. 1289—1290; nr. 50, p. 1289—1290.

lipsit de interes faptul că între primele sale încercări literare se găsesc și câteva „gicături”¹⁵.

Reținem prin urmare interesul poetului pentru specia „ghicitorii”, fructificată de el ca modalitate literară în *Filosofii și plugarii* și posibilitățile de a se fi familiarizat cu motivul central al poeziei (în formă folclorică sau prelucrat) înainte de a-l fi valorificat în propria-i creație. Acestea constituie credem chiar punctul de plecare al prelucrării sale.

Sondaful folcloric ce l-am făcut în satul Coșbuc la începutul anului 1960 n-a reușit să surprindă motivul în circulație. El este însă atestat și chiar în variante apropiate de cea valorificată de George Coșbuc, în toate regiunile țării. În catalogul lui Schullerus (921 I*) sînt menționate numai două variante. Iată cuprinsul mărturiilor publicate pînă acum:

1. S. F. I. Marian, Iuga și Vasile Vodă¹⁶. Vasile Vodă îl prețuia în mod deosebit pe bătrînul țăran Iuga pentru înțelepciunea și omenia lui. Chemat la curte, Iuga sosește tocmai cînd domnitorul se afla în divan cu cei 12 sfetnici ai săi, și între Vodă și moșneag se încinge un dialog:

- „Bună ziua, stăpîne!
- Bună să-ți fie inima, precum ți-i și căutătura! — răspunse Vodă zîbind.
- Și Măriei-tale fapta, precum ți-i și vorba!
- Da cum te mai afli, Iugo?
- Cum vrei, stăpîne!... și mai bine și mai rău!
- Cum ți-i dealul?
- Alb și slab!
- Da lunca?
- Verde și înfrunzită!
- Da munții?
- Încărcați de brazi și flori frumoase!
- Da șesul?
- Despoiat și uscat!
- Primi-vei doisprezece berbeci de-ai mei la dealul tău de păscătoare?
- De ce nu?... primi, stăpîne, însă cu plată!...
- Mergi dară sănătos!”

Domnitorul le cere apoi sfetnicilor ca pînă în dimineața zilei următoare să-i tilcuiască înțelesul convorbirii sale cu Iuga; altfel îi îndepărtează din slujbă.

Sfetnicii, alarmați de neputința de a tălmăci vorbele moșneagului, îl caută pe acesta și, în schimbul unei sume de bani, află răspunsurile. A doua zi Vasile Vodă îl întreabă pe Iuga în prezența sfetnicilor: „Dar păscut-ai berbecii mei la dealul tău de păscătoare?” Răspunsul moșneagului îi face să-și plece, rușinați, capetele. Domnitorul află astfel că le-a dat „o bună învățătură”. Și apoi încheierea: lui Vasile Vodă „nu-i plăceau de ajuns sfetnicii săi, fiindcă aceștia nu prea iubeau poporul, ci mai vîrtos îl defăimau și îl asupreau. De aceea voind să-i pedepsească și să facă a cunoaște că și țăranul este om ca și dinșii, ba poate mai cu cap”.

¹⁵ Două dintre acestea (*Între toți șerpii din lume și Care rege n-are țară*) au fost publicate în *Calendariu pedagogic pe anul 1885*, Gherla, 1884; ele au fost reproduse și în „Arhiva Someșană”, nr. 5, p. 46—47,

¹⁶ *Lucr. cit.*

2. Gr. N. Coatu, *Împăratul și popa* (poveste)¹⁷. Împăratul se întâlnește cu un popă și îl întreabă de ce e așa de gras, la ceea ce popa răspunde că nu are griji. Împăratul vrea să se convingă dacă într-adevăr grijiile slăbesc și îl cheamă pe popă la palat punându-i următoarele patru întrebări, cu amenințarea că dacă nu-i va da răspunsurile potrivite îi va tăia capul: cât e de la iad până la rai? cât e de grea luna? unde e mijlocul pământului? „câte parale fac eu și ce gîndesc eu cînd vorbesc cu sfinția ta?”

Speriat de amenințarea împăratului, popa se usucă pe picioare, pînă ce se decide să-i împărtășească dascălului necazul său. Acesta se duce în fața împăratului în locul popii, după ce își schimbase cu el îmbrăcămintea. Dascălul dă răspunsurile potrivite întrebărilor cu tilc și, întrebat de împărat ce răsplată pretinde, cere să-l facă protopop pe popa.

3. V. A. Urechiiă, *Popa care știe carte*¹⁸. Ștefan Vodă se duce la părintele Onofrei, vestit pentru învățătura sa, și-i pune trei întrebări: „cît prețuiesc eu?”, „în cît timp voi putea ajunge de la un capăt la altul al lumii?”, „care e gîndul în care sînt greșit?”.

Negăsind răspunsurile, popa urmează sfatul șoltuzului și se duce de-și spune păsul porcarului Gloanță. Acesta cere să-și schimbe între ei vestmintele și se duce el în fața domnitorului. Prin răspunsurile sale istețe, porcarul Gloanță ajunge episcop de Rădăuți, iar popa rămîne în locul său la porci.

4. Elena Niculiță-Voronca, *Ciobanul*¹⁹. Într-o zi călugării unei mănăstiri afișează o tablă cu inscripția „n-avem frică de nime”. Trecînd pe acolo domnitorul, îi spun și lui că n-au frică numai de Dumnezeu. Domnitorul, indignat de îmbuibarea lor, le dă să dezlege trei întrebări, sub amenințarea că în caz contrar le va lua capetele și-i va trage în țeapă: cîte stele sînt pe cer? în cît timp poate un om înconjura țara Moldovei? încotro stă Dumnezeu cu fața și ce face în ceasul acela?

Deznădăjduiți, călugării pornesc în lume să cerce răspunsurile. Un cioban se oferă să-i scoată din încurcătură, după ce își va fi schimbat îmbrăcămintea cu un călugăr. Ajuns în fața domnitorului, tilcuiește întrebările acestuia, ajunge pe tron, după ce taie capul domnitorului, iar călugărul este trimis la oi în locul său.

5. S. T. Kirileanu, *Ștefan cel Mare și porcarul*²⁰ — este aproape identică cu varianta lui V. A. Urechiiă.

6. C. Rădulescu Codin, *Ștefan Vodă și moșneagul*²¹. Ștefan Vodă iese la plimbare cu „boierii lui cei mari”, întîlnind în cale, pe un ogor, un uncheș bătrîn cu un băiețuș. Vodă intră în vorbă cu moșneagul:

— „Bună ziua, moșule!

¹⁷ „Șezătoarea”, 4 (1896), p. 185—189 (culeasă din Banca, fostul județ Tutova).

¹⁸ *Legende române*, vol. II, Ediție completă în 2 vol., București, 1905, p. 44—62. Retipărită în „Gazeta Transilvaniei”, LI (1888), în „Rumänische Revue”, IV (1888), p. 114—123, în S. T. Kirileanu, *Ștefan cel Mare și Sfînt*, p. 140—150 și în „Hoțul” (București), I (1887—1888), nr. 35, 36, p. 274, 282.

¹⁹ *Datinele și credințele poporului român*, vol. I, P. IV, Cernăuți, 1903, p. 677—679 (culeasă din Tulbureni, fostul județ Botoșani; inf. Vasile Onofrei). Retipărită în Kirileanu, *lucr. cit.*, p. 154—157.

²⁰ *Lucr. cit.*, p. 151—154 („Nacris Crețulescu a auzit-o de la gen. Gr. Ipătescu, Sachelarescu din Iași”).

²¹ *Legende, tradiții și amintiri istorice*, București [1910], p. 66—69 (culeasă din Priboieni, fostul județ Argeș; inf. Marin Coțandără).

— Mulțumim Măriei Tale!...

— De ce te-ai sculat tîrziu?

— Hei, Măria Ta! nu m-am sculat tîrziu; m-am sculat de dimineață dar n-a vrut Dumnezeu cu mine" (...)

— S-or face bucatele, moșule?

— Apoi de, Măria Ta! Sunt trei galioane pe mare: dac-or veni pline, nu se fac bucate; dac-or veni goale, iar nu se fac. Dacă or veni însă pe jumătate, se fac!"

Domnitorul se minunează de istețimea moșneagului și-i pune o ultimă întrebare: „Moșule, am doisprezece berbeci. Cînd le-o veni vremea, vii să mi-i tunzi?

— Vin, Măria Ta! Cum nu!"

După cîteva zile, stînd în dișan cu boierii săi, Ștefan Vodă îi pune să-i tălmăcească vorbele moșneagului. Le dă un răgaz de trei zile, după care, dacă nu vor ști răspunde, le va tăia capetele. În cele din urmă, boierii îl chemă pe moșneag la divan, unde, în schimbul unei sume de bani, acesta le dezvăluie înțelesul vorbelor sale. În sfîrșit, apare dintr-o odaie alăturată domnitorul și-și mustră sfetnicii.

7. N. I. Munteanu, *Înțelepciunea românului*²². Un împărat pornește prin țară însoțit de doi sfetnici. În calea lor întîlnesc un moșneag ce ara și împăratul intră în vorbă cu el, întrebîndu-l, între altele: „Da cele de aproape care merg departe ori cele mai de aproape care merg mai departe, cum te slujesc?” După răspunsul meșteșugit al moșneagului, împăratul îi mai pune o întrebare: „Da o gîscă ai prinde?” Mergînd mai departe, îi pune pe sfetnici să-i tilcuiască pînă în trei zile vorbele țaranului, amenințîndu-i că în caz contrar le va tăia capetele. Nereușind să se descurce singuri, sfetnicii se întorc la moșneag, care, după multă stăruință, și după o bună răsplată, le dezvăluie înțelesul cuvintelor sale. Împăratul pricepe de îndată „țîșerania” lor.

8. *Ciobanul împărat* (anecdota populară)²³. Un împărat îi întreabă pe sfetnicii săi de cîți coți e pămîntul și cîți coți sînt pînă la cer, amenințîndu-i că, dacă în trei zile nu-i răspund la cele două întrebări, le ia viața. Sfetnicii recurg la ajutorul unui cioban. Acesta se înfățișează la palat îmbrăcat în vestimintele unui sfetnic și în loc de răspuns îi spune împăratului: „Du-te și cînd vei fi numărat și tu perii de pe măgarul meu îți voi spune și eu de cîți coți e pămîntul...” Nereușind, ciobanul îi taie capul răminînd el însuși în scaunul împărătesc.

9. De la Cumanii, *Poveste*²⁴. Un împărat se oprește în fața unei mănăstiri care purta o tablă cu inscripția: „Mănăstire fără grijă”. Se gîndește să-l facă pe călugăr să știe ce e „grija”, punîndu-i următoarele întrebări: „Cît prețuiesc eu?”, „ce are mai mult bogatul decît săracul?” și „cîte stele sînt pe cer?”

Sub amenințarea morții, călugărul se usucă „de grijă”. Sluga sa se oferă să-i vină în ajutor, dar călugărul îl privește cu dispreț: „Ce știi tu, mă, care ești orb? Eu am patru ochi și nu-i dau de căpățîi. Da o să-ți spui să-ți văd prostia...” „Cînd

²² În „Ion Creangă”, XIV (1921), nr. 1, p. 12—13 (culeasă din „Delta Dunării”). Reprodusă și în vol. *Povestiri și legende* (1914—1918), f.a., p. 16—17.

²³ În „Revista critică literară”, I (1893), nr. 2, p. 92—93 (fără indicația culegătorului și a locului culegerii).

²⁴ În „Neamul românesc pentru popor”, I (1910), nr. 22, p. 350—352 („auzită de la C. D. Toncescu, Maglavit, Dolj”).

ii destăinuie slugii întrebările, acesta se oferă să se ducă el în fața împăratului. Apare în fața acestuia în vestmintele călugărului, călare pe un măgar.

Pentru răspunsurile sale istețe, împăratul îl pune în locul călugărului, iar pe acesta în locul său.

10. Alexandru Fărcășescu, *Împăratul și preotul*²⁵. Un împărat întâlnește un popă gras, care își motivează înfățișarea prosperă prin lipsa lui de griji. Voind să se convingă dacă într-adevăr grijile îl slăbesc pe om, împăratul îi pune popii patru întrebări, sub amenințarea morții: „ce distanță e de la rai la iad?”, „cît cîntărește luna?”, „cîți bani (galbeni) fac eu (împăratul)”, ce gîndesc eu (împăratul) despre tine”. Dascălul, îmbrăcat în hainele popii, se duce în locul acestuia în fața împăratului și dă răspunsuri istețe întrebărilor puse. Singura răsplată pe care o acceptă la urmă este să-l facă protopop pe preotul în numele căruia a vorbit.

11. N. I. Munteanu, *Mocanul isteț*²⁶ e foarte asemănătoare cu varianta Niculiță-Voronca.

12. Gr. Sima al lui Ioan, *În cît timp se înconjură pămîntul*²⁷. Boierul se adresează unui moșneag isteț, punindu-i o întrebare „învățată de prin cărți” și anume, „în cît timp se poate înconjura pămîntul?” Răspunsul moșneagului îl face pe boier să se dea bătut.

13. Vasile Scurtu, *Popa și împăratul*²⁸. Împăratul îl cheamă la sine pe popa cel „voios”, fericit că nu-i lipsește nimic, punându-l să răspundă la trei întrebări. Neputincios în fața situației, popa își povestește necazul unui cioban. Acesta se îmbracă în stralele preotului și se duce el în fața împăratului, răspunzîndu-i la cele trei întrebări: „unde-i mîîi locu pămîntului?”, „cît plătesc ieu acuma dacă-s îmbrăcat în haine împărătești?”, ce lucrează Dumnezău?”. La aceasta din urmă „popa” răspunde numai după ce împăratul acceptă să-și schimbe între ei hainele. Urcîndu-se pe tron, ciobanul zice: „Vezi, ce lucrează Dumnezău? Că pe unu-l suie și pe unu-l coboară (...) Vrei să-ți tai capu ori nu vrei?”. Împăratul, umilit, răspunde la rîndul său: „Lasă-mă-n pace că nu-ț mai fac nimic, du-te acasă și tăt horește!”

În afară de aceste 13 variante, s-au mai publicat alte patru, care însă nu ne-au fost accesibile²⁹. Am întîlnit în schimb, două variante în plină circulație orală. Pe acestea le transcriem în întregime:

Răspunsul țăranului. De mult odată, cînd lupii grijeau de oi și urșii mîncău ci-rezi de boi, conducea țara un domnitor și trei generali. Au hotărît ei să facă o vizită prin țară și în una din zile se pregătesc, încălecă și pornesc.

²⁵ În „Izvorașul”, XVIII (1939), nr. 1, p. 26—27 („culeasă din gura poporului de Alexandru Fărcășescu, com. Naidăș, județul Caraș”).

²⁶ *Povestiri și legende*, Birlad, f.a., p. 13—15.

²⁷ În *Ardeleanul glumeț sau 101 de anecdote populare, culese pe sprînceană și întocmite din glumele lui Nenea Stan ce-și ride de toți*, de Gr. Sima al lui Ioan, Sibiu, 1889, p. 33—34.

²⁸ *Cercetări folclorice în Ugocea românească*, în „Anuarul Arhivei de folclor”, VI (1942), p. 97—99 (din com. Bocicău; inf. Vasile Paleșnic, 53 ani).

²⁹ *Popa cel fără gînd*, în „Romanul” (București), XXXVIII (1894), p. 2070; *Boierul și sluga morarului*, în „Lumina” (Brăila), V (1938), nr. 4, p. 26—28; *Delapecica, Din purcar, călugăr*, în vol. *Din literatura populară*, p. 141—145; Pauline Schullerus, *Der Pfarrer ohne Sorgen*, în *Rumänische Volksmärchen* în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, vol. 33, III, p. 537.

Lingă drum, pe un pământ, ara un moș cu patru boi. Când ajung acolo, domnitorul zice:

- Bun noroc, moșule!
- Noroc și mulțămim, domnule!
- Dar departe-i departele? — întreabă domnitorul.
- Până la coarnele boilor dinaintea! — a răspuns moșul.
- Da' câți mai ai din treizeci și doi?
- Numai doi!
- Dar trei țapi ai putea mulge?
- Cum aș vrea eu!

Și au plecat către un oraș din apropiere. Au luat camere: cei trei o cameră, iar domnitorul o altă cameră. Au început să vorbească cei trei generali despre rostul cuvintelor pe care le-a vorbit domnitorul cu moșul.

Ei au hotărât ca toți trei să meargă până la moș și să-l întrebe. Repede au încălecat și au ajuns la moș. Și l-au întrebat ce înseamnă „Departele-i departele?” Moșul a zis: „Ați umblat la școală?”

- Da! au răspuns ei.
  - Ați plătit? a întrebat moșul.
  - Da! au răspuns ei.
  - Atunci plătiți-mi și mie o sută de lei!
- Și au plătit. Moșul a zis: „El m-a întrebat că mai văd eu? Eu am zis că până la coarnele boilor dinaintea. Văd eu și mai încolo, dar nu așa bine.”
- Dar aceea că: „Câți mai ai din treizeci și doi?”
  - Încă o sută! a zis moșul. Și ei au plătit. Moșul a zis: „În gură fiecare are treizeci și doi dinți și m-a întrebat câți mai am din ei. Eu am răspuns că doi.”
  - Dar cum ai putea mulge dumneata trei țapi? au întrebat cei trei generali. Moșul știa, și domnitorul, că aceștia se vor întoarce să-l întrebe, și o zis: „Domnitorul a știut că voi vă veți întoarce să mă întrebați și v-a considerat țapi și m-a întrebat dacă voi ști scoate bani de pe voi”.

Atunci cei trei generali s-au dus rușinoși (sic) de la moș³⁰.

Matei Corvin și bătrînul. Să zici că odată Matei Corvin merse pă-n țară, ca să vadă cum o mai duc oamenii. Și cum merse îel așe, numă ce vede pă cîmp un moș bătrîn care ara. Matei Corvin atunci îl întreabă pă moș:

- Da', moșule, îndi îs cei tînări, dî ari dumneata om bătrîn?
- Și moșu îi spune:

- Câți au fost și câți s-au dus!
- Matei Corvin îl întreabă iară pă bătrîn:
- Da' câți dinți ai moșule în gură?
  - Câți au fost și câți s-au dus!

Matei Corvin îl întreabă iară:

- Da' țapi muls-ai, moșule?

Moșul zisă:

- Oi mulge de-amu!

Da' uitai să vă spun că cu Matei Corvin erau și boierii lui, da' care nu o înțăles nimic din ce-o vorbit Matei Corvin cu moșul. După ce s-o dus ei oleacă dî drum, tăi

---

³⁰ Culeasă din satul Bulgari, raionul Cehu-Silvaniei, în aprilie 1964; inf. Mu-reșan Gligore.

unu cîte unu o început să vie la moș și să-l întrebe că ce o zis Țel cătă Matei Corvin. Moșul o zis că numa așe le spuie, dacă plătesc bine. Ței o zis că plătesc „cît ceri”, numa să le spuie. Atunci moșul le spusă că tînării nu-s, că s-au dus pentru că s-o Țnsurat și s-o dus pă la căsile lor, apoi Țel zisă că o avut 32 dîi Ținți în gură și tăt o picat, da' la ultima moșul le spusă că o muls Țapii. A doua zi, trecind Matei Corvin pă acolo, il întreabă iară pă moș:

— Moșule, nō, muls-ai Țapii?

Și moșu îi spusă:

— Muls, Măria Ta!

Aici era vorba de boierii care n-o înȚales ce o vorbit moșul cu Matei Corvin, adică Ței o viȚit la moș și i-o plătit să le spuie ce vorbisă Țel cu Matei Corvin³¹.

Tipul de creaȚii pe care l-am prezentat și care a fost valorificat de George Coșbuc în *Filosofii și plugarii*, cunoaște o arie de răspîndire foarte largă, fiind atestat și la alte popoare³². El nu se prezintă însă unitar nici măcar în cadrul folclorului românesc. Așa cum arătam mai Țnainte, tipul acesta de creaȚii se realizează uneori sub forma poveștii, anume a poveștii glumeȚe, situată în imediată apropiere a snoavei. Aci se Țncadrează majoritatea variantelor românești ce ne sȚnt cunoscute (2, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 și *Răspunsul țăranului*). Alteori el se realizează sub forma snoavei cu caracter legendar (1, 2, 3, 5, 6 și *Matei Corvin și bătrînul*).

În ceea ce privește conflictul, putem distinge două grupe de variante: una, foarte apropiată de prelucrarea lui Bürger din *Kaiser und Abt*, în care acesta se angajează Țntre Țmpărat sau domnitor și o faȚă bisericească (popă sau călugăr), acesta din urmă fiind salvat de către un cioban, sau dascăl; cea de a doua grupă în care conflictul se angajează Țntre Țmpărat sau domnitor și sfetnicii săi, și în care apare de obicei, ca un al treilea factor, țăranul bătrîn.

Eroii sȚnt Țnzestrați și ei cu atribute diferite. Cele mai adeseori Țmpăratul sau domnitorul ne apare ca un erou pozitiv; în persoana lui masele poporului au Țntrupat propriul ideal în ceea ce privește instituȚia pe care o reprezintă. El ar putea fi raportat conceptului „monarhului luminat” al veacului al XVIII-lea. Țmpăratul își sancȚionează propriii sfetnici, pe popă sau călugăr, fie pentru Țngîmfarea lor, pentru faptul că se pretind a fi atotștiutori, dispreȚuind pe cei mulȚi, fie pentru că îi asupresc pe aceștia, fie pentru viaȚa de huzur pe care o duc. Astfel lui Vasile Vodă „nu-i plăceau de ajuns sfetnicii săi, fiindcă

³¹ Arhiva cercului știinȚific studentesc de folclor din Cluj, nr. 4311, culeasă de Condu Sabin, din com. Valea Drăganului, raion Huedin, în 13. X. 1963; inf. Teuca Veronica, 46 ani.

³² Aarne-Thompson, *The Types of the Folktale*, Helsinki, 1961, 922. Foarte asemănătoare sȚnt cele două variante maghiare din R.P.U. (vezi Berze Nagy János, *Magyar népmesetipusok*, II, 1957, 927**, precum și varianta inedită, în limba maghiară, culeasă de Faragó József din com. Aluniș, raion. Reghin. La germani motivul s-a bucurat de multă soliciȚudine din partea scriitorilor, care l-au valorificat în operele lor la diferite date (vezi amănunte în legătură cu aceasta în lucrarea lui Anderson Walter, *Kaiser und Abt, die Geschichte eines Schwankes*, Helsingfors, 1923).

aceștia nu prea iubeau poporul, ci mai virtuos îl defăimau și îl asupreau. De aceea a voit să-i pedepsească și să-i facă a cunoaște că și țărănul este om ca și dinșii, ba poate mai cu cap"³³. Împăratul din varianta lui N. I. Munteanu, *Înfelepciunea românului*, umbla prin țară îmbrăcat în haine de cerșetor „și lecuia multe nevoi ale celor mici”³⁴. Deznodământul variantelor amintite vine să sublinieze de fiecare dată această idee etică.

În câteva variante portretul împăratului nu este conturat cu claritate. Încercările la care îi supune pe sfințici sau pe popă nu sînt suficiente motivate sau motivarea se face pe o linie diferită de aceea întâlnită mai sus. Bunăoară în varianta lui Alexandru Fărcășescu, *Împăratul și preotul* sau în cea a lui Gr. N. Coatu, *Împăratul și popa*, probele reprezintă un gen de experiențe medico-sanitare, împăratul voind să se convingă dacă grijile, gîndurile sînt de natură să-l slăbească pe om. Alteori, gestul său față de popă pare să fie expresia unui caracter malițios.

Diferit ne apare și portretul personajului care întruchipează istețimea poporului, un țărăn bătrîn (1, 6, 7, 9, 12, *Răspunsul țărănului și Matei Corvin și bătrînul*), cioban sau porcar (3, 4, 5, 8, 11, 13), iar în două variante (2, 10), dascăl. În primul caz, personajul acesta e un fel de Păcală, care joacă feste sfințicilor, conlucrînd astfel cu împăratul la pedepsirea lor (1, 6, 7, *Răspunsul țărănului, Matei Corvin și bătrînul*). Alteori, prin dezlegarea întrebărilor de către cioban sau porcar se ajunge la o nouă distribuire de funcții sociale, în raport cu capacitatea intelectuală a fiecăruia: eroul isteț devine popă, iar acesta rămîne în locul său, ca cioban sau porcar (3, 4, 5, 9, 11). În două cazuri (2, 10), el nu cere nimic pentru sine, ci, ca o mîngiere pentru preotul care trăise fiorii mîrții, cere ca acesta să fie ridicat la rangul de protopop. Sesizăm aci și o anumită doză de ironie la adresa feței bisericești. În sfîrșit, în alte patru variante (4, 8, 11, 13) personajul se comportă cu totul diferit: el taie capul împăratului, instalîndu-se în locul său, sau îl amenință numai cu aceasta pe acel ce, la rîndul său, îl amenință pe preot (13). Sînt tocmai variantele în care acțiunea împăratului nu e motivată în sens pozitiv prin scopurile etico-sociale pe care le vizează.

O ultimă precizare ce se impune se referă la natura probelor impuse de împărat sau domnitor. Cele mai adeseori ele reprezintă (mai ales dacă le raportăm la o epocă mai veche) enigme, inspirate din domeniul științelor (cite stele sînt pe cer, unde e mijlocul pămîntului, în cît timp se poate conjura pămîntul etc.), răspunsul pe care îl pretind fiind de ordin speculativ prin excelență, ceea ce presupune, desigur, istețime (2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13.). În alte câteva variante (1, 6, 7, *Răspunsul țărănului, Matei Corvin și bătrînul*), probele constau în descifrarea unor formulări alegorice, asemănătoare ghicitorii.

³³ *Iuga și Vasile Vodă*, în lucr. cit., p. 167.

³⁴ P. 12. În varianta lui C. Rădulescu Codin, *Ștefan Vodă și moșneagul*, se spune că domnitorul cutreiera țara ca „să ajute pe cei nevoiași” pentru că „era milos nevoie mare” (66); vezi și variantele 3, 4, 5, 9, 11, *Răspunsul țărănului și Matei Corvin și bătrînul*.

Sumara incursiune ce am făcut-o în materialul popular este, credem, în măsură să indice cu destulă precizie sursa poeziei lui Coșbuc *Filozofii și plugarii*. Poetul n-a valorificat aci motivul celor trei probe ghicitori, așa cum se înfățișează el în basme sau în poveștile de tipul *Fata săracului cea isteasă*, *Țara fără bătrâni* sau în acele „întrebări cu povești” din Anton Pann. Acestea îi vor fi fost cu siguranță — cel puțin în parte — cunoscute și-i vor fi stimulat inspirația. Coșbuc a avut însă ca model un alt tip de creații, realizate pe planul poveștii glumețe și a snoavei cu caracter legendar, iar în cadrul acestora modelul folosit de poet poate fi urmărit mai de aproape. El se înscrie între variantele în care conflictul se angajează între un împărat ideal și sfetnicii săi îngimfați (cf. 1, 6, 7, 8, *Răspunsul țăranului*, *Matei Corvin și bătrînul*), cu scopul de a le da o lecție de conduită morală. Înțelepciunea poporului e întrupată aci în persoana unui țăran bătrîn și se materializează în răspunsurile ce le dă la trei întrebări alegorice.

Variantele tipului amintit de creații cuprind toate elementele esențiale ale poeziei lui Coșbuc. Astfel ideea ei centrală, concretizată în versurile: „Am voit să v-arăt cum că și plugaru-i om isteț / Chiar așa de-nțelept, poate, tocmai precum voi sînteți”, se regăsește în varianta lui S. Fl. Marian („de aceea voind să-i pedepsească (pe sfetnici) și să-i facă a cunoaște că și țăranul este om ca și dinșii, ba poate mai cu cap”), pe care nu este exclus ca poetul să o fi pus la contribuție. În variantele populare se regăsește aproape în întregime fabulația poeziei lui Coșbuc, deznodămîntul ei, precum și două din cele trei întrebări alegorice (prima la Rădulescu-Codin, iar ultima la același, la S. Fl. Marian, în *Răspunsul țăranului și în Matei Corvin și bătrînul*).

E posibil ca varianta comunicată lui Coșbuc de Goriță să fi cuprins toate elementele de bază existente în creația sa, după cum este posibil ca poetul să o fi completat cu elemente din alte creații asemănătoare pe care le cunoștea pe calea lecturilor sale.

Principalele deosebiri între prelucrarea lui Coșbuc și modelul ei folcloric sînt de domeniul redactării; totodată poetul își nuanțează în chip diferit ideea creației sale. El amplifică astfel acțiunea, adăugînd de la sine numeroase date. Din cele cincizeci de versuri de la începutul poeziei, numai primele două au acoperire în materialul popular, restul reprezentînd pură invenție, menită să pună într-o puternică lumină îngîmfarea sfetnicilor împărătești și disprețul lor pentru „știința” plugarului. Surprindem apoi la Coșbuc o puternică tendință spre caricatură, care îndepărtează și mai mult creația sa de modelul popular. În sfîrșit, pasajul la care ne referim pune în evidență puternica ironie a autorului la adresa pedantismului preinșilor învățați, crescuți în spiritul unui învățămînt sec, formal.

Invenție a lui Coșbuc sînt, în parte și celelalte versuri în care sînt înfățișați sfetnicii. Apreciînd, de pildă, răspunsurile moșneagului, ei spun:

Însă cît și-a deschis gura la a doua întrebare
Am văzût pe loc că dînsul logică firească n-are,
Nu cunoaște nici sintaxa, nici gramatica, în fine,

*N-a vorbit nimic pe cale și nimic n-a răspuns bine!
Nici Măria-Ta-ntrebarea bine de tot nu i-ai pus,
Dar, apoi, dinsul răspunse cît se poate de conșus!
La-ntrebarea cea de-a treia, am văzut că el vorbește
Lucruri nemai pomenite, simplamente biiguiește;
Noi dup-atîta știință și de-nvățătură-amar,
N-am citit ca să se poată mulge și berbecii chiar:*

Pe calea aceasta Coșbuc își pregătește concluzia sa: la el unul din termenii antitezei se concretizează mai precis, vizînd anume tagma presupușilor „filosofi”. Suprindem aici ceva din atmosfera intelectuală existentă în Transilvania în ultimele decenii ale secolului trecut. Elementele de mitologie greco-romană, tiradele latinești care apar în graiul sfetnicilor mai ales sau în cuvintele ironice ale împăratului nu au nimic de-a face cu variantele populare, dar slujesc scopul urmărit de poetul Coșbuc, dînd totodată o coloratură aparte creației sale.

Menționăm, în sfîrșit, faptul că în vreme ce în variantele folclorice concluzia moralizatoare este exprimată foarte laconic, degajîndu-se mai ales din deznodămîntul acțiunii, în economia poeziei lui Coșbuc ea ocupă un spațiu cu mult mai întins. Faptul nu aduce un spor de artă creației sale, așa după cum în general proporțiile ce le ia aceasta în comparație cu modelul popular nu au fost în stare să o înalțe esteticeste. Pozitivă rămîne îndeosebi orientarea lui Coșbuc către sursele folclorice și ideea poetică a plămuirii sale, care îl anunță din timp pe clasicul „poet al țărănimii” noastre.

ФОЛЬКЛОРНЫЙ ИСТОЧНИК СТИХОТВОРЕНИЯ ДЖ. КОШБУКА „ФИЛОСОФЫ И ПАХАРИ”

(Резюме)

Вопрос о фольклорном источнике стихотворения Кошбука *Философы и пахари* до сих пор не являлся предметом особого исследования. А. Дима мимоходом утверждал, что исходной точкой поэта была „сказка”, включавшаяся в „фольклорный тип, распространённый у многих народов: решение трудных вопросов под угрозой смерти”. В свою очередь, Г. Богдан-Дуйкэ уточнял, что Дж. Кошбук признался в том, что упомянутое стихотворение перерабатывает сказку, услышанную от народного рассказчика Горице из Телчу, Нэсэуд.

Автор статьи показывает, что фольклорный мотив решения трудных вопросов под угрозой смерти на самом деле широко распространён во всемирном фольклоре, однако, по крайней мере у румын, он освоен в самых различных видах. Мотив появляется таким образом в сказках различного типа, шуточных рассказах и т. д. Источник стихотворения Кошбука следует искать в определённой категории румынской народной прозы: в сказках, шутках и шуточных рассказах легендарного характера. После того как автор показывает вкратце все опубликованные народные свидетельства и два пока неизданные, он обнаруживает их особое разнообразие. Два главных типа обрисовываются более очевидно, учитывая факторы, между которыми завязывается конфликт. Один из них близок к фольклорному источнику, переработанному Бюргером в *Kaiser und Abt*, где конфликт вспыхивает между императором и духовным лицом, причём последнее спасено пастухом, свинопасом или псаломщиком. Во втором типе конфликт развёртывается между императором и его совет-

никами, которые спасены старым крестьянином. В первом случае идет речь о вопросах наподобие энигм, а во втором об аллегорических формулировках, подобных загадке. Джордже Кошбук исходил из варианта, принадлежащего к последнему типу. Не знаем, охватывает ли сказка Горица все фольклорные элементы, появляющиеся в стихотворении Кошбука; однако не исключён тот факт, что в творческом процессе поэт прибегнул к варианту, опубликованному несколько раньше фольклористом С. Ф. Марианом.

LA SOURCE FOLKLORIQUE DE LA POÉSIE DE G. COȘBUC „PHILOSOPHES ET LABOUREURS“

(Résumé)

Le problème que pose cette source n'a jamais constitué jusqu'ici l'objet d'une recherche spéciale. Al. Dima affirma un jour que l'auteur était parti d'un „conte“ merveilleux s'encadrant dans „le type folklorique répandu chez plusieurs peuples: la réponse à donner à plusieurs questions difficiles sous menace de mort“. De son côté, G. Bogdan-Duică précisait que G. Coșbuc lui avait confié que cette poésie s'inspirait d'un récit qu'il avait recueilli auprès du conteur populaire Goriță, de Telciu (Năsăud).

L'auteur de la présente étude reconnaît que le motif folklorique dont il est fait mention plus haut est en effet très largement répandu dans le folklore universel, mais que, chez les Roumains du moins, il a été mis en oeuvre sous les formes les plus diverses. C'est ainsi qu'il apparaît dans des contes merveilleux, dans différents types de récits, dans des anecdotes plaisantes etc. La source de la poésie de Coșbuc doit être cherchée dans une certaine catégorie de la prose populaire roumaine: le récit plaisant et l'anecdote de caractère légendaire. Après avoir présenté sommairement toutes les attestations populaires publiées jusqu'ici ainsi que deux autres inédites, l'auteur peut souligner leur extrême variété.

Deux sont les types principaux qui se dessinent le plus nettement, si l'on tient compte des éléments en conflit: l'un, proche de la source folklorique utilisée par Bürger dans *Kaiser und Abt*, où le conflit se produit entre un empereur et un clerc, ce dernier étant sauvé par un paysan, un porcher ou un chantre. Dans l'autre type, le conflit se déroule entre un empereur et ses conseillers, le salut de ces derniers étant dû à l'aide d'un vieux paysan. Dans le premier cas, les questions sont une espèce d'énigmes; dans l'autre, des formulations allégoriques analogues à la devinette. Coșbuc est parti d'une variante appartenant à ce dernier type. On ne peut savoir si le récit de Goriță comprenait tous les éléments folkloriques qui apparaissent dans la poésie de Coșbuc; on ne peut exclure l'éventualité où le poète, dans le processus d'élaboration, aurait fait appel aussi à une variante publiée quelque temps auparavant par le folkloriste S. Fl. Marian.

DIN PUBLICISTICA MILITANTĂ TRANSILVĂNEANĂ: „ORIENTUL LATIN”¹

de
SILVIA GOGA

„Orientul latin”, ziar politic, social, economic și cultural se impune atenției celor ce studiază istoria presei românești prin individualitatea sa politică și culturală bine definită. Intenția noastră este ca, în cele ce urmează, să reliefăm modul în care acest ziar a susținut, de pe pozițiile burgheziei progresiste românești, cele mai însemnate revendicări ale românilor transilvăneni din epoca dualismului austro-ungar: realizarea unității românilor din toate regiunile, dezvoltarea lor economică în direcția capitalistă, obținerea autonomiei administrative a vechiului principat și desființarea privilegiilor naționale².

După doi ani de pregătire, deoarece apariția unui ziar românesc în Transilvania nu era lucru ușor, avînd în vedere riscurile, cheltuielile de tipar și mai ales neplăcerile proceselor cu amenzile inevitabile, în 13 februarie 1874 a apărut la Brașov noul ziar românesc „Orientul latin” a cărui existență durează pînă-n 30 septembrie 1875 (și nu 15 septembrie 1875, cum afirmă I. Agîrbiceanu).

Proprietarul și editorul ziarului a fost Aron Densusianu, cunoscut ziarist, scriitor și critic literar³. În coloanele „Orientului latin” este prezent cu articole politice, dintre care se remarcă printr-o informație istorică bogată și stil energic, ciclul intitulat *Românii și maghiarii*, cu studii de limbă, de critică literară, îndeosebi ciclul *Regenerarea lite-*

---

¹ „Orientul latin” a constituit pînă acum obiect de studiu pentru N. Iorga în *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I, București, 1934, pp. 115—117 și I. Agîrbiceanu în *Omagiu fraților Alexandru și Ion Lapadatu*, București, 1936, pp. 3—28.

² Articolul de față face parte dintr-un studiu monografic despre „Orientul latin”.

³ S-a ocupat cu studiul limbii, al istoriei literaturii române, cu critica literară, lăsînd cîteva lucrări: *Din vocalismul latin și român*, *Istoria limbei și literaturii române*, *Cercetări literare*, *Aventuri literare*. A scris și versuri neizbutite: *Valea vieții*, *Hore oșelile* și o epopee, *Negriada*, *Inspirată de întemeierea Principatelor*. În critica literară a fost un înfocat antijunimist; l-a prețuit pe D. Bolintineanu, A. Mureșanu, V. Alecsandri. Pe M. Eminescu nu l-a înțeles, condamnîndu-i opera în întregime.

raturii române, foiletoane literare; acestea din urmă le-a semnat cu pseudonimul Radu Năsturel. Redactorul responsabil a fost Teofil Frîncu, autor a citorva lucrări lingvistice⁴. Contribuția sa n-am putut s-o determinăm, deoarece n-a semnat nici un articol în ziar.

Cu indicația „colaborator primar” apărea numele lui I. A. Lapedatu, profesor la gimnaziul român din Brașov, ziarist, nuvelist, poet și dramaturg⁵. Față de ceilalți fondatori ai „Orientului latin”, cel mai mult s-a impus Lapedatu, datorită atât talentului său de scriitor cit și bogatei culturi acumulate în țară și în timpul studiilor făcute la Paris și Bruxelles. (Este printre cei dintâi români transilvăneni care au studiat în Franța.) Obligațiile redacționale erau, de fapt, lăsate pe seama lui, deoarece Aron Densușianu nu trăia, pe atunci, la Brașov, ci la Făgăraș, angajat fiind în același timp în avocatură și politică militantă. Cu verva lui neobosită și cu energia sa intelectuală, Lapedatu a scris în toate domeniile, alimentând coloanele ziarului cu editoriale politice, foiletoane literare, articole culturale, eseuri sociale; ne-a lăsat și o schiță a istoriei literaturii române, într-un ciclu de articole intitulat *Luptele românilor pentru cultură*. Diversitatea colaborărilor l-a determinat să adopte o serie de semnături, fie cu numele întreg, fie cu inițiale, cu pseudonime: Narcis, Nouras, sau să renunțe la toate aceste forme și să-și tipărească articolele anonim. Dotat cu talent scriitoricesc, Lapedatu a dovedit ușurință, chiar eleganță în stil, eliberat în mare măsură de chingile latinismului. El a imprimat ziarului o notă entuziastă, dar în același timp sobră și serioasă. Indicația de „colaborator primar” se datorește cu siguranță prudenței, fiind profesor la un liceu românesc expus prigonirilor naționale. Mărturie pentru aceasta stă propria lui scrisoare, publicată în nr. 19 din 1875, în care-și motivează încetarea colaborării: „Am onoarea a Vă aduce la cunoștință că împregiurările mă nevoesc a întrerupe colaborarea mea în partea literară și socială a „Orientului latin”. Pe de o parte situațiunea mea familiară nu-mi permite pentru moment a-mi mai consacra modesta mea activitate terenului publicistic, iară pe de altă parte atacurile ziaristice maghiare în contra gimnaziului român din Brașov mi-i impun o sacră datorie față de acest institut de cultură națională a nu mai servi nimănui de obiect de suspiciune și nedumerire... Sper, ca peste curînd se va schimba și forța împregiurărilor actuale și apoi iarăși voi reveni să-mi fac datoria la postul, pe care trebuie să-l părăsesc astăzi.” După această dată, numele lui Lapedatu nu a mai figurat în coloanele ziarului, iar peste șase luni „Orientul latin” a dispărut pentru totdeauna de pe arena publicisticii românești.

Cu toată strădania colaboratorilor de a oferi publicului un ziar interesant, în ciuda conținutului său bogat și variat, „Orientul latin” nu a izbutit să-și cîștige un număr suficient de abonați, care să-i asi-

⁴ A publicat împreună cu G. Candrea: *Rotacismul la moși și istrieni și Românii din Munții Apuseni*.

⁵ A colaborat la „Familia”, „Transilvania”, „Traian”, a redactat „Albina Carpaților”, a scos volumele: *Încercări de literatură și Asupra situațiunii*.

gure o viață mai lungă. După un an și șapte luni de existență, în 30 septembrie 1875, ziarul adresează cititorilor *Ultimul cuvînt*, după ce, cu cîteva numere înainte anunța că „zilele „Orientului latin” sunt deja numărate”. Motivul principal al încetării ziarului, ni se spune direct, îl constituie lipsa de mijloace materiale: „Încît abonamentele n-au ajuns, el s-a menținut din punga proprietarului său, care a sacrificat pe lingă laboare ziua și noaptea, o sumă în bani gata de 3194 florini”. La acestea se mai adaugă — ni se spune în același loc — și unele atacuri venite din afară, dintre care cel mai regretabil este acela al lui George Bariț din „Gazeta Transilvaniei”, în care i se aduce ziarului învinuirea de a fi subvenționat de roșii din România „pentru a le ajuta să revolte țara”.

Preluînd idei de largă circulație în cultura românească din secolul al XIX-lea, fondatorii „Orientului latin” au pornit la drum mînați de ferma convingere că ziaristica a îndeplinit întotdeauna un rol activ, militant, în dezvoltarea socială și culturală a țării, în formarea limbii române „fiind cel mai de frunte canal, prin care ideile învățaților se impart în toate păturile societății. Fără ziare organismul social e lipsit de acele vine, care conduc spiritul vieții în toate părțile unui corp național”⁶. Prin publicarea faptelor din trecutul glorios, ziarele îndeplinesc un rol educativ, deoarece „se deșteaptă în inimile cititorilor acea scînteie divină pe care o numim patriotism, mințile se preocupă de viitorul patriei și al poporului, voința cîștigă energie și cu un cuvînt viața națională începe a fi o realitate”⁷. Nu mai puțin important este considerat rolul ziaristicii în răspîndirea științei și literaturii, deoarece contribuie la formarea unei opinii publice și la dezvoltarea gustului pentru citit. Cu o admirație pioasă scrie Lapedatu despre tradiția bogată lăsată de înaintași în acest domeniu, admiră curajul cu care aceștia au învins greutățile impuse de cenzură, izbutind să creeze o opinie publică ce s-a afirmat cu prilejul revoluției din 1848. Spre deosebire de epoca de începuturi a ziaristicii române, cînd nu s-au putut crea direcții generale, îmbrățișate de către toți românii, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ideea de unitate națională a tuturor românilor s-a afirmat tot mai puternic grație cuvîntului viguros al multor publiciști de seamă din această epocă, dovedindu-se o dată mai mult eficacitatea organelor de presă. În condițiile dualismului austro-ungar, presa românească transilvăneană primește o semnificație militantă sporită: „Escluși de pe terenul acțiunii politice, atacați în toate mișcările și întresele lor sociale și economice, atacați în școală ca și în biserică, în limbă ca și în avere, nu le-a rămas decît vocea și condeiful”⁸.

Prin eforturile lor unite, fondatorii și colaboratorii „Orientului latin” au izbutit să scoată o publicație cu un evident caracter militant, meticolos îngrijită pînă la ultimul articol sau ultima însemnare

⁶ „Orientul latin”, 1874, nr. 22. p. 88.

⁷ Ibidem.

⁸ Idem, 1874, nr. 73, p. 289.

de cronică, înlocuind atitudinea perimată de simplă protestare împotriva dominației străine printr-o argumentare istorică a drepturilor românilor din Transilvania. În rubricile sale permanente, ziarul și-a informat cititorii despre toate noutățile ce priveau românii de pretutindenți; a înregistrat evenimente politice, sociale sau culturale din întreaga lume, a demască abuzuri din justiție, administrație sau instituții de învățămînt, a formulat cu îndrăzneală atitudini și păreri întemeiate pe documente istorice și juridice. Foiletonul ziarului — „Foișoara” — a oferit publicului cititor scrieri literare ale românilor din Transilvania și România, portrete, fapte istorice din trecutul neamului etc. O rubrică specială, intitulată „Bibliografie” informa cu regularitate despre noutățile editoriale.

Obiectivele esențiale urmărite de „Orientul latin” au fost limpede exprimate în *Programul* său, publicat în primul număr. În formularea ideilor din program, fondatorii noului ziar au dovedit o înțelegere a direcțiilor esențiale ale luptei românilor transilvăneni, în condițiile istorico-sociale impuse de politica dualismului austro-ungar, cînd exploatarea socială se împletea cu o tot mai grea asuprire națională. Se precizau aici două obiective fundamentale: apărarea drepturilor și intereselor politice ale românilor din Austro-Ungaria, pe „baza cunoscutului program național”⁹, și lupta pentru realizarea unității naționale a românilor din toate provinciile, înțelegînd prin aceasta, în primul rînd, unitatea culturală: „Românii, politicește despărțiți, sunt prin aceeași origine, una și aceeași limbă, prin aceleași datine, atît de uniți, atît de închegați la olaltă, încît pot fi invidiați de cele mai mari și mai luminate popoare... Drept aceea, unirea spirituală, unirea în idei, unirea în dezvoltare nu poate fi decît una din cele mai inesorabile consecințe. Noi trebuie să cultivăm, să înălțăm și să ținem sfîntă această unire”¹⁰. Față de românii de dincolo de Carpați, programul fixează următoarea atitudine: „călcînd peste dăunosul provincialism și separatism de pînă acum, chestiunile, drepturile și interesele lor le vom trata ca și pe ale noastre”¹¹. Pornind de la ideea originii latine a poporului român, în raporturile internaționale, programul preconizează apropierea de popoarele romanice din apusul Europei, de Franța mai ales, idee nouă în publicistica română din Transilvania. Elementul latin din Orient, adică românii din Carpați și de pe ambele maluri ale Dunării, cu sprijinul popoarelor latine din Apus, trebuie să se consolideze în așa măsură, încît nimeni să nu

⁹ Este vorba de programul Partidului Național Român, de orientare „pasivistă”. Acesta milita pentru: o reorganizare administrativ-teritorială care să țină seama de apartenența națională a majorității populației în părțile Transilvaniei, o nouă lege electorală din care să lipsească orice privilegiu de clasă și de castă, revenirea la autonomia Transilvaniei, recunoașterea limbii române ca a doua limbă oficială, autonomia școlilor confesionale și introducerea la Universitatea din Cluj și a limbii de predare română. Programul milita, de asemenea, pentru stringerea legăturilor cu românii din Banat, Bucovina și cu celelalte națiuni asuprite din Ungaria. După *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei R.P.R., București, 1964, p. 677.

¹⁰ „Orientul latin”, 1874, nr. 1, p. 1.

¹¹ Ibidem.

mai poată ajunge stăpîn la gurile Dunării. În cuprinsul ziarului întîlnim, de fapt, interes față de situația românilor din Sudul Dunării și admirație pentru cultura franceză.

Programul anunță, de asemenea, o preocupare susținută față de dezvoltarea economică, socială și culturală a românilor.

Atît în program cît și în alte numeroase articole se precizează că ziarul duce o luptă de principii, iar nu de interese personale, fapt confirmat în întreaga sa activitate. „Acest ziar „Orientul latin”, a luat naștere pentru a combate acest rău, (este vorba de divergențele dintre românii din Transilvania) pentru a se adopera să pună în locul politicii de interese și ambițiuni personale, politica de pure și severe principii naționale, de sacrificiu, de curagiu și resemnațiune, s-a fondat cu scopul de-a lupta pentru toți și a identifica interesele tuturor românilor, iar nu pentru coterii politice, nu pentru confesiuni și proselitism, nu pentru lingușiri gretoase și divinizări insipide, nu pentru inflarea ambițiunilor personale, nu pentru aprinderea și alimentarea certelor politice, personale și confesionale, ce s-au cultivat atît de bine, dar atît de fatal pentru cauza națională, nu pentru acestea s-a fondat acest ziar, fără contra lor și pentru principii și fapte”¹². Din pricina lipsei de unitate în acțiune — constată Aron Densușianu — s-a ajuns la sărăcirea idealurilor revoluționare de la 1848. Pînă la izbînda obiectivelor propuse, drumul era lung și greu de străbătut, tocmai de aceea ziarul recomandă perseverență și unitate în acțiune: „De nu vom lupta toți pentru unele și aceleași principii și aspirațiuni luptînd singuratici vom fi toți învinși”¹³.

Ideile din programul „Orientului latin”, schițat mai sus, nu sînt cu totul noi, majoritatea lor au circulat printre românii din Transilvania. Noutatea constă în atitudinea radicală izvorîtă din ideea de unitate a neamului românesc, în formularea sintetică a lozincilor de luptă și în curajul de a le răspîdi pentru națiunea întreagă, într-o vreme în care intoleranța maghiară se manifesta intens. De pe poziții revoluționar-democratice, în paginile ziarului s-a dus o intransigentă luptă politică, urmărind să formeze conștiința națională asupra drepturilor și îndatoririlor poporului român ca factor activ în viața de stat. De aici desele apeluri adresate contemporanilor de a nu părăsi idealurile revoluționare, de aici revolta împotriva indiferentismului politic, condamnarea servilismului și a lipsei de unitate în lupta românilor din Transilvania. Mai mult decît atît, ziarul dovedește o vădită atitudine revoluționară atunci cînd, în repetate rînduri, combate „cerșirea” drepturilor de către români prin petiții și memorii: „drepturile naționale nu s-au cîștigat niciodată și nu se vor cîștiga prin jalbe, această cale este nedemnă de o națiune. Drepturile politice nu se gratifică, iar de se gratifică, sau nu folosesc, sau nu sunt sigure și durabile. Ele nu se asaltă prin fraze, nu se prind prin finețe

¹² Idem, 1875, nr. 62, p. 245.

¹³ Idem, 1874, nr. 1, p. 1.

și concluziuni logice. Ele se iau¹⁴. De pe această poziție este criticată acțiunea memorandiștilor din 1872, care în Memorandumul înaintat cabinetului unguresc din Budapesta nici măcar nu pretindeau independență teritorială, una din condițiile fundamentale pentru existența unei națiuni libere. Și „Orientul latin” se oprește însă la autonomia administrativă a Transilvaniei. De altfel nici unul dintre curentele sau grupările burgheziei române nu s-au ridicat pînă la înțelegerea dreptului de autodeterminare a românilor din Transilvania, înțelegînd prin aceasta separarea de stat.

Bine este sesizată politica austriacă de învrăjbire națională: „Nemții, bismarkianii (!) de la Viena îi ațîță pe unguri împotriva românilor, slovacilor, ale căror tendințe naționale le prezintă ca un pericol pentru ei și de aceea trebuiesc nimicite. Pe de altă parte, ei instigă împotriva maghiarilor pentru călcarea drepturilor sașilor”¹⁵. Deși față de Carol de Hohenzollern nu se formulează o atitudine limpede, este totuși semnificativ faptul că înregistrează date despre „nepopularitatea” regelui sau că reproduce, după „Românul” — ziar cu orientare liberal-democratică — o discuție între un țaran român și rege, purtată în gară la Mizil: „Măria-Ta! n-avem de moară, suntem în sapă de lemn; să scazi birurile, Măria-Ta că ne prăpădim!”¹⁶.

În ceea ce privește activitatea politică, „Orientul latin” se declară adeptul curentului pasivist, condamînd activismul lui Șaguna;¹⁷ „Rămîne dar bine constatat că activitatea, al cărui urzitor a fost Șaguna, se unea deplin cu datorințele lui oficioase către guvern; va să zică, activitatea este fătul legiuit și mult iubit al guvernului... Nu vedem că fiecare funcționar ce voiește a se recomanda în specială grație, că fiecare care voiește să ajungă la vreo funcțiune înaltă civilă sau bise-ricească, mai înainte de toate se face activist”¹⁸.

Pornind de la ideea că temelia politică a unui stat o formează poporul, în coloanele ziarului se face o profundă analiză a statului maghiar de după instaurarea dualismului și se afirmă că activitatea acestuia se bazează pe oligarhie, aristocrație și privilegii, iar abolirea relațiilor feudale nu s-a realizat decît formal: „Așa dară în regatul maghiar există o formă de guvernare nemaipomenită încă în lume. Feudalismul individual ce a durat pînă la 1848 l-au schimbat

¹⁴ Idem, 1875, nr. 13, p. 48.

¹⁵ Idem, 1874, nr. 24, p. 93.

¹⁶ Idem 1874, nr. 57, p. 226.

¹⁷ În rîndurile burgheziei române din Transilvania s-au creat două curente: activismul și pasivismul. Gruparea „activistă”, condusă de A. Șaguna, era pentru colaborarea cu clasele conducătoare austro-maghiare, preconiza participarea la lucrările parlamentului de la Pesta, adică recunoștea alipirea Transilvaniei la Ungaria. Gruparea „pasivistă” l-a avut ca președinte pe Ilie Măcelariu și s-a constituit într-un partid național aparte. Pasiviștii au adoptat o atitudine de opoziție față de regimul moșieresc burghez maghiar, erau împotriva dualismului și apărau regimul „liberal” de autonomie a Transilvaniei. Erau pentru neparticiparea la lucrările parlamentului. Pasivitatea politică era compensată printr-o intensă activitate culturală. După *Istoria României*, vol. IV, p. 675—678.

¹⁸ „Orientul latin”, 1875, nr. 24, p. 95.

maghiarii în feudalism politic și l-au botezat constituționalism. În realitate însă este vechiul feudalism modernizat¹⁹. Deși nu a ajuns încă pînă la înțelegerea luptei de clasă, se precizează că statul se sprijină pe dominația aristocrației maghiare și nu a întregii națiuni: „Poporul care mai înainte a fost sclav legat de glie, și nu avea decît plata lucrului său, astăzi în formă a devenit iobag, clăcaș politic al aristocrației maghiare”²⁰. Observațiile ziarului se întemeiază pe adevărul istoric. Este cunoscut faptul că după instaurea dualismului, moșierimea și burghezia maghiară din Transilvania și-a consolidat dominația în alianță strînsă cu moșierimea și burghezia din Ungaria, reducînd tot mai mult drepturile celorlalte națiuni. Legea naționalităților, votată în 1868 în parlamentul maghiar recunoștea în Ungaria o singură națiune, cea maghiară, iar națiunile supuse erau considerate „naționalități” ale acesteia, fără dreptul de a constitui individualități politice separate. Pînă la urmă, legea naționalităților s-a transformat într-un instrument de oprimare națională.

Atent și receptiv la tot ce se petrecea în viața politică din Transilvania, ziarul protestează vehement împotriva răpirii drepturilor românilor de aici. Revizuirea legii electorale din 1874, prin care s-a restrîns dreptul de vot și s-au întărit castele privilegiate, a stîrnit comentarii repetate în paginile ziarului. Se revoltă împotriva modului arbitrar în care a fost stabilit dreptul de vot, în urma căruia în special masele largi de țărani români — populația majoritară din Transilvania — au fost excluse de la acest drept. Avantajată era, în primul rînd, burghezia maghiară, mai numeroasă în centrele urbane, pentru care s-a stabilit un cens mai mic, posedînd în același timp cele mai multe diplome și posturi administrative²¹. În fața acestei situații, în limita reformelor democratice-burgheze, ziarul pretindea instaurarea sufragiului universal, prin care se consideră că poporul ar deveni stăpîn pe propria lui soartă.

Votarea legii notarilor publici, din același an, a provocat, de asemenea, profunde nemulțumiri, cu ecouri numeroase în coloanele „Orientului latin”. Prin această lege românii erau opriți de la întrebuintarea limbii naționale chiar și în documentele de natură privată. Deputații români din Ungaria au propus în cameră un amendament privitor la limba română, prin care cereau ca notării să aibă posibilitatea de a traduce documentele în limba celor interesați. Amendamentul a fost refuzat, iar deputații români au fost considerați agitatori. Îngrijorat de această situație, cedînd unui impuls de revoltă morală, Lapedatu așterne cuvinte pline de venin și indignare: „La noi de veți căuta cu lampa lui Diogene, tot nu veți putea afla o hîrtie emanată în limba română de către tribunalele și deregătoriile maghiare, iară dacă veți afla ici-colea vreuna, atunci asupra funcționarului ce a emis-o atîrnă spada lui Damocle, este tras la grea răspundere, la corecționalizare. Bietul țăran e silit a-și lăsa coarnele plugului și copilașii plîngînd în vatră de

¹⁹ Idem, 1874, nr. 7, p. 25.

²⁰ Ibidem.

²¹ Făceau excepție de la cens persoanele care aveau o diplomă sau erau funcționari administrativi de stat. După: *Istoria României*, vol. IV, p. 679.

foame și a alerga cu hîrtia ce o capătă de la tribunalul sau de la vreo deregătorie 2—3 zile pînă la oraș, ca să afle pe cineva să-i spună ce stă în cartea ungurească. În toate consiliile județene procesele verbale singure autentice se fac în limba maghiară, iar toți aceia care cutează să-și ridice glasul sau să-și pună condeii întru apărarea drepturilor confiscate, sunt tirîți în închisoare ca agitatori, turburători".²²

Este un fapt pozitiv în activitatea ziarului acela de a nu fi exprimat vreo atitudine de instigare împotriva altor națiuni, inclusiv celei maghiare. Dimpotrivă, se afirmă limpede că românii vor să trăiască în relații de bună vecinătate cu maghiarii, cu condiția de a li se respecta drepturile ca națiune independentă: „Dați deplină egalitate românilor din Ungaria... să ne întîlnim ca amici respectîndu-ne reciproc limba, datinile și religiunea”²³.

Îngustarea sau reducerea treptată a drepturilor — constată ziarul — nu a putut înăbuși mișcarea de eliberare națională, justificată istoricește prin existența celor trei elemente fundamentale pentru formarea unei națiuni: „teritorii naturale bine marcate”, limbă și cultură națională. Ideea de eliberare națională a fost generată de epoca modernă, devenind o necesitate vitală pentru oricare popor civilizat: „Naționalitatea în ziua de astăzi nu mai este un cuvînt de fală; ea este un concept sfînt de drept recunoscut de toate statele europene”²⁴.

Mai mult decît atît, într-un stat multinațional — se spune în ziar — încercările de reprimare a mișcării naționale nu sînt altceva decît „olei turnat în foc” și „vaj de guvernul care trăiește cu ideea rătăcită că el va putea împiedica mișcarea cea mare, lungă și neînteruptă a spiritului public tot așa de ușor cum sugrumă un tumult de pe stradă”²⁵.

Remarcăm atitudinea optimistă, de încredere în justetea idealurilor naționale pentru care militau românii din Transilvania în acea perioadă, contribuind prin aceasta la spulberarea confuziilor politice manifestate în rîndurile unora dintre români. Dacă „Orientul latin” s-ar fi bucurat de o mai largă răspîndire și o existență mai îndelungată, ar fi putut îndeplini un puternic rol mobilizator în lupta de eliberare națională.

Așa după cum anunța în programul său, o serie de articole comentează situația economică a poporului român din Transilvania și de peste Carpați. Organizarea statului maghiar era făcută în așa fel încît prețindea cheltuieli mari pentru întreținere; reformele îndeplinite au îngreunat bugetul prin crearea unor numeroase cete de funcționari. Recoltele proaste din ultimii ani, impozitele crescînde încasate prin execuții, împrumuturile oneroase pentru țară și popor, toate acestea au contribuit la sleirea economică a maselor, amenințate cu foamea. Comerțul trecea și el prin criză; vînzători și producători erau, dar nu existau cumpărători, din lipsă de bani; de aici deseale falimente. Consecințe dezastruoase a avut legea prin care s-au șters restricțiile privitoare la cămă-

²² „Orientul latin”, 1874, nr. 19, p. 73.

²³ Idem, 1874, nr. 3, p. 10.

²⁴ Idem, 1874, nr. 20, p. 77.

²⁵ Idem, 1874, nr. 16, p. 61.

tărie, așa încît rapacitatea cămătarilor a devenit proverbială, confirmată de ziar prin exemple din diferite ținuturi ale Transilvaniei.

Atenția principală era îndreptată înspre țărănime, îngrijorîndu-se în fața sărăcirii treptate a acesteia. Este cunoscut faptul că o dată cu dezvoltarea industriei în fabrici, a luat proporții tot mai mari procesul de formare a proletariatului industrial. Principalul izvor al noii clase l-a constituit țărănimea săracită și micii meseriași ruinați, în urma deposedării de vechea lor proprietate privată. „Orientul latin” a sesizat acest proces social-istoric obiectiv, dar nu a înțeles importanța și rolul noii clase, aflată atunci abia la începutul organizării sale. De aceea s-a mărginit să deplîngă soarta celor „proletarizați”, considerîndu-i „o plagă socială” ce trebuie nimicită „în fașă”. Soluția propusă pentru împiedicarea procesului de sărăcire treptată constă în formarea unei burghezii românești, alcătuită din meseriași și negustori. Articolele axate pe această temă — aproape în întregime scrise de I. A. Lapedatu — cuprind un întreg program de acțiune nouă, însuflețite fiind de convingerea că a sosit vremea unei gospodăririi naționale și a consolidării economice. Se recomandă dezvoltarea „industriilor agricole”: fabrici de zahăr și de alcool, de oțet, de bere, de piine; în general sînt preconizate acele ramuri ale industriei care pot valorifica produsele agricole. Mereu este subliniată importanța orașelor în viața economică, politică și culturală a unei națiuni: aici se formează burghezia — considerată clasa socială ce determină fizionomia națională —, aici se dezvoltă intelectualitatea, științele și artele. Orașele constituie factorul determinant în viața socială și-și impun voința față de mediul rural. De aici formularea unei necesități imperioase: „... fără stat de mijloc (adică burghezie) nu mai putem fi. Trebuie să împoporăm cu orice preț orașele ca să nu mai fim văturai și toporiștea străinilor”²⁶. Pentru realizarea acestui scop, se recomandă românilor să îmbrățișeze meseriile, iar asociațiilor de cultură le revine obligația de a le sprijini. Nenumăratele apeluri ale ziarului au avut ecou în rîndurile maselor, dovadă scrisoarea unui meseriaș român din Alba-Iulia, trimisă redacției, în care își exprimă adevărată față de idee necesității dezvoltării meseriilor.

Strîns legată de problema înmulțirii meseriașilor este considerată aceea a calificării acestora: „Dară nevoița noastră n-are să meargă singur numai într-acolo, ca să punem românului unealta în mînă și să-i zicem meșeriaș; avem trebuință de meseriași maiestri, care să poată sta la concurență cu ori și cine. Cu un cuvînt: să ne silim a forma meseriași buni și capabili, care să împoporeze cu succes orașele ce străinii pare că ni le-au smuls cu totul din mîini”²⁷.

Situația din România este mereu în atenția ziarului; sînt publicate cifre privitoare la starea economică din țară, la bugetul statului. Conducerea de stat este învinuită de prea multă supunere față de capitalul și produsele străine și lipsă de interes pentru sprijinirea industriei autohtone: „Oare zahărul fabricat în țară să nu fie și el dulce, oare pos-

²⁶ Idem, 1874, nr. 2, p. 7.

²⁷ Idem, 1874, nr. 1, p. 4.

tavul din fabrici românești să nu țină și el cald, oare să nu se poată scrie și pe hirtie neadusă din străinătate?"²⁸ Sînt urmărite, mai ales, toate etapele prin care au trecut relațiile comerciale dintre România și Austria, sesizînd în dosul acestora tendințe politice de înfeudare, „pacte politice îmbrăcate în forme economice”.²⁹

Proteste vehemente a stîrnit și hotărîrea statului român de a concesiunea unei societăți engleze construirea căii ferate pe distanța Ploiești—Predeal³⁰: „Au nu-i vine fiecăruia ca un mister că România, acest Belgiu oriental încît atinge situațiunea sa politică și financiară, după ce a fost destul de jefuită și împiedicată în progresul propriu prin societățile coțcarilor străini Strousberg și Offenheim, ea stă astăzi în ajunul să cadă jertfa unei noue campanii străine? ... Atît comerțul Strousberg cît și Offenheim au stors cu drept și fără drept de pe spatele României multe milioane cari toate s-au consumat în afară, iar în lăuntru țara a căpătat ca recompensă niște linii cari și astăzi se află în administrațiune străină pe punga statului român, cine știe pînă cînd”³¹.

Pornind de la principiul că „spiritul timpului este spiritul culturii”, „Orientul latin” acordă o importanță deosebită acțiunii de culturalizare a maselor largi, considerată ca factor de primă importanță în ridicarea nivelului material și în rezolvarea problemelor sociale și naționale. Neobositul profesor și ziarist, I. A. Lapedatu, a dus în coloanele ziarului o luptă energică pentru dezvoltarea învățămîntului românesc, de toate gradele, pentru înființarea de școli, pentru ca învățămîntul să se facă exclusiv în limba română³², să fie înzestrat cu cei mai buni profesori și orientat înspre materiile cu caracter practic. Programul profesorului brașovean corespundea nevoilor burgheziei românești în dezvoltare: „Nu e suficient ca tineretul să învețe a scrie, a citi, calcula și ruga lui D-zeu, scopul este acela de a-l înzestra pe popor cu asemenea cunoștințe din care să tragă mai mult folos în sfera ocupațiunilor sale ... Copilul român nu mai poate rămîne fără cunoștința celor mai de frunte fenomene și legi ale naturii, fără noțiuni elementare despre lucrarea pămîntului și chivernisirea casei, despre îngrijirea trupului și întărirea lui, despre datinile, drepturile și îndatoririle de cetățean. Toate acestea vor contribui la schimbarea vieții sociale a românilor.”³³

²⁸ Ibidem.

²⁹ Industria din România a primit o lovitură simțitoare prin încheierea convenției comerciale româno-austro-ungare din 1875, care a înlăturat și mica taxă vamală de 7 1/2 ‰ pentru o serie de produse industriale austro-ungare. Prin aceasta mărfurile românești similare au fost mai mult expuse concurenței străine decît pînă atunci. După: *Istoria României*, vol. IV, p. 458.

³⁰ Este vorba de afacerea englezului Crawley, care s-a angajat să construiască liniile ferate Ploiești-Predeal și Adjud-Tîrgu Ocna cu suma enormă de 500 000 lei un km. Cei 85 km pe distanța Ploiești-Predeal costa 42 500 000 lei, deși pentru executarea aceleiași lucrări s-a făcut ofertă și de o societate de capitaliști români, la un preț mai mic. Convenția a fost anulată în 1876. Vezi *Istoria României*, vol. IV, p. 467.

³¹ „Orientul latin”, 1875, nr. 48, p. 190.

³² Prin „legea învățămîntului” votată în parlamentul maghiar în 1868, limba maghiară a fost decretată drept studiu obligatoriu pentru toate școlile de orice grad. După: *Istoria României*, vol. IV, p. 700.

³³ „Orientul latin”, 1874, nr. 8, p. 32.

Coloanele „Orientului latin” ne oferă un material bogat privitor la situația învățământului din Transilvania și România. Găsim statistici despre numărul elevilor însoțite de comentarii referitoare la cifra scăzută a acestora, la stadiul înapoiat al școlilor din mediul rural și îndemnuri adresate tinerilor de a se orienta înspre învățământul practic. Foiletonul literar al ziarului satirizează adeseori tendințele unor români de a-și trimite odraslele să învețe în școli străine. Grija față de școală merge pînă la indicații metodologice în predarea diferitelor materii, a gramaticii în special, sfătuind profesorii să nu se limiteze doar la „memorizarea în mod sistematic și pedant a diferitelor reguli, de cele mai multe ori cu totala omisiune a exemplelor”.³⁴

Cu privirea ațintită mereu înspre România, „Orientul latin” exprimă o mare încredere în dezvoltarea învățământului de aici: așteaptă ca școlile din România să se perfecționeze în așa măsură încît să devină adevărate centre de cultură pentru toată tinerimea din Orientul Europei.

Lărgirea cunoștințelor științifice a fost una din preocupările cotidiene ale ziarului. După modelul țărilor civilizate europene, se propun diferite mijloace de instruire și educare a maselor largi: prelegeri publice, școli de adulți, societăți de lectură, expoziții însoțite de prezentări, toate înființate cu scopul de a le vorbi țăranilor despre metodele înaintate de muncă, de a forma gustul pentru adevăr și frumos. Masele țărănești trebuie educate în așa fel încît să se poată feri de superstiții și imoralitate. Se atrage mereu atenția asupra necesității instruirii sexului feminin, se luptă împotriva analfabetismului extrem de răspîndit la sate, considerat izvorul principal al sărăciei și al dezorientării politice. În aceste acțiuni de largi proporții, rolul intelectualului român este foarte mare. Prezența sa trebuie simțită pretutindeni, dator fiind să-și pună serviciile în folosul maselor, după deviza „cu poporul și pentru popor”. Iată cum vede I. A. Lapedatu legătura dintre știința și practica agricolă: „Unul s-ar apuca s-arate care sunt cele mai bune soiuri de vite, cum trebuie ținute vitele, cum trebuie grijite și folosite. Altul ar lua în mînă grăunțele de grîu, de secară, de porumb, orz etc. și ar spune bieților săteni în ce mod se poate cultiva pămîntul mai bine ca să fie și secerișul mai îmbelșugat. Al treilea cărturar ar lăuda folosul grădăritului. Luăm pe al patrulea, care s-ar apuca cu explicațiuni despre diferitele instrumente agronomice, plug, grapă etc.”³⁵ Orice prelegere să se facă în termeni populari, în modul cel mai clar așa ca să poată fi înțeleasă de tot omul cu dragoste de învățatură. Pe lîngă matematică, istorie, economie să se insiste și asupra însușirii corecte a limbii române, asupra stilisticii chiar. Pentru dezvoltarea gustului de citit se recomandă înființarea de biblioteci populare, prin care să se pună la dispoziția maselor cărți instructive și educative scrise într-o frumoasă limbă românească. Se preconizează ca societățile înființate în scopul educării poporului să împartă ajutoare materiale și cărți gratuite. Dintre scriitorii

³⁴ Idem, 1874, nr. 44, p. 176.

³⁵ Idem, 1874, nr. 58, p. 232.

români, cu cea mai mare căldură sînt recomandaţi: Eliade, Bolintineanu, Alecsandri, Hasdeu.

Prin activitatea sa militantă, „Orientul latin” continuă şi dezvoltă ideile paşoptiste în noile condiţii istorice, cînd, la ordinea zilei se pune îmbinarea luptei pentru desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice cu lupta împotriva asupririi naţionale. Strîns legată de lupta politică şi socială este considerată activitatea de culturalizare a maselor largi prin care se urmăreşte formarea conştiinţei naţionale.

ИЗ ПЕРЕДОВОЙ ТРАНСИЛЬВАНСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ: „ORIENTUL LATIN”

(Р е з ю м е)

„Orientul latin” („Латинский восток”), политическая, общественная, экономическая и культурная газета, печаталась в Брашове с 23 февраля 1874 г. по 30 сентября 1875 г., под руководством Арона Денсушяну, И. А. Лепедату и Теофила Фрынку. С позиций румынской прогрессивной буржуазии газета поддерживала некоторые наиболее важные требования трансильванских румын эпохи австро-венгерского двоевластия, осуществление единства румын, живущих в Трансильвании и Румынии, их экономическое развитие в капиталистическом направлении, приобретение административной автономии прежней Трансильвании и устранение национальной дискриминации. В тесной связи с политической борьбой ведётся борьба по просвещению широких масс, посредством которой преследуется формирование национального сознания.

Исходя из идеи латинского происхождения румынского народа, газета ратует за приближение к латинским народам Западной Европы, особенно к французскому, что является новой идеей в румынской трансильванской публицистике.

В вопросах внутренней политики „Orientul latin” объявляет себя сторонником „пассивного” направления, т. е. проявляет отношение сопротивления венгерскому буржуазно-помещичьему режиму, выступает против двоевластия, защищает режим автономии Трансильвании и отказывается от участия в работах парламента.

Газета уделяет внимание, в первую очередь, трансильванским румынам, однако не упускает из вида весь румынский народ.

FROM THE TRANSYLVANIAN MILITANT JOURNALISM: “THE LATIN ORIENT”

(S u m m a r y)

“The Latin Orient”, a political, social, economic and cultural newspaper appeared at Brasov from 23 February 1874 till 30 September 1875, under the guidance of Aron Densuşianu, I. A. Lepădatu and Teofil Frîncu. From the positions of the Romanian progressive bourgeoisie, the newspaper supported some of the most important claimings of the Romanians from Transylvania in the epoch of the Austro-Hungarian dualism; the accomplishment of the unity between the Romanians from Transylvania and those from Romania, their economic development on capitalist lines, the achievement of administrative autonomy of the old principality and the doing away with national discrimination. The cultural and educational activity carried on in the masses for the formation of the national conscience is closely related to the political struggle.

Starting from the idea of the Latin origin of our people, the newspaper fights for an approach between the Romanians and the Romanic peoples in Western Europe, especially France, a new idea in the Romanian journalism from Transylvania.

In home policy the "Latin Orient" has an attitude of "passive" opposition against the Austro-Hungarian dualism represented by the two leading classes: the feudal nobility and the bourgeoisie, and it supports the autonomous regime from Transylvania and is against the participation in the parliamentary debates.

The newspaper pays a special attention to the Romanians from Transylvania with their hard needs, but it has also in view the whole Romanian people from all regions.

TUTTI FRUTTI ȘI UMORISTUL. CONTRIBUȚII LA ISTORIA PRESEI SATIRICE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA*

de

LIVIA GRĂMADĂ

În Transilvania, presa satirică românească, inaugurată la începutul deceniului șapte al secolului al XIX-lea, se dezvoltă în condițiile unui nou sistem de guvernare „constituțional”, instaurat de Habsburgi.

„Regimul liberal”, anunțat prin diploma imperială din octombrie 1860 și întărit de patenta din 1861, se întemeia pe principii istorico-feudale învechite, dar și pe anumite reforme moderne, burgheze, impuse de transformările social-politice ale veacului. Noua formulă de guvernare promova interesele burgheziei și moșierimii națiunilor mai dezvoltate din punct de vedere economic și politic, în dauna drepturilor de emancipare națională a celorlalte popoare. Lăsând frâu liber rivalităților naționale, „oamenii de stat vienezi au speculat cu abilitate problema națională, folosind-o în interesele lor”¹. Astfel, noul sistem „constituțional” impus de criza politică a vechiului regim absolutist nu reușește să rezolve numeroasele contradicții sociale și naționale din imperiul habsburgic. Popoarele asuprite, ale căror revendicări rămăseseră și de aici înainte nesatisfăcute, continuă să lupte pentru realizarea programului lor național și social. Alături de acestea, românii, supuși exploatării social-economice exercitată de clasele dominante maghiare, de cercurile conducătoare austriece și de burghezia săsească, izolați în urma reorganizării administrative a teritoriului, lipsiți de drepturi politice și de dreptul la cultură în limba națională, își manifestă și ei nemulțumirea. Conduși de elementele înaintate ale intelectualității și burgheziei, ei stăruie pe linia dezideratelor formulate în programul de la Blaj din 1848—1849. Ideea libertății, a egalității națiunilor, a unirii cu „țara”, pătrund tot mai mult în conștiința maselor și a intelectualilor legați de popor. Asistăm, deci, la o luptă cu un caracter predominant național, dar care vizează în același timp și unele

---

* Referindu-ne la Transilvania, vom avea în vedere și pe românii din Maramureș, Crișana și Banat.

¹ K. Marx, F. Engels, *Werke*, Band 15, Berlin, 1961, p.192.

obiective sociale. Era firesc ca în Transilvania, unde masa oprimată era în majoritate românească, iar aristocrația mai ales maghiară, antagonismele sociale să îmbrace adeseori forme de luptă națională².

Aceste frământări au avut un ecou puternic în cultura și literatura românilor din Transilvania. Dinamizată de ideea emancipării naționale și sociale, mișcarea culturală ardeleană se concentrează în cele mai importante orașe ale Transilvaniei (Brașov, Blaj, Oradea, Sibiu ș.a.) sau în Ungaria (la Pesta). Capitala Ungariei era încă de atunci un important centru cultural cu vechi și bogate tradiții, unde se afirmaseră și românii. Astfel, încă în secolul al XVIII-lea „crăiasca tipografie a Peștii” devenise un adevărat focar de cultură românească. Îndrumată la începutul secolului următor de Micu, Șincai, apoi de Maior, activitatea acestei tipografii a înregistrat câteva realizări de seamă, prin publicarea unor lucrări importante ale scriitorilor Școlii ardelene. Un alt mare succes al ei e apariția în 1821 a *Bibliotecii românești*, cea dintâi foaie periodică pentru „nația rumânească”. Pornind de la acest început modest, românii din Transilvania perseverează în direcția dezvoltării presei și izbuiesc să fondeze, până pe la 1860, ziare și reviste în principalele orașe ale Transilvaniei și la Pesta.

Raportat la împrejurările politico-sociale ale vremii, progresul rapid în acest domeniu își găsește o justificare întemeiată. Momentul istoric la care ne referim e caracterizat de Lenin ca epoca „prăbușirii feudalismului și absolutismului, epocă de formare a societății burghezo-democratice și a statului burghezo-democratic, când pentru prima oară mișcările naționale capătă un caracter de masă și într-un fel sau altul atrag în arena politică toate clasele populației prin intermediul presei, prin participarea la activitatea instituțiilor reprezentative etc.”³ Prin urmare, în această epocă efervescentă, presa are pretutindeni un rol important în viața politică, fiind un excelent mijloc de luptă, de mobilizare și de manifestare a opiniei publice. La români, de asemenea, presa se dezvoltă vertiginos, îmbogățindu-se cu noi publicații, atât în România, cât și în Transilvania. Ea progresează sub raportul calității, prin tendința spre o specializare (foi politice, economice, beletristice, umoristice, de modă, pentru popor, pentru tineret etc.) și prin utilizarea unor procedee moderne de informare (corespondenți speciali, reclame, anunțuri etc.)

La începutul deceniului șapte al secolului al XIX-lea, românii aveau la Pesta publicații periodice proprii: ziarul *Concordia*, revistele *Speranța*, *Aurora română* și apoi *Familia*. Tendința spre specializare și spre modernizarea procedeeilor de informare, semnalată mai sus, e evidentă și în aceste periodice românești și poate fi urmărită în *Foi-*

² Pentru condițiile istorice ale Transilvaniei în epoca ce ne preocupă cf. Victor Chereșteșiu, Cornelia Bodea, Bujor Surdu, Camil Mureșan, Constantin Nuțu, Acațiu Egyed, Vasile Curticăpeanu, *Din istoria Transilvaniei*, vol.II, ed.II, Buc., 1963, p.133—198 și *Istoria României*, vol.IV, Buc., 1964, p.398—340.

³ Lenin, *Despre drepturile națiunilor la autodeterminare*, „Opere complete”, vol.25, ed.II, Buc., 1964, p.286.

șoara lor, la rubricile de *Varietăți*, *Miscele*, *Cununa de varietăți*, *Reclame*, *Publicațiuni*, *Correspondență*, *Poșta de seară* ș.a. Tot aici se schițează incidental, firește, unele preocupări pentru proza cu caracter satiric sau umoristic, concretizate în *Păcălitura* „Aurorei române” sau în *Umorescul* „Speranței”. Ele se vor amplifica și diversifica în paginile revistelor umoristice.

La români, interesul pentru presa satirică se precizează în jurul anului 1860. În 1859, de pildă, la București, îndată după Unire, apar aproape concomitent câteva foi satirice: *Țîntarul* lui C. A. Rosetti și N. T. Orășanu, *Spiriduș-ul* și *Nichipercea* lui Orășanu, iar în anul următor altele două: *Păcală* și *Pepelea*, scoase de Pantazi Ghica și respectiv I. C. Fundescu⁴. Românii din Transilvania izbutesc și ei, ceva mai tirziu, să publice primele lor reviste umoristice la Pesta: *Tutti Frutti* și *Umoristul*⁵. Cele două reviste umoristice din Transilvania s-au dezvoltat în strînsă legătură cu presa satirică din Ungaria și, mai ales, cu cea de peste Carpați. Publicațiile de aceeași natură din Budapesta sau București le-au oferit material informativ și, îndeosebi, sugestii privitoare la mijloacele de comunicare cu cititorii sau la modalitățile criticii.

*

În jurul publicațiilor periodice românești de la Pesta, inclusiv al celor satirice, se grupează intelectuali români, mai cu seamă din Banat și Crișana, în frunte cu Iosif Vulcan. Animator al vieții culturale românești din capitala Ungariei, unde începuse în 1859 să studieze dreptul, tinărul I. Vulcan se dăruiește cu entuziasm cauzei naționale a poporului său, militînd pentru drepturile românilor la o viață politico-socială independentă și la o cultură proprie. Colaborator al *Concordiei* și al *Aurorei române*, el este, alături de avocatul George Ardeleanu, întemeietorul revistei *Umoristul*, apoi redactorul ei, precum și autorul unor calendare umoristice. Contribuția sa la redactarea *Umoristului* este permanentă și substanțială. Experiența cîștigată aici va fi valorificată în paginile *Familiei*. În afară de versurile sale satirice, pe care le vedem de obicei pe prima pagină a fiecărui număr aproape, Vulcan mai publică în coloanele revistei materiale neseminate sau iscalite, probabil, cu pseudonime. El se bucură și de sprijinul consecvent al unor colaboratori, cum sînt „eminentele poet” din Moldova

⁴ Cf. Dan Berindei, *Dezvoltarea presei bucureștene în perioada formării și organizării statului național român (1856—1864)*, în „Studii” XV (1962), nr.3, p.667—683.

⁵ TUTTI FRUTTI. Almanac comic cu ilustrațiuni. Pesta. Sept. 1861. Redactor Bucur Risulea. Tipografia lui Gustav Emich. UMORISTUL. Foaia glumeată. Pesta 1 oct. 1863—1 dec. 1866. Iese în toată luna de trei ori, adecă în 1, 10 și 20 după calendarul vechi. În fiecare număr apare cel puțin o caricatură. Începînd cu semestrul II al anului 1866 apare în fiecare săptămînă, joia. De la 5 ian. 1867 își schimbă titlul în *Gura satului*. Proprietar, redactor responsabil și editor Georgiu Ardeleanu. Colaborator principal Iosif Vulcan. De la 1 ian. 1865 redactor Iosif Vulcan. Tipografia lui Vasiliu Cosma.

George Tăutu sau poetul bănăţean Iulian Grozescu; viitor redactor al *Familiei* şi al *Albinei* din Pesta. De altfel, la ambele reviste satirice sînt foarte uzitate pseudonimele. La *Tutti Frutti*, de pildă, al cărui redactor se pare că îşi tăinuieşte şi el numele sub pseudonimul Bucur Risulea; colaboratorii semnează Parampucu Piperiu, Păcală, Tiridala, Piţiguşul, Spiriduşiu etc. În paginile *Umoristului*, întîlnim de asemenea pe Spiriduşiu, Făcală sau Tiridala şi alături de ei pe Taica Ilie, Tanda şi Manda, Pispiriciu, Cenuşiotca ş. a.

Originari mai ales din Banat şi Crişana, colaboratorii celor două reviste umoristice româneşti pun în discuţie unele probleme specifice ţinutului lor de baştină, dar şi altele mai generale, strîns legate de interesele comune ale tuturor românilor din Transilvania⁶. Secondaţi de caricaturişti, ei publică materiale deosebit de preţioase, care reflectă în chip sugestiv, cu mult simţ al umorului şi totodată cu un curaj ferm, cele mai actuale probleme ale vremii lor. Militînd împotriva vechilor orînduiei feudale, în numele principiilor democratice ale veacului, primele noastre reviste satirice se identifică, pînă la un punct, cu interesele unor mase mai largi.

În timp ce revista *Tutti Frutti* se limitează să anunţe publicului deschiderea „laboratorului” său „de răcoreală sufletească”, unde maiestrii lucră... pînă la asudori, vaporale, numa să poată fi, după tendenţe-le şerbii cei mai aplecaţi onoratului public român⁷, *Umoristul* formulează din primul său număr un program, asupra căruia revine în mai multe rînduri. Versurile lui I. Vulcan, intitulate *În loc de pre-vorbire*⁸, anunţă intenţia revistei de a satiriza pe toţi cei „Vrednici de satiră / Vrednici să-i batjocorim”. Aceştia sînt demagogii politici, cei ce „... strigă-n gura mare / Tot de patrie vorbesc...”, asupritorii poporului, căruia „Î trag pînea de mîncat / Iar poporul pătimeste, / Blestemîndu-i nencetat...”, trădătorii de ţară, „Carii pentru bănişori, / Vînd ştiinţă şi onoare / La contrarii-mpilatori...”. Concluzia poeziei manifest e subliniată sub forma unei profesiuni de credinţă: „Şi cît timp eu voi trăi / Îi voi tot batjocori”, repetată ca un refren la sfîrşitul fiecărei strofe. Reluînd ideile din prefaţa *Umoristului*, I. Vulcan precizează în poezia *Programa mea*, că va combate şarlatania, bigotismul,

⁶ Spre Panat sau Crişana, ne îndrumă şi unele elemente de localizare. (Cf. „*Umoristul*”, II (1864), nr.9, p.45, IV (1866), nr.18, p.82—83, nr.33, p.143), lista abonaţilor şi adresele corespondenţilor. Dar alături de „prenumeranţi” şi corespondenţi din Viena, Pesta, Arad, Beiuş, Timişoara, Lucoj sau Lipova, întîlnim şi alţii de la Deva, Sibiu, Blaj, Cluj sau Gherla. Recrutaţi din cele mai diferite straturi sociale ei sînt de obicei funcţionari, clerici, profesori, avocaţi, studenţi. Printre abonaţii revistei „*Tutti Frutti*” găsim şi un meseriaş, pe Alissandru Nedelcu, ştrengariu în „*Pesta*”, apoi o femeie, pe „preuteasa Ana Petrilă”. (Cf. „*Tutti Frutti*”, I (1861), nr.2, p.56—57, nr.3, p.86—87). O situaţie asemănătoare e sugerată la: „*Umoristul*” printr-un ingenios procedeu grafic. Începînd cu anul 1866, literele din titlul revistei sînt construite cu figuri omeneşti: ţărani, tîrgoveţi, negustori, preoţi, „domni” cu narghilea etc. Nu este exclus ca ideea să fi fost oferită de periodicele satirice din România, de pildă, *Spiriduş-ul* sau *Nichîpercea*, ale căror titluri sînt de asemenea reprezentate simbolic.

În continuare vom nota „*Tutti Frutti*” şi „*Umoristul*” cu iniţiale.

⁷ „*T. F.*”, I (1861), nr.1, p.3.

⁸ „*U.*”, I (1863), nr.1, p.1.

ciocoismul, fără însă a atinge vreun „caracter personal”. De data aceasta, e inclusă în programul revistei și critica orînduirii sociale, prin aluzii directe la caracterul perimat al sistemului feudal: „Ride-voi de orișicine, / ... Dacă fără de rușine / Ar mai susține și azi / Ar dori feudalismul / Care-n caște ne-mpărțea... / Jos îndată ciocoismul! / Asta e programa mea”. Critica socială, se arată, în altă parte, va fi întotdeauna dreaptă, fără urmă de discriminare: „La mine nu află cruțare nedreaptă, / Colibe, palate, c-o vorbă nimic; / Asemenea judec cu minte deșteaptă, / Mișel și potinte, avut și calic.” Amenințat să-și piardă abonații care strigă: „De ne vei satiriza / Nu ne vom mai abona!”, *Umoristul* nu se abate de la programul său, continuînd să atace pe cei necinstiți, pe preoții corupți, avocații șarlatani, femeile vicioase sau judecătorii nedrepti. Pe toți aceștia, „Nu-i voi suferi, nu zău! / Abona-se-vor sau ba, / Îi voi tot satiriza”⁹.

Preocupat să-și realizeze intențiile *Umoristul* cere colaboratorilor materiale „de interes comun”, bogate în „umor sau satiră”, „anecdote populare” ș. a., cu condiția de a fi originale, de a evita forma „obscură”, „tonul de tot arogant”, „fals” sau „prea forțat”.

Urmărind, deci, să combată orînduielele nedrepte și ruginite ale timpului, cele două reviste umoristice românești dezbat în paginile lor problemele cele mai actuale pentru românii ardeleni.

*

Presa românească din Transilvania comentează uneori situația economico-socială a imperiului habsburgic și, mai ales, consecințele ei pentru poporul român.

În condițiile dezvoltării capitaliste, românii transilvăneni, în majoritate țărani, continuă să fie încătușați de vechile relații feudale, deși acestea fuseseră desființate prin legile votate la 1848, apoi prin patentele din 1853 și 1854. Interesate de soarta țăranimii, revistele noastre satirice semnalează exploatarea ei, precizînd că aceasta se datorează nu numai nobilimii maghiare, ci cîteodată chiar unor români. În paginile lui *Tutti Frutti*, de pildă, întîlnim uneori aluzii, fie la românii renegați, care, lepădîndu-se de strămoșul lor Cloșca se fac vinovați de năpăstuirea țăranului, fie la preoțimea noastră cu „foalele” îndestulate de pe spinarea lui. *Umoristul* abordează și el problema, referindu-se la situația din România. Acolo, Kogălniceanu, preocupat de îmbunătățirea soartei țăranului, legiferează reforma agrară și secularizarea averilor mînăstirești. Prin cea de a doua, el „a dat cu maiul în asupritorii săteanului”, adică în călugări. De aici înainte, țăranii împroprietăriți nu se mai încred în „bunăvoința” boierilor: „domnia lor, boierii tot binele nostru au dorit, dar de-acuma înainte nu-l vom mai lăsa să ni-l ieie, căci știm și noi de ce e bună moșia”¹⁰. În altă parte, sîntem avizați despre situația muncitorimii din Transilvania, ale cărei condiții de viață se înăspriseră, mai ales, în Banat, după trecerea minelor

⁹ „U.”, III (1865), nr.1, p.1, II (1864), nr.20, p.93, apoi I (1863), nr.4, p.13,

¹⁰ „U.”, I (1863), nr.4, p.13,

și întreprinderilor metalurgice în proprietatea capitalului austriac și francez. As fel, poezia *Proletarul și sărăcia*¹¹ este un ecou al nemulțumirii muncitorilor împovărați de datorii:

„Vezi eu am vestimente	Și ce cugeți oare:
După moda nouă	Unde, ce mînc eu? ...
Apoi călțieminte	La otelul „Soare”
Port chiar cîte două.	Mă ospățez zău,
Ce-e drept sînt luate	Cu delicatețe
Cam pe așteptare	De cele domnești
Dar creditul, frate,	„Semnele” alese
Încă e domn mare,	Și „vekni” nemțești,
Și poate să fie	Cîte-odată, „wirșluri”
Chiar să le plătesc	Și „salavonada”,
Dacă-n loterie	Ș-apoi la „picuri”
Voi să dobîndesc	De „wasseronada”.

Și de data aceasta sînt vizați atît „patronii”, cît și conaționali trădători, disprețuiți deopotrivă de proletarul, care-și încheie monologul, adresîndu-se „Sărăciei”: „Du-te că te-așteaptă / Patronii amați, / Mergi și intră-n suflet — — — / — — La cei renegați! ...”.

Presa noastră satirică dezvăluie de asemenea sărăcia generalizată în rîndul maselor de diferite naționalități din imperiul habsburgic. Aici, precizează un corespondent al lui *Tutti Frutti*, de cînd s-a „îvit pe cer stea, ce se chiamă constituțiune, n-a plouat de fel și de aceea ne-a rămas țărîna, ce se zice la noi punga, de tot stearpă”¹². Și *Umoristul*, ilustrînd textul cu desenul, trădează jena financiară a statului. „Casă” de bani a acestuia e o ladă goală, unde șoarecii se plimbă nestingheriți. Desenul alăturat înfățișează o femeie cu o sarcină de lemne pe care scrie „Contribuțiune”. Agravarea situației economice a maselor, inclusiv a poporului român, e explicată, deci, și prin creșterea obligațiilor fiscale. Guvernării austriece căutau să rezolve deficitul din finanțele țării, percepînd impozite noi. *Umoristul* comentează la modul ironic taxa pentru articolele de lux și propune „un amendament la legea pentru darea de lux”, potrivit căruia ar deveni impozabile crinolinelor sau unghiile prea lungi!! Uneori aceeași revistă își informează cititorii despre viața economică a României. Și acolo regimul burghezo-moșieresc, patronat de principele străin, de ciocoi și de demagogii politici, nu a putut evita ruina finanțelor și sărăcirea majorității populației¹³.

Ancorate în actualitate, revistele umoristice ale românilor din Transilvania surprind, între altele, și procesul parvenitismului, favorizat de o epocă precipitată, de mari prefaceri. Goana după avere și ranguri era atunci idealul unor oameni lipsiți de scrupule, călăuziți de deviza mercantilă: „cu bani... poți cumpăra tot ce poțestești...” Pretutindeni „spiritul neguțătoresc” stăpînea deopotrivă pe oamenii poli-

¹¹ „T. F.”, I (1861), nr.1, p.4.

¹² L. C., *O epistolă sinceră către rediginte*, „T. F.”, I (1861), nr.1, p.16,17.

¹³ Cf. Eremia Ciocîrlia, *Un cîntec din România*, „U.”, II (1864), nr. 25, p. 13.

tici, pe medici, literați, preoți etc.¹⁴. Robiți de această patimă, slujitorii bisericii, de pildă, fac trafic cu problemele de credință sau favorizează viciul beției și, indirect, coruperea moravurilor.

Mentalitatea mărginită a contemporanilor pervertiți de „rîvna” îmbogățirii e condamnată cu mai multă forță de *Tutti Frutti*, care publică *Satiră către mintea sa*¹⁵, de Antioh Cantemir, în traducerea lui A. Donici și C. Negruzzi. Poezie cu bogate și adînci semnificații sociale, satira lui Cantemir vestește veacul ostil științei, cînd:

*Trulia lenea, banii opresc înțelepciunea...
Și ignoranța ține a-nvățăturei loc!...*

Într-o astfel de lume izbutește:

*Acela care știe a fluiera în flaut
Trei patru cînticele și a danța ușor
Care cunoaște soiul de orice feliu de vin,
Se-mbracă după modă și mestecă cărți bine...*

Inițiat în acest fel, orice tînăr „Deși cu dinți de lapte, oricare treaptă-naltă / I pare foarte mică la vrednicia lui...”, iar boierul cu moșie și două mii de iobagi „Se minună că nu e în slujbă pus... măcar deși nu știe nici scrie nici cetil!...” Pentru toți aceștia, știința e de prisos și, de aceea, „Biata învățătură în stremție îmbrăcată, / Din orice casă este gonită cu ocări...”, iar cei ce o slujesc, deși sînt plini „de spirit”, „punga li e deșartă și mînele lor goale”.

Cele două reviste satirice ne oferă un material bogat în legătură cu moravurile sociale și familiare ale acestei epoci. În paginile lor sînt adeseori criticate femeile superficiale, cochete, infidele sau interesate¹⁶. Mai ales Taica Ilie, cel mai activ și mai talentat colaborator al *Umoristului*, este pornit să le îndrepte prin critică. Multe cusururi ale femeilor sînt considerate ca efecte ale unei educații greșite. Fără a fi deprinse cu munca, tinerele fete erau pe atunci pregătite pentru viața frivolă a saloanelor. Conform mentalității mărginite a nobilimii, pătrunsă și în rîndul burgheziei, „o fată cultă nu mai trebuie să știe a coase sau fierbe, căci aceste sînt lucruri foarte prozaice, ci e de ajuns dacă are spirit de a putea conversa după modă”¹⁷.

Adeseori sînt criticate moravurile în legătură cu căsătoria. Alături de pledoaria pentru căsătoria întemeiată pe afecțiune și înțe-

¹⁴ Cf. Ghitia Caraba, *Farmecul pungi*, „U.”, I (1863), nr. 8, p. 30—31, I[osif] V[ulcan], *Spiritul neguțătoresc*, ibid., p. 29, idem, *Graba strică treaba* (cuplet), „U.”, III (1865), nr. 3, p. 13 și *Timpurile s-au schimbat*, ibid., nr. 4, p. 17, G. Tăutu, *Cu mindrulița mea*, „U.”, IV (1866), nr. 1, p. 1, 2, *Umoristul*, *Aprehendări în contra Familiei*, ibid., nr. 14, p. 66 ș. a.

¹⁵ „T. F.”, I (1861), nr. 2, p. 37—41, nr. 3, p. 64—66.

¹⁶ Cf. Piticotu, *Marele călătoare*, „T. F.”, I (1861), nr. 4, p. 94—98, Cenușiotca, *Doamnă, vecina mea*, „U.”, II (1864), nr. 2, p. 12, Taica Ilie, *Amo-nițiune tristă din lumea amorului*, „U.”, I (1863), nr. 3, p. 11, idem, *Gratulare la Anul nou sexului frumos*, „U.”, II (1864), nr. 1, p. 6.

¹⁷ Tiridala, *Astfel sînt junii de azi! (istorioară simplă)*, „U.”, IV (1866), nr. 1, p. 4—7.

legere reciprocă, sînt combătute alianțele nepotrivite între bărbați bătrîni și fete tinere, determinate de interese materiale. În general conflictele vieții de familie sînt puse pe seama vinovăției femeilor. Tendința lor de dominare este condamnată în versuri sau în scurte povestiri în proză. Astfel, într-o anecdotă cu acțiunea plasată în mediul rural, sînt înfățișate trei țărance, care vrînd să-și dovedească supremația asupra bărbaților lor, îi pun în cele mai ridicole situații. În concluzie, povestitorul ne avertizează că moravurile corupte, tipice pentru lumea pretențioasă a saloanelor de la orașe, încep să pătrundă pe alocuri și în straturile de jos: „Iată cum știu domni muierile din clasa poporului asupra bărbaților! Dar încă cele culte și învățate cite apucături și maniere mai știu?...¹⁸

Data în vileag îndeosebi cu prilejul întrunirilor din „înalta societate”, la baluri sau petreceri cîmpenești, pervertirea moravurilor poate fi urmărită nu numai în Transilvania sau Ungaria, ci și la românii de dincolo de Carpați¹⁹.

Mult mai variate, mai interesante și mai actuale sînt informațiile oferite de presa noastră umoristică despre viața politică a românilor și a celorlalte naționalități din imperiul austriac. Atît revista *Tutti Frutti*, cît și *Umoristul* constată că libertățile democratice promise de noul regim „constituțional” au fost doar o manevră a guvernanților habsburgi în vederea menținerii integrității conglomeratului lor multinațional. Vizitînd capitala Ungariei, unul din corespondenții *Umoristului* ne informează că nici acolo „nu există democrație și că democrația este un cuvînt înșelătoriu, tocma ca și cuvintele mari de libertate, egalitate și frățietate, cari de la 1848 încoace le auzi în toate zilele și se întrebuițează în tot locul, ba chiar și în dieta din Pesta, dar nu se realizează necicînd și nicăruî...” Același corespondent recunoaște că nu s-a ținut de promisiunea de a scrie despre democrație, dar nădăjduiește că cititorii se vor „îndestuli cu promisiuni, care astăzi pretotîndine și așa și în dieta din Pesta sînt în mare modă...²⁰

Falsul liberalism și demagogia vieții politice de atunci, așezate în centrul preocupărilor presei satirice din România, nu scapă nici de gluma batjocoritoare a revistelor noastre satirice din Transilvania. Mai necruțător este *Umoristul* cu aluziile sale tăioase la adresa demagogilor politici. În paginile sale, Spiridușiu ne relatează despre o călătorie a sa în lună, unde a „găsit bărbați mulți, carii trec de oameni onești și carii se bucură de o popularitate mare; dinșii nen-

¹⁸ Eremia Ciocarlia, *De ce nu mă-nșor eu?*, „U.”, III (1865), nr. 16, p. 86. Cf. și „N. P.”, *Scene din viața unor căsătoriți*, ibid., p. 84—85. Apostrofu, *Cum sînt iemeile* (întîmplare posibilă), ibid., p. 85—86.

¹⁹ Taica Ilie ne relatează despre *Viața din Pesta*, (cf. „U.”, IV (1866), nr. 9, p. 38—39), iar într-o anecdotă intitulată *O intrigă de bal de masca*, se strecoară un discret element de localizare. Personajele povestirii se îndreptau spre teatru „tocmai pre cînd orologiu de la Trei Erarși ar deveni să bată 12 ore”. (Cf. „T. F.”, I (1861), nr. 1, p. 12).

²⁰ Cf. Tiridala, *Cîntec constituțional*, „T. F.”, I (1861), nr. 4, p. 93—94, apoi Taica Ilie, *Democrația domniloare*, „U.”, IV (1866), nr. 14, p. 62—63.

cetat strigă-n gura mare: „Toate pentru patrie și națiune și nemica pentru noi!” și mulțimea cea proastă li crede — dar eu, carele pătrund pînă la rerunchii oamenilor, am văzut deloc, că acei oameni figuranți ca onești sînt cei mai mari mișei, cari vinează orișunde numai mîrșavele lor interese private, pentru cari sacrifică tot ce e sînt, chiar și esistența națiunii și a patriei lor...” Acești politicieni sînt de părere că „nu e frumos dacă proștii se mestecă în lucrurile domnilor..., căci se strică toată treaba”²¹.

Abordînd aceeași problemă, cu resurse mai modeste însă, *Tutti Frutti* vizează politicianismul oligarhiei maghiare, care caută să amăgească cu fraze umflate popoarele subjugate. Astfel în *Dialogul între Pista ungurul și Ioane românul* este dată în vileag perfidia nobilului maghiar: „Nu așa jupîne Pista / E scoate-ți afară lista (cu drepturi, n.n.) / De ești frate adevărat / Să văd ce ți-ai însemnat? / Că mi se pare că voi / Vă cam bateți joc de noi!”. Aceeași revistă schițează o caracterizare a demagogului politic: „Carele promite toate, / Fără a le împlini; / Ma, (dar, n.n.) ne-nșală deacă poate, / Și ne-ar stinge deac-ar ști. / A cui buze blestemate / Pronunță necutenit / Libertate, egalitate... / Și-o aplică încîlcit”²².

Nemulțumirile și hotărîrea poporului român de a se opune politici de deznaționalizare promovată de clasele dominante ale celorlalte naționalități ocupă cel mai întins spațiu în presa noastră satirică. *Tutti Frutti*, bunăoară, reacționează mai mult față de asuprirea austriacă. Revista reproduce în paginile ei o „epistolă” de la „fratele” ei vienez, care se plînge de piedicile puse presei românești de stăpînirea habsburgică: „Neamțul e cu dracul... El s-a pus de mi s-a uitat mai întîi în gură, respective la dinți, și mi-a răspuns apoi că încă nu sum de 24 ani..., prin urmare, adaugă Dlui cu toată delicatețea și finețea să mai aștept încă 6 lune, 3 săptămîni, 2 zile și 11 $\frac{3}{4}$ ore, apoi cu Dumnezeu pot merge în lume, firește, per pedes, — sau pedantes — destul atîta că am rămas deocamdată și pînă la ora anumită — pre jos!”²³.

Umoristul semnalează, în treacăt, pretenția claselor dominante germane, mai ales a celor din Bucovina, de a-și asigura supremația prin deznaționalizarea românilor, impunîndu-le acestora din urmă cultura și limba lor. Aceeași revistă militează împotriva tutelei sîrbești în învățămîntul și biserica românească din Banat.

Aspectul fundamental al problemei naționale din Transilvania, și anume, conflictul dintre păturile conducătoare maghiare și poporul român, face parte dintre preocupările majore și permanente ale presei românești. *Tutti Frutti* ne introduce în temă, fie prin *Dialogul între Pista ungurul și Ioane românul*, fie prin colecția, de proverbe, *Petrele iadului*, sau prin caricaturi. *Umoristul* calcă pe urmele lui, reluînd

²¹ *Călătoria în lună*, „U.”, IV (1866), nr. 9, p. 40.

²² „T. F.”, I (1861), nr. 1, p. 8, apoi nr. 3, p. 60.

²³ „T. F.”, I (1861), nr. 1, p. 6, 7.

* Se referă la proiectul românilor de a scoate la Viena o revistă umoristică.

Epistolele lui Pista către Iuon sau maniera caricaturii, dar dă mai mare amploare problemei prin publicarea unor materiale bogate și prin folosirea unor procedee noi. Astfel *Epistolele lui Păcală către Tândală* sau dialogurile lui *Tanda și Manda* însumează o mulțime de comentarii pe marginea amintitelor disensiuni naționale, nuanțind critica de la umor și ironie până la sarcasm și caricatură.

Tutti Frutti și îndeosebi *Umoristul* ne comunică un material bogat și valoros despre viața politică a românilor transilvăneni și despre lupta lor de eliberare națională.

Revista lui Iosif Vulcan desfășoară o adevărată campanie împotriva pretențiilor „istorice” ale nobilimii și burgheziei maghiare, arătând că pentru acestea „dreptul istoric” e să fie și acum precum a fost mai înainte... În virtutea acestui drept „ei cugetă ca românul (țăranul, n.n.) să rămână tot în acea stare ticăloasă precum era înainte de 48...”²⁴. Asemenea constatări ne îndrumează spre substratul social al conflictului dintre maghiari și români, înfățișat însă sub aspectul unei lupte cu caracter național.

Lupta românilor ardeleni, întemeiată pe principiul egalei îndreptățiri politice și naționale precum și pe dreptul națiunilor la autodeterminare, este condusă de elementele progresiste ale burgheziei și ale intelectualității.

După 1860, stimulați de succesul unirii Principatelor, românii din Transilvania își intensifică acțiunile în senatul imperial de la Viena, în dieta Ungariei de la Pesta sau în congresul național de la Sibiu, reclamând egalitatea de drepturi și recunoașterea limbii române în administrație, justiție și cultură. Avântul luptei lor crește în 1863, cu prilejul lucrărilor dietei Ardealului convocată la Sibiu. Boicotată de deputații maghiari printr-o rezistență pasivă, criticată de *Umoristul*, dieta votează legea egalei îndreptățiri a poporului român și a confesiunilor sale cu celelalte popoare și religii din Transilvania. În aceeași sesiune, prin legea privitoare la întrebuintarea celor trei limbi ale țării în viața publică, limba română e recunoscută, alături de germană și maghiară, ca limbă oficială în stat. În preajma acestor evenimente, românii se angajează în lupta electorală pentru a designa deputați capabili să le apere interesele și drepturile. Eforturile lor sînt însă adeseori zădărnice de dispozițiunile imperiale sau de abuzurile autorităților locale. Urmărind cu deosebit interes campania electorală, *Umoristul* semnalează că în Transilvania românii nu beneficiau de posibilitatea alegerii unor reprezentanți proporțional cu numărul locuitorilor. Participarea lor la lupta parlamentară era îngăduită de votul cenșitar și de mandatele rezervate pentru regalității invitați de împărat. La toate acestea se adaugă manevrele cercurilor conducătoare maghiare, interesate să impună pe reprezentanții lor și în comitatele cu populație românească majoritară. Tot din coloanele *Umoristului* aflăm despre lupta românilor împotriva alegerii unor deputați din rîndul conaționalilor renegați. Din aceeași sursă ne putem

²⁴ „U.”, IV (1866), nr. 9, p. 40 și nr. 10, p. 47.

documenta asupra moravurilor politice corupte, încurajate de oficialitate. Împuternicitul baronului „Ypsilonfy”, de pildă, cheltuiește pentru propaganda electorală în favoarea stăpînului său 5840 fl. și promite poporului „frunză și iarbă”. În urma eșecului suferit, el constată cu părere de rău că „poporul acesta (românii, n.n.) nu e mai mult atît de prost ca să-l putem amăgi...”²⁵.

Politicianismul „sistemului liberal”, manifestat din plin cu prilejul alegerilor, e satirizat și într-o „comedie din trei scene”, *Un candidat pentru dieta din Pesta în mijlocul alegătorilor săi*, semnată *Frunză verde*. Piesa, a cărei acțiune se petrece în Banat, aduce în scenă 5 personaje: pe *Candidat* și 4 *Alegători*. Dornic să obțină mandatul de deputat, Candidatul, frate bun cu Clevetici al lui Alecsandri, se recomandă alegătorilor adunați într-un birt:

Eu sînt om de cînte mare;
La miniștri am intrare,
Și-ai maghiarilor magnați,
Sînt ai mei de cruce frați!
Căci cu-ai lor lachei acu
Eu vorbesc numai per tu
Vedeți dară ce bărbat
Voi aveți de candidat!

În scena a II-a alegătorii, după ce i-au luat banii, își bat joc de el: „Las să-și joace jocul său, / Să ni dea la bani mereu, / Să se-nvețe mai degrabă, / Cam cu cine are treabă? / Și s-ajungă, însfirșit / Prostu-napoi cum a venit!”²⁶.

Regimul „constituțional” din imperiul habsburgic își asigura succesul în alegeri cu ciomagul. *Revista politică* a lui *Taica Ilie* din *Umoristul* este o interesantă cronică a evenimentelor electorale. Comentariile autorului ei sînt deosebit de semnificative: „...noi la alegeri am mers numai cu minile goale și cu spiritul dreptății, iară frații noștri cu bîte, măciuce, focoșuri și spirt, cu care se adăpa trupul, iar nu sufletul și apoi unde au observat că cu spirtul nu pot omori spiritul au recurs la bîte, măciuce și focoșuri și așa cu aceste instrumente constituționale, dovedind că sînt mai maturi decît noi, au ocupat terenul...” În altă parte, se relatează despre alegerile de la Jibou, unde toate au mers foarte bine fără „niciun escesus”, afară de o bătaie soldată cu 2 morți și retragerea în semn de protest a 1000 de alegători.

Demagogia și corupția sistemului electoral sînt caracteristice și instituțiilor parlamentare ale vremii. *Umoristul* precizează în mai multe rînduri că activitatea senatului imperial sau a dietelor se limita la discuții sterile în jurul unor proiecte rămase de cele mai multe ori nerealizate. *Tutti Frutti*, angajînd incidental o discuție pe aceeași temă, ajunge la concluzia că dieta e „casa aceea unde se sfădiau

²⁵ *Monumente istorice din timpul alegerilor pentru dietă*, „U.”, III (1865), nr. 32, p. 155.

²⁶ „U.”, III (1865), nr. 32, p. 153—154.

oamenii pre bani, fără nici un rezultat, ... pentru a căror alegere se sparseră la mulți capetele". În asemenea circumstanțe nu ne mai poate surprinde faptul că legile votate în dieta de la Sibiu din 1863 n-au fost respectate. Nemulțumit de această stare de lucruri, *Umoristul* ne explică: „păcălitură e aceea dacă crezi că în Ungaria există vreun comitat unde limba română e egal îndreptățită cu cea maghiară”²⁷. Aprobând atitudinea de protest a românilor împotriva acestei nedreptăți, *Tanda și Manda* comentează o întâmplare dintr-un orașel al comitatului Zarandului, unde niște măcelari români au pus pe fugă un ofițer, care a vrut să fure o limbă de vită: „...ca om cuminte ți poți închipui că deacă pentru o limbă de vită făcură măcelarii așa mare larmă, ce ar face poporul pentru tezaurul lui cel mai scump!”²⁸.

Cele două reviste umoristice aduse în discuție iau poziție față de curentele divergente din sinul burgheziei române. Ambele publicații, mai cu seamă *Umoristul*, rezervă un spațiu întins acestei probleme.

Tutti Frutti critică pe deputații trădători, carieriști și demagogi, care își însușesc dictonul „taceo et philosophus maneo” sau „ego sum persona prima et non natio mea” și în dietă „fac neauzit toiul (zgomotul) ce-l dau ferele sclavilor...” Aceștia consideră pe apărătorii cauzei poporului român „blestemați”, „vinzători de patrie” și vrednici de a fi trecuți „în protocolul negru”. *Umoristul* lovește deopotrivă în deputații români care în problema națională „s-au declarat că nu țin consult și oportun a intra în dispută deocamdată” și în fanaticii care afirmă „că românii-și trag originea de la zei...”. Tu-turor le recomandă o „ieagă (sticlă, n.n.) cu oțet și altă cu mnere (miere, n.n.), ca să-și aducă aminte că cu încetu se face oțetul, iar mnerea se face cu puterea, iar nu cu șederea!”. Mai departe, se arată cu îndrăzneală că victimele acestor politicieni interesați și lipsiți de scrupule sînt masele populare: „O, poporule! mare capital ești tu!” mulți trăiesc și înaintează numai după numele tău —, dară tu nu după ei! mulți din ai tăi se luptă cu numele tău în contra ta!”²⁹.

Revista lui Vulcan nutrește cu vederea nici pasivitatea românilor din comitatele Maramureșului și ale Banatului, îndeosebi a preoților, față de acțiunile întreprinse pentru introducerea limbii române în administrație sau în vederea alegerii unor buni patrioți în dietă.

Frământările poporului român din Transilvania se accentuează între anii 1865—1867, în preajma constituirii dualismului austro-ungar. Criza iminentă a sistemului de guvernare habsburgic și teama de dezagregare determină Austria să-și caute aliați în reprezentanții retrograzi ai națiunilor mai dezvoltate din punct de vedere economic și politic. Recurgînd la o soluție de compromis, guvernul de la Viena tinde să

²⁷ „T. F.”, I (1861), nr. 4, p. 107—110, apoi „U.”, IV (1866), nr. 38, p. 166.

²⁸ „U.”, IV (1866), nr. 8, p. 35.

²⁹ „T. F.”, I (1861), nr. 2, p. 24—25, „U.”, IV (1866), nr. 8, p. 35, nr. 5, p. 22, nr. 9, p. 41, nr. 18, p. 82.

se alieze cu moșierimea și burghezia maghiară. Negocierile începute în 1865 cu Francisc Deák urmăreau împărțirea puterii între clasele dominante din Austria și Ungaria, în vederea realizării statului dualist austro-ungar. Călcîndu-se drepturile democratice cucerite de revoluția de la 1848, dezavuîndu-se constituțiile acordate pînă atunci, este convocată în noiembrie 1865 la Cluj o dietă cu o componență majoritară maghiară, iar în decembrie 1865 dieta de la Pesta.

Atent la evenimentele zilei, *Umoristul* își intensifică combativitatea. Numeroase texte, ilustrații și caricaturi publicate în paginile revistei exprimă hotărîrea românilor de a se opune cu toate forțele unirii Transilvaniei cu Ungaria și de a-și cuceri autonomia. Dirzenia oamenilor politici transilvăneni e încurajată de îndemnurile venite de peste Carpați. Într-o scrisoare cu aproape 100 de semnături, trimisă de la București în aprilie 1866, lupta ardelenilor e considerată ca o „cauză mare și sfîntă... pentru întreaga națiunea română...”, iar cercurile politice românești sînt chemate să împiedice „din toate puterile mergerea transilvănenilor la Pesta”³⁰.

Publicația satirică a lui Iosif Vulcan, identificîndu-se cu linia preconizată de aripa radicală a politicienilor români, în frunte cu Bariț, pledează pentru rezistența pasivă, prin neprezentarea la vot. De pe aceste poziții, ea satirizează pe deputații E. Gojdu, A. Vlad, I. Balomiri, S. Borlea, I. Tulbașiu ș.a., reprezentanți ai aripii prohabsburgice, care au participat la lucrările dietei din Pesta. Despre aceștia aflăm din paginile *Umoristului* că și-au luat *Rămas bun* de la capitală, recunoscînd că: „Am tăcut ca musca-n miere / Și nimica n-am făcut...”, iar alegătorilor s-au destăinuit parodiînd versurile *Mioarei*: „Că ne-am însurat / Cu-a Scithiei crăiasă, / Mare complexeasă, / Că la nunta noastră / Căzu steaua voastră, / Deák, Tisza-ntruna / Ni-au ținut cununa...”³¹.

În toiul frămîntărilor premergătoare „uniunii”, izbucnește războiul austro-prusian, soldat cu un nou eșec al Austriei. *Umoristul* înregistrează cu satisfacție pierderile și înfrîngerea imperialilor. *Depeșele telegrafice din cîmpul bătăliei* anunță că „orașele și satele... ard de

³⁰ Enea Hodoș, *Din corespondența lui S. Bărnăușu și a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944, p. 92—93. O încurajare vine și din partea revistei „Nichipercea”, care publică o caricatură intitulată *Autonomia Transilvaniei*. Textul precizează că piramida pe care e scris „autonomia Transilvaniei” nu va putea fi clintită, deoarece e așezată „adînc în inima tuturor românilor”. (Cf. „Nichipercea”, 1867, nr. 5, p. 36).

³¹ „U.”, IV (1866), nr. 18, p. 81, nr. 14, p. 61. Revista critică pe acești deputați, neținînd seama de faptul că partidul național preconizase politica pasivității doar pentru Transilvania propriu-zisă, unde dreptul la vot era mai restrîns, în schimb în Crișana și Banat acceptase participarea condiționată la alegeri, atîta timp cît nu vor fi încălcate libertățile existente, lăsînd pe seama deputaților din aceste provincii să apere și interesele românilor din Transilvania. Cf. I. Lungu, *Gîndirea social-politică din Transilvania după 1848*, „Tribuna”, VII (1964), nr. 9, p. 9. În lumina acestor precizări, atacul împotriva deputaților Gojdu, Borlea sau Vlad ne apare lipsit de temei.

bucurie căci neamicii se retrag..." sau că „Mulți ostași mor de necaz căci nu pot fugi după prusi”³².

Dezastrul militar al Austriei a readus pe prim plan problema dualismului. În iunie 1867, împăratul Francisc Iosif I se încoronează rege al Ungariei. Tot atunci e sancționată încorporarea Transilvaniei la Ungaria și anularea legilor votate de dieta de la Sibiu între anii 1863—64. Astfel, năzuințele fruntașilor burgheziei și intelectualiității române de a dobîndi autonomia principatului și a asigura revendicările naționale și sociale ale poporului român n-au putut fi realizate. Eșecul luptei românilor din Transilvania se datorează, între altele, politicii deficitare a burgheziei. Întemeiată pe „bunavoința” Habsburgilor, solicitată prin petiții sau memorii și nu pe acțiunea dîră a maselor, lipsită de un program social și național unitar și înaintat, această luptă n-a fost capabilă să zădărnicească măsurile care au dus la înăsprirea situației economice, sociale și politice a poporului român din Transilvania.

Solidaritatea românilor de peste Carpați cu frații lor ardeleni, manifestată din plin cu prilejul evenimentelor „uniunii”, are la temelie legături economice, sociale și culturale neîntrerupte și strînse. Revistele satirice din România manifestă un viu interes față de evenimentele petrecute în Transilvania. Astfel „Nichipercea” ne oferă *Noutăți de peste Carpați* sau ne relatează despre *Încoronarea regelui Ungariei*. Același spirit de solidaritate domnește și în Transilvania, concretizat, la rîndu-i, în preocuparea permanentă pentru soarta României. Bine informată, revista *Umoristul* își ține la curent cititorii cu noutățile de dincolo de munți, punînd la contribuție versul, discuțiile lui *Tanda și Manda*, *Epistolele lui Păcală către Tăndală*, *Telegramele*, *Umoristiadele*, caricaturile ș.a.

Unele poezii publicate în paginile ei satirizează aspecte negative ale societății românești de pe celălalt versant al Carpaților, altele sugerează cu ajutorul simbolului unirea celor trei țări române. Un dialog între *Tanda și Manda* compară succesiunea anotimpurilor anului cu schimbarea ministerelor din România. În altă parte, fenomenul acesta ciudat e explicat de Păcală astfel: „Cei ce s-au săturat, acum au trebuit să deie locul celor ce-s mai flămînzi și aceasta e foarte bine, căci numai astfel se poate ține „ordinea bună”, în această țară frumoasă..., deci ca să fie pace și liniște, pe rînd toți cei flămînzi se urcă la ministeriu și asta așa va merge pînă cînd toți se vor sătura de această sistemă...”³³.

Semnificative pentru poziția înaintată a *Umoristului* sînt comentariile în legătură cu lovitura de stat a lui Cuza și reforma agrară. Rubrica *Umoristiade*, de pildă, insinuează cu finețe că temperatura scăzută a primăverii „curioase” din anul 1864 ar marca „simpatia camerei oligarhice din București către țăranii din România”. O *Depeșă telegrafică* anunță dizolvarea camerei ciocoilor și proclamarea vo-

³² „U.”, IV (1866), nr. 18, p. 82—83.

³³ „U.”, II (1864), nr. 19, p. 91 și III (1865), nr. 18, p. 94.

tului universal: „Țăranii plîng, ghiciți de necaz sau de bucurie? Ciocoi strigă-n gura mare că ei sînt patrioți adevărați, iar guvernul e trădătoriu. D. Kogălniceanu face și le face”. O altă telegramă expediată la Constantinopol e o intervenție a ciocoilor pe lîngă padișah „ca să li deie alți domni cari nu asupresc pe ciocoi, ci pe țărani, cum a fost pînă acum...” Adversarii domnitorului Cuza sînt vizați și de caricatura intitulată *Din fabulele lui Esop*. Sensul satiric al desenului alegoric e explicat de textul ce-l însoțește: „Ciocoi aceștia îmbrăcați în piele de leu cugetă că vor speria pe domnitorul Cuza, ca și cînd după vocea lor stentorică nu i-ar cunoaște orișicine că ce-s?”³⁴. Față de abdicarea lui Cuza, publicația satirică a lui I. Vulcan are opinii contradictorii. Luat citeodată în zeflemea, fostul domn este de cele mai multe ori regretat și apreciat în comparație cu urmașul său Carol. Cea de a doua atitudine e ilustrată de recomandarea făcută „României” de a consulta „o cărticică” cu fabule, din care să învețe fabula broaștelor, cari nefiind îndestulite cu domnul simplu de mai nainte, în urmă au căpătat un co-co-nu conte de Flandra, ci un co-costirci!”³⁵.

Mai sărace sînt *Știrile diverse* sau *Ilustrațiunile* despre evenimente politice externe. O singură dată *Umoristul* se raportează la situația din Rusia țaristă în legătură cu eliberarea țăranilor prin ucazul din 1864. În citeva rînduri sînt dezvăluite măsurile despotice ale guvernului din Polonia. În legătură cu acestea, publicația satirică a lui Vulcan face cîteva aluzii ironice, anunțînd că „... în Polonia guvernul trăiește foarte cordial cu poporul. În Varșovia mai în toate zilele se întîmplă arestări... Polonezii nu sînt demni de libertățile mari ce gustă ei de un timp încoace. În zilele trecute s-au excortat mai mulți polonezi cătră ocnele din Siberia”³⁶.

Puțin receptiv la evenimentele politice externe, *Umoristul* este mai mult preocupat să dea informații publicului cititor despre viața culturală și literară a românilor din Transilvania, în primul rînd, și apoi despre a celor de peste Carpați.

Uneori e abordată problema învățămîntului și e semnalat stadiul înapoiat al școlilor din Transilvania, mai ales al celor de la sate. Utilizînd *Vorbirile cu semne* și *Știrile diverse*, *Umoristul* face constatări cu sensuri ironice neacoperite, ca acestea: „școlile noastre progesează ca „racul” sau la sate „pentru înaintarea învățămîntului s-au făcut pașuri gigantice...” Din paginile aceleiași publicații aflăm că românii din Transilvania, lipsiți de un învățămînt superior, urmăreau să fondeze o academie de drept și una de arte frumoase. Tot de acolo ne informăm că bănărenii își manifestau nemulțumirea față de tendința autorităților sirbești de a le desființa școlile și că cei din Crișana, de asemenea, susțineau cu îndîrjire învățămîntul în limba română. Revista umoristică a lui Vulcan regretă lipsa de pregătire

³⁴ „U.”, II (1864), nr. 1, p. 4, nr. 14, p. 71.

³⁵ Cf. „U.”, IV (1866), nr. 9, p. 41.

³⁶ „U.”, II (1864), nr. 9, p. 48.

și de conștiinciozitate a unor profesori precum și folosirea bătaii ca *Metod de instrucțiune în școlile noastre populare*. În legătură cu condițiile materiale grele ale cadrelor didactice, la *Umoristade* sîm em avizați că într-un sat „învățătorul are leafă de 20 fl., iar purcariul satului 30 fl.". Din nou prin *Vorbiri cu semne* ni se sugerează că autoritățile n-au făcut nimic pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale dascălilor. Aceeași publicație preconizează emanciparea învățămîntului de biserică, arătînd că preoții ignoranți propagă misticismul, superstițiile, obscurantismul. Pledoaria pentru lichidarea unei influențe atît de dăunătoare este colorată de întrebări și apostrofe retorice: „Pînă cînd unii preuți ai noștri vor susținea în popor bigotismul cel ridiculos? Pînă cînd nu vor da sfaturi poporului ca în astfel de cazuri (de boală, n.n.) să recurgă la medic?... Oare cum ar răspunde mai bine chemării lor sublimе, cultivînd poporul sau ținîndu-l în întunecime?...”³⁷.

Îngrijorat de starea bisericii ortodoxe din Transilvania, *Umoristul* aprobă eforturile bănătenilor pentru eliberarea lor de sub jurisdicția patriarhiei sîrbești de la Karlowitz. El se solidarizează de asemenea cu tendința bucovinenilor de a se orienta spre biserica românească din Transilvania. Nu lipsește din paginile acestei foi nici critica la adresa bisericii românești de ambele rituri. Ortodocșii cu sinoadele lor inoperante sînt vizați într-o caricatură, iar catolicilor li se impută de către *Păcală* sau *Tanda și Manda* folosirea limbii latine în seminarul teologic, obligația celibatului sau dezinteresul pentru cultura națională. Atingînd în treacăt problema, *Tutti Frutti* semnalează rivalitățile dintre cele două biserici, accentuate de dispozițiile guvernului în avantajul catolicilor.

Observații mai substanțiale și mai sugestive prilejuiește publicațiilor noastre satirice, îndeosebi *Umoristului*, situația presei din Transilvania și din România. Raportîndu-se la condițiile nefavorabile dezvoltării ziaristicii românești din imperiul habsburgic, revista lui Vulcan constată la rubrica *Literatura și arta* că „jurnalistică noastră din Austria nu s-a înmulțit, ci încă un organ a încetat. Zău, ca racul progresăm!”³⁸. Publicațiile românești existente, mai ales cele satirice, erau stînjinite de o cenzură aspră, intolerantă. Angajat în 1867 într-o discuție pe marginea legii presei, deputatul român Iosif Hodoșiu arată că prevederile unor paragrafe lovesc în primul rînd în revistele satirice maghiare și românești³⁹. În adevăr, atît *Umoristul* cît și *Tutti Frutti* sînt incomodate de rigorile legii. La această situație se referă redactorul Iosif Vulcan, cînd mărturisește: „Însă tac / Căci mi se pare, / E consult să fac așa, / Pentru că din întîmplare / Încă s-ar putea-ntîmpla / Cum ca unul oarecare / Să se afle nimerit / C-un proces ne prea dorit". Răspunzînd corespondenților săi, el motivează uneori

³⁷ „U.", III (1865), nr. 4, p. 18.

³⁸ „U.", II (1864), nr. 9, p. 47.

³⁹ „...Vai vouă, gazete umoristice: „Bolond Miska", „Kakas Márton" și „Gura satului", pentru că pe toate vă închide", cf. T. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 155.

nepublicarea unor materiale „pentru că au căzut la cenzură...” Supusă aceluiași suspiciuni, *Tutti Frutti* se plînge că „în zilele aceste a fost tras urît de ureche... pentru că nu se poartă bine...”⁴⁰.

Răsfoind paginile *Umoristului*, întîlnim aprecieri referitoare la alte publicații contemporane. Revista *Familia*, de pildă, anunțată cu căldură, este prețuită pentru preocupările ei variate, accesibile unui public mai larg. Dimpotrivă, unele ziare românești din Transilvania sau Ungaria, sînt adeseori supuse unei critici severe. Astfel, informația uneori săracă sau banală a *Gazetei de Transilvania*, conformismul *Telegrafului român* sau ortografia inconsecventă a *Concordiei ocazională* asemenea obiecții. Fără menajament e atacată revista *Aurora română*, „această scîrnavă și hidoasă bubă a presei române”, pentru gustul ei estetic îndoielnic și pentru limba ei greoaie și confuză.

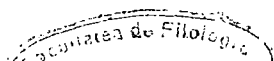
În coloanele *Umoristului* putem urmări și polemica cu unele publicații germane sau maghiare. Ziarele germane, *Pester Lloyd*, *Wanderer* de la Viena sau *Hermannstädter Zeitung* sînt acuzate că pun în circulație informații inexacte cu o vădită rea credință. Dezvăluind calomniile împrăștiate cu prilejul evenimentelor din 11 februarie 1866, *Tanda și Manda* cad de acord că premiul pentru cele mai strașnice minciuni ar trebui decernat jurnalelor nemțești, „căci atîte minciuni cite au făcut acele în săptămîna trecută despre Cuza, Europa n-a mai auzit”. Foiile lui Vulcan nu-i scapă nici diversiunea naționalist-șovină strecurată uneori în paginile cotidianului *Pesti Hirnök*, condus de Falk Miksa sau ale revistei bisericești maghiare, *Religio és nevelés*. Nu este cruțat nici corespondentul maghiar al *Umoristului*, *Bolond Miska*, situat pe poziții tradiționaliste maghiare, împotriva căruia se ridică și *Tutti Frutti*.

De o atenție specială se bucură la *Umoristul* presa românească de peste Carpați. Sugrumarea libertății presei din România e pusă în seama lui Kogălniceanu, altă dată prețuit pentru reformele sale. Ziarele *România liberă* și *Buciumul* au fost suprimate, iar *Nichipercea* lui N. T. Orășanu a avut parte de aceeași soartă „căci libertatea de presă a dlui Kogălniceanu o trîmise în sînul lui Abraam...” Din aceeași cauză, „Dl. Aricescu vine de publică articolii săi aicea la noi în „Concordia”. Minunată satiră a sorții!”⁴¹.

Foarte sumare sînt în cele două reviste umoristice datele referitoare la mișcarea teatrală. *Umoristul* se mulțumește să constate că românii, atît cei din Transilvania, cît și cei de peste Carpați, manifestă indiferență față de teatrul românesc, preferînd spectacolele trupelor străine. Revista lui Vulcan semnalează rezerva bănășenilor față de turneul Fanei Tardini anunțat de *Familia*. În aceeași ordine de idei, rubrica *Spiridușiade* ne informează că jurnalele din „România” se ocupă de reprezentațiile teatrului italian, „iar despre teatrul național,

⁴⁰ „U.”, II (1864), nr. 35, p. 135 și „T. F.”, I (1861), nr. 3, p. 85, Cf. și „U.”, III (1865), nr. 28, p. 139.

⁴¹ „U.”, III (1865), nr. 3, p. 13 și nr. 5, p. 27.

(care ne interesează și pe noi), neci atîta nu amintesc ca și „Gazeta” despre reprezentările societății dnei Tardini în Brașeu⁴².

Mai amplu sînt discutate în presa noastră satirică problemele teoretice de limbă. *Tutti Frutti* combate slavonismul de pe poziții latiniste trădate de observații ca acestea: „... să învățăm pre poporul nostru — iară nu pre norodul nostru, cum sînt îndatinați a zice niște Ano pravoslavnici...” Preferînd scrierii chirilice alfabetul latin și ortografia etimologică, aceeași revistă nu admite totuși exagerările lui Heliade, ale cărui opere nu pot fi înțelese nici cu „12 dîpționare streine”. Ca de obicei, *Umoristul* e mai competent și în problemele de filologie. Adept al scrierii cu litere latine, el înfățișează cu satisfacție într-o caricatură *Înmormîntarea azbuchelor*. Angajîndu-se în dezbaterea controversată a ortografiei, pledează pentru unificarea sistemelor de scriere. Nemulțumită de „dolcele farniente” al Astei, revista lui Vulcan ne aduce la cunoștință că în adunarea de la Abrud din 1865 „treaba ortografiei s-a mai amînat pe un an, nu s-a primit neci proieptul pentru comisiune, neci acela pentru o foaie filologică. Va să zică lenea a învins iară”. Fără a se putea feri cu totul de influența latinismului, *Umoristul* respinge cu mult bun simț toate exagerările filologice ale epocii. În paginile lui critică deopotrivă etimologismul *Concordiei*, ortografia ciudată a *Sionului românesc* și tradiționalismul de la *Amicul poporului*. Fără cruțare satirizează mania filologilor latiniști de a fabrica cuvinte noi, de felul lui „țieve-lungă-focoversetoria”, pentru pușcă, „limbaretica” pentru gramatică, „cugeretica”, pentru logică ș. a. De asemenea ia în deridere deducțiile lor absurde și teoriile lor hazardate. De pe aceste poziții este respins „Dicționarul francez român și german”, anunțat de *Concordia*. Revista este la fel de necruțătoare și cu tezele exagerate ale unor filologi maghiari, construite cu scopul fundamentării pretențiilor lor „istorice”. Ea nu este îngăduitoare nici cu aberațiile filologice ale românilor de peste Carpați. Latinismul, franțuzismul etc. au făcut din limba română un adevărat galimatias, încît din cărțile și jurnalele românești poți învăța „minuat” nu numai limba „franca”, ci „binișor” și grecește, slovenește și „puțintel” turcește⁴³.

În repetate rînduri, foaia umoristică a lui Vulcan dezaprobă lipsa de interes a românilor din Transilvania pentru cultura și literatura română. Instituțiile, jurnalele sau cărțile românești așteptau în zadar sprijinul material al celor ce dispuneau de mijloace, căci „Cum domni din ranguri-nalte / Ori-ce-ajută și fac alte, / Ori-ce altă prețuiesc / Dar a lor literatură / Scriitori și-nvățătură / O neglii, disprețuiesc”. Ape-lurile insistente ale redactorilor în vederea înmulțirii „prenumeranților” rămîn fără ecou: „În van strigi la avutul să fie mecenat / S-ajute scriitoriul sărac, dar luminat, / Căci el ți-arată ușa, strigînd: afarflă-mînzil! / Pe voi nu-mi stric eu banii și bunele-mi dobînzil!”. În altă

⁴² „U.”, II (1864), nr. 33, p. 146, III (1865), nr. 22, p. 115.

⁴³ „T. F.”, I (1861), nr. 1, p. 23 și nr. 3, p. 77—78, apoi „U.”, III (1865), nr. 6, p. 32, nr. 5, p. 25—26, nr. 25, p. 126, I (1863), nr. 3, p. 11, nr. 1, p. 4.

parte, Păcală îi scrie lui Tândală „că între mărinimoșii mecenați ai tinerimei sînt mulți carii numai pentru aceea contribuiesc pentru ajutorarea tinerilor lipsiți, ca se li iasă numele tipărit în cutare jurnal” ..., ba mai au „nerușinarea a pofti și a pretinde categoric ca „mulțiamita publică” să iasă în cutare jurnal. Vezi frate, — conchide corespondentul — astfel se profanează la noi cuvîntul de „mecenat” ...”

Cucerită de „moda” veacului, o parte din „inteligenția” română disprețuiește cultura națională, ploconindu-se în fața celei străine. Clerul citește numai cărți teologice, iar presa noastră prezintă interes doar pentru dascăli, a căror condiție materială era, așa cum am mai arătat, foarte modestă. De aceea, literații noștri sînt cu buzunarele goale, iar redactorii pot să-și cumpere din veniturile lor doar „dominiuri” — în lună⁴⁴.

Una din preocupările permanente ale *Umoristului* este stimularea tinerilor scriitori români. Redacția revistei publică un concurs pentru cea mai bună poezie umoristică sau satirică, apoi acordă un premiu de 6 galbeni pentru cea mai reușită „novelă originală”, de preferință istorică sau care va trata despre „datine populare”. Sînt promovate, deci, poezia satirică și proza originală de inspirație istorică sau folclorică în spiritul *Daciei literare*. Dar dorința de a încuraja dezvoltarea literaturii nu duce la scăderea exigenței. „Răspunsurile” redactorului taie fără milă avîntul unor corespondenți netalentați, folosind, fie ironia, fie apostrofa⁴⁵. Într-o *Epistolă deschisă domnului Juan Pop Florentin*, este satirizat autorul unui *Răsunet al țiganilor*, pentru versurile sale prozaice, obscure, pline de vulgarități. O critică asemănătoare e anticipată de *Tutti Frutti*. Atalentu lui Moise Bota, naivitatea imaginilor sale, îndeosebi a alegoriei și a onomatopeilor, sînt „tratate” cu un *Buchet de urzici*: „Eu nu mai am curaj să scriu alegoria, căci a scrie alegoria după un așa mare geniu ar fi cea mai neuzită temeritate, noi cești cu minte mărginită numa a-l admira și a-l imita putem, (precum unii au și avut curaj), dar a-l ajunge nu”⁴⁶.

Tutti Frutti și *Umoristul* abordează o problemă asemănătoare cu cea a revistelor satirice din România. Astfel *Spiridușul* sau *Nichipercea* manifestă un interes tot atît de viu pentru actualitate, prin dezbaterile celor mai importante evenimente sociale, politice, culturale sau literare ale tuturor românilor. Legăturile permanente între foile umoristice din Transilvania și România creează condiții favorabile afirmării unor preocupări similare. Ele sînt confirmate, între altele de redactorul lui *Nichipercea*, care solicită *Umoristului* să-i trimită întreaga colecție.

Preocupate de probleme atît de variate, cele două reviste umoristice românești din Transilvania erau în căutarea unei forme adecvate

⁴⁴ „U.”, III (1865), nr. 14, p. 73, nr. 24, p. 121, nr. 29, p. 142, IV (1866), nr. 18, p. 82.

⁴⁵ „Dlui C. F. Vinul de Tokai trimis ca să-ți publicăm poezia l-am băut în sănătatea d-tale — a fost foarte bun, dar cu atît e mai rea poezia”, sau „... Fă ce-ți place, numai versuri nu mai fă...” („U.”, III (1865), nr. 29, p. 143, IV (1866), nr. 4, p. 19).

⁴⁶ „U.”, IV (1866), nr. 9, p. 42 și „T. F.”, I (1861), nr. 3, p. 61.

pen'ru exprimarea unor opinii critice îndrăznețe, sub aparența inofensivă a g'umei și a risului.

Tutti Frutti și, mai ales. *Umoristul* pun la contribuție versul, de preferință, satira. Publicația lui Iosif Vulcan are întotdeauna pe prima ei pagină poezii semnate de redactor, de G. Tăutu, Iulian Grozescu, Paul Draga ș. a. Inspirare de obicei de condițiile vitrege de viață ale românilor din Transilvania, aceste versuri adresează contemporanilor îndemnuri la luptă sau, de cele mai multe ori, critică cu vehemență pe cei vinovați de starea prezentă. Așadar, ele ne amintesc câteodată de tonalitatea liricii patriotice, și mai adeseori, de vibrațiile adânci ale satirei. Alături de satiră, e cultivată uneori parodia și, foarte rar, poezia cu elemente mitologice, balada sau romanța. O raritate este și publicarea în paginile *Umoristului* a unei comedii în versuri cu evidente note satirice. În schimb, proza este mult mai bine reprezentată în ambele publicații umoristice. Povestirea scurtă, anecdota, epistola, ispitesc îndeosebi pe colaboratorii acestora. Chiar un anunț din *Concordia* precizează că noua revistă apărută în 1863 va publica alături de „poezii comice”, novelete, anecdote petrecătoare și alte glume ocazionale...”

Tutti Frutti rezervă anecdotelor „originale, populare și istorice” o rubrică specială, intitulată *Cătușa galvanică*. Aceste istorioare despre personaje istorice sau oameni de rînd (profesori, judecători, circiumari sau țărani) sînt plate și lipsite de duh. Ceva mai spirituale sînt anecdotele *Umoristului* despre preoți, țărani mucaliți, țigani, femei neroade sau bărbați încornorați. Cele două foi satirice cultivă apoi epistola în proză. În *Tutti Frutti* puțem urmări corespondența lui „Pista uncurul” cu „Iovane românul”, continuată și în paginile *Umoristului*, alături de scrisorile lui Păcală către Tăndală. Foaia lui Vulcan, îmbogățindu-și mijloacele de exprimare, utilizează dialogul cu replici pline de subînțelesuri. Astfel discuțiile dintre *Tanda* și *Manda*, prezente în fiecare număr, scot la iveală adevărul, uneori cu subtilitatea ironiei, alteori cu tăisul satirei. Alături de numele sugestive ale celor care semnează epistolele sau susțin dialoguri, întîlnim și altele cu funcție de simboluri satirice, atribuite unor preoți (părintele Cascăgura) sau unor politicieni demagoși (Furibundu, Prindepește, Tisăliță ș. a.)

Epigramele și cugetările cu aluzii directe la actualitate sînt specialitatea lui *Tutti Frutti*, iar sentințele și proverbele aparțin *Umoristului*. Ambele reviste împărtășesc cititorilor știri sau noutăți, însoțite de observații critice pe marginea unor evenimente contemporane. Astfel, *Prorocirile* sau *Treanca Fleanca* din *Tutti Frutti* și *Stirile diverse* sau *Spiridusiadele* din revista lui Vulcan sînt semnificative pentru procedeele ingenioase de informare ale presei noastre satirice. Pe lângă acestea, *Umoristul* mai comunică cu publicul său și prin *Vorbirile cu semne*, care completează textul cu semne simbolice, deoarece, uneori, ceea ce zace în inimă, trebuie exprimat în mod alegoric.

Leacătura cu abonații și corespondenții se realizează în ambele foi prin foaia redacției, *Tabla rasa* din *Tutti Frutti* și *Răspunsurile* redactorului I. Vulcan. Acesta din urmă folosește în același scop *Înștiințarea* sau *Publicațiunea de concurs*.

Cultivînd diferite genuri și specii, cele două reviste încearcă procedee variate de critică, de la „glumele ușoare”, pînă la „satirele tăioase”. *Tutti Frutti*, bunăoară, folosește ironia pentru a combate moravurile de salon ale epocii sau lipsa de patriotism a contemporanilor. Vîzînd cel din urmă aspect, finețea ironiei se degajă din constatarea că unui român ar fi gata oricînd să se lupte cu dușmanii lor, „dacă... nu i-ar opri Tutti Frutti”. În altă parte, autoironizîndu-se, *Tutti Frutti* își cere scuze pentru întîrzierea cu care comunică știrile: „Mă rog de iertare că la noi s-a rupt ața telegrafului și pentru aceea folosirăm acum carul cu boi!” În paginile *Umoristului* ironia măsurată devine uneori ascutită, iar tonul reținut e înlocuit cu acuza directă. Un exemplu sugestiv ne oferă comentariul lui Taica Ilie pe marginea alegerilor cu ciomagul: „Iar unde neci bîtele, măciucele, neci focoșurile n-au ajutat, acolo au întors fața pe dos, ad normam Lupus et Agnus și, punînd vina pe români, au oprit alegerea sau au amînat alegerea ad calendas grecas”⁴⁷. În cele două reviste întîlnim adeseori și tonul agresiv al satirei. La *Tutti Frutti*, adversarii sînt puși să se autodemaste prin răstălmăcirea propriilor lor cuvinte. Astfel procedează cu un deputat român vîndut guvernanților nemți și maghiari. Adevăratul sens al vorbelor lui e dezvăluit de „Echo”:

„— Füstös János. Citească oricine în Foaia pentru minte, animă și literatură... și viadă cu ce reverință e acolo numele meu descris!

— Echo. De ris!

— F. I. Și cum de frumos sînt părerile mele descrise!

— E. Derisel!

— F. I. Patrioții cei adevărați vor prețui vorbirile mele ca niște minuni!

— E. Minciuni! etc.”

Alteori e speculat calamburul minuit cu abilitate în dialog. Un filolog adept al slavonismului, care nu vrea să renunțe „odată cu capul” la slovele chirilice, „și-a dat capul la vînzare. Capul Jupaniei Lui și-a pierdut doagele și a rămas „capchiu...” Același procedeu e folosit mult mai ingenios de *Umoristul*. Astfel, de exemplu, în legătură cu situația presei din România, se spune: „Dacă Epoca sub libertatea de presă a Romîniei libere se va putea susține cel mult trei luni — apoi asta în istoria presei din România într-adevăr va fi — epocă”⁴⁸. Reușite exemple de comic verbal, realizat prin jocul de cuvinte descoperim și în vorbirea stîlcită, împestrită cu expresii maghiare sau germane, a unor demagogi polițici.

Foaia lui Vulcan este mereu în căutarea unor procedee cit mai variate ale satirei. Parafrazarea unor proverbe populare, știrea senzațională sau maxima etc., devin mijloace pline de originalitate ale șarjei satirice sau grotești. Alături de acestea, insinuarea curajoasă și aluzia malițioasă lasă aproape întotdeauna descoperite bogate sen-

⁴⁷ „U.”, IV (1866), nr. 3, p. 18.

⁴⁸ „T. F.”, I (1861), nr. 4, p. 107—110 și ibid., nr. 1, p. 11—12, apoi „U.”, III (1865), nr. 22, p. 115.

suri satirice. Spre exemplu, Păcală opinează pentru unificarea limbii, deoarece pretutindeni lucrurile au mai multe denumiri. „Așa s. e. Asociațiune unii zic *loc de odihnă*, alții iar *lumina nevăzută*; banii se numesc *mijloc de naintare*, de alții iar *roatele lumei*, averea... — *înțelepciune, onoare, autoritate, capacitate*; învățătura iar se botează cu numirea *marfă fără preț, nenorocire*; poezia zic unii că e *boală epidemică*; literatura se numește *mijloc de sărăcie* ș. a.” Despre politicienii vremii se spune că „mai fiecare și *închipuiește* că e mai mult decît e, prin urmare, făcînd *chipuri*, toți *închipuitorii* sînt *pictori*... însă închiruitorii noș’ri, deși lucră cu deferite colori, au datina să nu iasă, cu *farba lor*, ci cu alte străine, de aceea apoi neci că îi mai știm că de ce *coloare*, atîta însă abunăseama fiecare poate vedea că sînt — *mîngîji*...”⁴⁹.

Cu scopul de a se pune la adăpost de rigorile legii presei, *Umoristul* încearcă unele subterfugii pentru a deruta cenzura.

Lovind în aroganța nobilimii, în demagogii politici sau în administrația nedreaptă, colaboratorii revistei lui Vulcan fac unele precizări în maniera lui Budai-Deleanu: „Am spus că asta în Saxonia s-a întîmplat ca să nu cugete cineva că doară vreun boier român etc...” „Har domnului! astfel de oameni nu sînt la noi!” sau „Se înțelege de sine că acest caz s-a întîmplat demult încă sub domnirea turcilor”⁵⁰. Tot pentru a mai tempera satira, cele două publicații românești pun la contribuție rebusul. Practicat mai mult de *Tutti Frutti*, rebusul este destul de obscur, lăsînd să se străvadă anevoios adevăratul sens al criticii. Mai reușite și mai bogate în semnificații sînt caricaturile, însoțite adeseori și de un text explicativ. *Tutti Frutti* le rezervă spațiu aproape în fiecare număr, fiind preocupat să critice cu ajutorul lor înegalitatea dintre națiuni în imperiul habsburgic. Mai ingenioase și mai pline de tîlc, desenele *Umoristului* reconstituie caricatural moravurile electorale, campania pentru uniunea cu Ungaria, rivalitățile naționale, sau înfățișează portretele politicienilor demagogi, oportuniști, ale parvenitilor, trădătorilor, progresul literaturii române cu „potcoave” ș. a.

În text, direcțiile multiple ale satirei sînt servite și de procedeele stilistice, mai variate și mai subtile în paginile *Umoristului*. Comparatia originală, bogată în sensuri, alegoria, epitetul pregnant, expresia colorată, proverbul, locuțiunea sau maxima, cu funcții de imagini în țesătura stilului oral, sînt de o mare bogăție de nuanțe, imprimînd o varietate deosebită tonului, de la cel măsurat, reținut, la cel nestăpînit, agresiv.

Contactul neîntrerupt al revistelor umoristice din Transilvania cu cele de peste Carpați a oferit publiciștilor ardeleni unele sugestii și în direcția mijloacelor de exprimare. Dacă comparăm, de pildă, pe *Tutti Frutti* și *Umoristul* cu *Spiridus*-ul și *Nichipercea*, constatăm apropieri atît în direcția speciilor cultivate cu predilecție: versul, de obicei, satiric (satira, epigrama, epistola), proza (scrisoarea, anecdota,

⁴⁹ „U.”, III (1865), nr. 18, p. 94 și „U.”, IV (1866), nr. 2, p. 10—11.

⁵⁰ „U.”, IV (1866), nr. 17, p. 78—79 și nr. 35, p. 150.

cugetarea), mai puțin teatrul (sceneta comică), cât și a mijloacelor de informare (înștiințarea, anunțul, depeșa telegrafică, rubricile *Umoristiade*, *Spiridușiade*, *Nichiperciade* etc.) Înrudite sînt apoi și procedeele grafice prin care se realizează critica (rebusul, caricătura) sau tonul nuanțat, de la umor și ironie, pînă la sarcasm.

*

Urmărind începuturile presei umoristice românești din Transilvania, fixate aproximativ la începutul deceniului șapte al secolului al XIX-lea, în condițiile unui nou sistem de guvernare „constituțional”, am surprins cîteva aspecte capabile să dezvăluie profilul primelor noastre reviste satirice.

Din cele arătate rezultă că *Tutti Frutti* și *Umoristul* pornesc de la un program înaintat, biciuiesc tot ce e învechit și reacționar, de pe pozițiile burgheziei și, pînă la un punct, ale întregului popor român din Transilvania. Receptive la fenomenul contemporan, aceste foi dezbăteau problemele economice, sociale, politice și culturale cele mai actuale. Criza economică a imperiului, moravurile sociale sau familiare, lipsa libertăților democratice, demagogia vieții politice, tendința de deznăționalizare a cercurilor conducătoare maghiare și germane, frământările electorale, problemele culturii (școala, presa, literatura, limba), stau în centrul atenției celor două periodice ardelenе.

Avînd un pronunțat caracter militant, presa noastră umoristică din Transilvania e pusă, în primul rînd, în slujba luptei pentru eliberarea națională a poporului român, supus dominației germane și maghiare. Așa cum am arătat, datorită unor condiții istorice specifice, obiectivele sociale se suprapun adeseori revendicărilor naționale formulate de reprezentanții burgheziei și intelectualității ardelenе, dezbătute apoi și în paginile acestor publicații.

Un alt merit al celor două foi e contactul permanent cu realitățile din România și cu presa satirică de dincolo de munți, de unde se informează sau valorifică unele sugestii, în vederea îmbogățirii mijloacelor de exprimare.

Revistă cu o existență efemeră, *Tutti Frutti* ne oferă un material informativ mai sărac, interpretat de pe poziții vag delimitate, uneori, cu o ușoară tendință naționalistă, dispunînd de mijloace de expresie destul de rudimentare, sufocate de asperitatea latinismelor și de ortografia pronunțat etimologică. În schimb, *Umoristul*, numărînd patru ani de apariție, abordează probleme mai complexe și mai variate, dovedește o orientare mai sigură, deși nu e întotdeauna scutit de erori, cultivă genuri și specii diferite, de la poezie pînă la proză, teatru și desen. Superioritatea revistei lui Vulcan rezultă și din procedeele sale inventive și originale de critică: gluma nevinovată sau malițioasă, ironia măsurată sau ascuțită, satira împinsă pînă la grotesc sau caricatură și din posibilitățile sale de exprimare într-o limbă mai colorată și mai sprintenă.

Prin multitudinea și actualitatea problemelor discutate, prin atitudinea lor critică combativă, prin poziția lor curajoasă și prin varietatea procedeelelor satirei, cele două reviste satirice românești mai ales, *Umoristul* marchează un pas hotărît spre specializare, contribuind, în general, la progresul presei noastre din Transilvania. Tradiția inaugurată de ele, preluată mai întâi de *Gura satului*, revistă care continuă programul *Umoristului*, apoi de *Calicul*, va fi dusă, mai departe, pînă în secolul următor.

TUTTI FRUTTI И ЮМОРИСТ. К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИИ РУМЫНСКОЙ САТИРИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ

(Резюме)

Первыми сатирическими журналами трансильванских румын являются *Tutti Frutti* и *Юморист*, издававшиеся в Пеште в седьмом десятилетии XIX-го столетия, в условиях новой „конституционной“ системы правления, установленной Габсбургами.

Выступая с передовой программой, они бичуют с позиций буржуазии и в определенной степени всего румынского народа Трансильвании всё то, что было отжившим и реакционным. Будучи восприимчивы к литературному явлению, эти журналы разбирают самые актуальные экономические, общественные, политические и культурные вопросы. Имея ясно выраженный боевой характер, румынская юмористическая печать Трансильвании служила в первую очередь борьбе за национальное освобождение румынского народа, подверженного немецкому и венгерскому господству.

Оба сатирические журнала находятся в постоянном контакте с действительностью Румынии и с румынской закарпатской сатирической печатью, которую они тщательно изучают и осваивают некоторые внушения, ввиду обогащения выразительных средств.

Своим множеством и современностью обсужденных вопросов, своим боевым критическим отношением, смелой позицией и разнообразием сатирических приёмов *Tutti Frutti* и, главным образом *Юморист*, отмечают решительный шаг к специализации, способствуют, в общем, прогрессу румынской трансильванской печати.

„TUTTI FRUTTI“ ET „UMORISTUL“

Contribution à l'histoire de la presse satirique roumaine de Transylvanie

(Résumé)

Les premières revues satiriques des Roumains de Transylvanie furent „Tutti Frutti“ et „Umoristul“ (L'Humoriste), publiées à Pesth dans les années soixante du XIXe s., dans les conditions d'un nouveau système de gouvernement „constitutionnel“ instauré par les Habsbourg.

Ayant un programme avancé, elles fustigent tout ce qui est périmé ou réactionnaire en se plaçant sur les positions de la bourgeoisie du temps et, jusqu'à un certain point, de tout le peuple roumain de Transylvanie. Accueillantes au phénomène littéraire, ces feuilles traitent de questions économiques, sociales, politiques et culturelles d'actualité. D'un caractère militant prononcé, la presse humoristique

roumaine de Transylvanie est mise avant tout au service de la lutte de libération nationale du peuple roumain soumis à la domination autrichienne et hongroise.

Ces deux revues sont en contact permanent avec les réalités de Roumanie et la presse satirique d'au-delà des Carpathes, d'où elles tirent des informations ainsi que des suggestions qu'elles utilisent pour enrichir leurs moyens d'expression.

Par le grand nombre et l'actualité des questions discutées, par leur attitude critique combative, leur position courageuse et la variété des procédés de satire, „Tutti Frutti” et surtout „Umoristul” marquent une phase décisive dans la spécialisation de la presse roumaine de Transylvanie et, plus largement, dans son progrès général.

NICOLAE IORGA ȘI ESTETICA GENIULUI

de

LIVIU PETRESCU

I. În activitatea literară a lui N. Iorga se pot distinge două perioade, cu caractere bine precizate: o primă perioadă ar marca-o, într-un mod mai mult sau mai puțin convențional, ultimul deceniu al secolului trecut. Cea de a doua perioadă — de altfel mult mai amănunțit cercetată, pînă în prezent — este cunoscută de toată lumea sub denumirea de semănătorism. Aspectul interesant al fenomenului constă în ritmul invers de dezvoltare a personalității lui N. Iorga; în anii tinereții, ai debutului, acesta manifestă tendința de a lucra în sensul progresului culturii române, în sensul modernizării ei, pentru ca, mai târziu, să se integreze forțelor de regresivitate și stagnare.

În momentul de față, ne propunem să discutăm anumite aspecte legate de prima perioadă. Textele pe care ne întemeiem sînt articolele publicate de tînărul student al Școlii de Înalte Studii din Paris mai ales la ziarul *Lupta* condus de G. Panu. Ca și pe mai vîrstnicul C. Dobrogeanu-Gherea, ca și pe colegul său de generație — Garabet Ibrăileanu —, pe Iorga îl interesează cele mai noi principii ale esteticii etiologice, adică ale esteticii care cercetează cauzele care contribuie la producerea operei de artă. Sînt foarte numeroase lucrările consultate de el în acest sens; iar explicațiile lor sînt adesea contradictorii. Un lucru le unește totuși: metoda. Atît H. Taine cît și J. M. Guyau, cît și G. Séailles, cît și E. Hennequin își întemeiază observațiile lor de ordin estetic pe anumite adevăruri și principii descoperite recent de știință. În special sociologia și psihologia sînt puse la contribuție. Numele lui Spencer, Darwin, Helmholtz, Wundt, Taine revin din ce în ce mai des în discuțiile asupra artei. Faptul nu este cituși de puțin întîmplător, însuși spîritul epocii îl cerea.

Estetica etiologică recunoaște, în general, două cauze mari, care pot fi puse la originea operei de artă: cauze de ordin social (mediul, rasa) și cauze de ordin psihologic (individualitatea artistului, a geniului). C. Dobrogeanu-Gherea și Garabet Ibrăileanu au fost atrași spre cercetarea mai ales a primului grup de cauze: N. Iorga îi acordă, la

rîndul său, importanța cuvenită, însă nu în primul rînd. Eseurile cele mai numeroase — și cele mai dense, le consacră *esteticii geniului*. Ceva asemănător în cultura română mai săvîrșise doar Titu Maiorescu, dar într-un spirit deosebit, de esență idealistă, mai precis de nuanță schopenhaueriană.

Estetica geniului, așa cum o dezvoltă N. Iorga, nu este nici sistematică, nici unitară. Există cel puțin două serii de argumente, între care numai pe alocuri se aruncă punți de legătură. Neconcordanța (care apare nu o dată în cuprinsul aceluiași articol) provine dintr-o lectură eterogenă, orientată, pe de o parte, asupra lucrărilor școlii psihologice a lui E. Hennequin („critica științifică”) și, pe de altă parte, asupra tezelor susținute de școala vitalistă (în special Guyau și — cu titlu de ipoteză — G. Séailles). Temperamentul entuziast și receptiv la idei al tînărului, precum și graba sa de a se vedea publicat, explică în bună măsură această lipsă de puritate a concepției.

Prima serie de argumente, pe lîngă interesul lor teoretic, deține și unul polemic. Estetica naturalistă, formula romanului experimental, urmăreau să reducă orice aport personal al artistului în producerea operei de artă, în ideea că astfel adevărul vieții (concept fundamental) va fi respectat cu toată rigoarea.

Romanul naturalist se vrea un roman de tip impersonal. Teza susținută de Iorga, pe urmele lui E. Hennequin, reabilitează sub multe aspecte rolul factorului psihologic individual. Modul de activitate al artistului nu se poate confunda cu cel al savantului; primul ne oferă o interpretare subiectivă, personală a realității, spre deosebire de adevărul obiectiv pe care ni-l propune omul de știință.

Căile prin care opera de artă ajunge să fie semnificativă pentru creator, iar nu pentru realitatea istorică, sînt multiple. Expresia cea mai evidentă a geniului este cea directă, în care ideile și sentimentele acestuia iau aspectul unei confesiuni. Faptul cunoaște o amploare mai mare în poezie, apoi în jurnale, pentru a deveni aproape ascuns în proză. Artistul se deosebește în chip fundamental prin temperamentul său unic, original. În spiritul omului de geniu se conturează treptat o serie de aspirații intime foarte unitare, cărora le va corespunde, în cîmpul poeziei, un ideal ușor de recunoscut. Acest ideal va fi afirmat cu o energie debordantă sau, dimpotrivă, printr-o mișcare sufletească mai sinuoasă. Cîți poeți, atîtea specii. Din acest punct de vedere, cerința esențială căreia trebuie să i se supună, după Iorga, evoluția poeziei române, este *diferențierea*. Curentul poetic posteminescian crease pericolul repetării, cu variații neînsemnate, a aceluiași ideal, ducîndu-l pînă în zona unor banale locuri comune: „Ochii albaștri, părul bălai, pădurea cu izvoare, lacul singuratic, au ajuns adevărate locuri comune pentru poeții noștri mai tineri, în acest ideal unic se închide, pentru moment, tot capitalul de idei al poeziei românești”¹. Cititorul atent va descoperi în aceste rînduri, dincolo de sensul lor

¹ N. Iorga, *Poezia veacului*, I, în „Lupta” 1890, nr. 1212.

imediat, un răspuns indirect la o problemă esențială care frământa estetica franceză contemporană: relația dintre artist și mediu. Dacă H. Taine se arată înclinat să descopere în opera de artă mai ales idealul general al unei epoci întregi, E. Hennequin (inspirându-se din unele principii propuse de H. Spencer) afirma ideea *heterogenității* extreme ce caracteriza societatea contemporană; în consecință, el urmărea în special tabloul diferențierii progresive a idealurilor exprimate de literatura unei anumite perioade. Prin cerința *diferențierii*, deci, Iorga se alătură în mod limpede „criticii științifice” a lui Hennequin. Revinând la analiza poeziei posteminesciene, trebuie să precizăm că în gândirea criticului român, cauza care a produs fenomenul anormal al locurilor comune o constituie *imitația*. Sintem introduși astfel într-o discuție — sumară, ce e drept — asupra psihologiei creației. În mare, Iorga distinge două modalități de producere a operei lirice: *imitația* și *sinceritatea*. Primul este un procedeu de creație fals, iar cel de al doilea — autentic. Urmașii lui Eminescu s-au lăsat încântați de forța și frumusețea idealului exprimat de marele poet și au încercat să-l exprime la rîndul lor. Încercare sortită însă din principiu eșecului. Pentru că, așa cum știm, fiecare poet are un alt temperament, un alt ideal. Și imaginația creatoare nu poate lucra în alt sens decît cel dictat de idealul personal al fiecăruia. În consecință „sinceritatea e o condiție neapărată pentru artă; e o imposibilitate evidentă imitarea cu folos a unui ideal pe care nu-l împărtășești. Inima nu se poate schimba cu a altuia, oricît de mult l-ai admira pe acela. Și, de vei face greșeala aceasta enormă pentru talentul tău, de a împrumuta capitalul ideal al unui străin, va trebui să cazi ori în imposibilitatea de a produce, imposibilitate din care n-ai să te mai ridici, ori în obscuritatea babilonică și decadentă”². Interesant că exact aceeași schemă a demonstrației o urmează, înaintea lui Iorga, și B. Ștefănescu-Delavrancea, la fel de nemulțumit de criza poetică posteminesciană³.

Procesul de adaptare a operei mai mult la modelul psihologic al artistului decît la modelul realității ne apare însă mult mai evident din studiul expresiei obiective, al romanului. În fața geniului se află natura cu aspectele ei atît de variate, infinite. Oricît de impersonal și obiectiv s-ar strădui să se mențină artistul, el se va vedea obligat să aleagă, din mulțimea de fapte, doar unele. Această alegere nu se va petrece întîmplător; în mod instinctiv, creatorul se va opri la acele subiecte care răspund în cel mai înalt grad preferințelor sale intime, idealului personal. Un critic subtil va descoperi, prin urmare, chiar și în acest caz, resorturi psihologice semnificative. Teza devenise deja comună în cultura franceză, pe ea se întemeiază și S. Prudhomme și G. Séailles și atîția alții, dar ea este foarte caracteristică pentru siste-

² Id., *Ibid.*, II, în „Lupta” 1890, nr. 1216.

³ B. Șt. Delavrancea, *O familie de poeți*, cf. culegerea „Despre literatură și artă”, 1963, p.62—63.

mul de gîndire al lui E. Hennequin⁴ unde probabil că a și descoperit-o Iorga.

În roman, mai ales în romanul „artistic”, al cărui exemplu îl dăduseră frații Goncourt, se întîlnesc apoi și numeroase descrieri de natură, peisaje. Ar fi absurd să le pretinzi acestora, în primul rînd, exactitatea. Aparatul senzorial al artistului, în urma unui exercițiu continuu s-a rafinat uimitor, a ajuns să înregistreze contururile cele mai fine, nuanțele de culoare care — pentru un ochi normal — trec neobservate. În plus, senzațiile acestea sînt de o intensitate neobișnuită, vecină aproape cu durerea⁵. Discipol al lui Taine, dar înrudit temeinic cu Hennequin, Paul Bourget demonstra pe larg ideea, în cazul romanticilor „artiști”⁶. De altfel, Iorga însuși ne trimite la Bourget.

Cerința naturalistă a „obiectivității” își arată slăbiciunile mai ales acolo unde se pune problema creației de caractere, de personaje. Volens-nolens, artistul face pe alocuri și analiza psihologică a eroilor. O redare „obiectivă” presupune înregistrarea doar a comportamentului exterior al eroilor, doar a ceea ce ne cade sub simțuri. Orice pagină însă în care sînt urmărite mișcările interioare ale cuiva, este o pagină prin excelență subiectivă, personală. Creația artistică, în acest caz, se bazează pe un principiu psihologic special: analogia. Personajul gîndește și simte „după propriul tipar al gîndurilor mele”⁷. Interpretarea analogică fusese formulată, fără consecințe serioase, de H. Taine în tratatul său despre spirit⁸, pentru a fi preluată de S. Prudhomme, dar probabil că sugestia i-a venit lui Iorga tot din Hennequin.

În sfîrșit, însăși conceperea tipurilor literare participă de la subiectivitatea artistului, iar nu de la adevărul obiectiv. Fiind un tip senzorial, unul temperamental, personalitatea artistului se cristalizează și în cîteva tipuri mentale: tipul volitiv, cogitativ sau sentimental. Create tot după modul analogic, tipurile literare vor exprima, de fapt, tipul mental al creatorului: „un volițional creează tipuri în majoritate voliționale, un sentimental nu poate pătrunde în creierul unui cogitativ și prin urmare neputînd să creeze tipul în propria lui minte, nu are să-l poată așterne nici pe hîrtie. Autorul nu poate crea decît tipuri similare cu al său, deși deosebite ca modalitate de manifestare”⁹.

Cu datele prezentate pînă acum, presupunem că se pot reconstitui cu ușurință capitolele clasice prin care se organizează o estetică a geniului: psihologia geniului și psihologia creației. Iorga nu le delimitează în mod sistematic, dar ele există totuși. Ca o concluzie la primul capitol se conturează ideea că Iorga descoperă în psihologia geniului, indiferent de variațiile sale individuale, o trăsătură generală

⁴ E. Hennequin, *La critique scientifique*, Paris, Perrin, 1888.

⁵ N. Iorga, *Pesimismul la artist*, în „Pagini de critică din tinerețe”, 1921, p.68.

⁶ P. Bourget, *Essais de critique psychologique*, II, p.151.

⁷ N. Iorga, *Impersonalii*, I, în „Lupta”, 1890, nr. 1198.

⁸ H. Taine, *De l'intelligence*, II, livre troisième, ch. premier, VIII.

⁹ N. Iorga, *Impersonalii*, III, în „Lupta” 1890, nr. 1198.

și caracteristică: artistul reprezintă o prismă specială prin care lumea își transfigurează radical aspectele sale. Fiecare artist reprezintă o altfel de asemenea prismă. În liniile cele mai simple, geniul s-ar putea defini astfel ca putere de a *refracta*, iar nu de a *reflecta* lumea. Principiul care ne-a călăuzit este că argumentele principale și orientarea gândirii, Iorga le-a descoperit în E. Hennequin. Faptul îl demonstrează și cele două încercări de critică psihologică publicate în acești ani (1890) și care procedează cu metodele specifice „estho-psihologiei”¹⁰. Aici autorul își mărturisește în mod onest datoria pe care o avea de plătit criticului francez. Dar nu ne putem împiedica să nu subliniem că, de fapt, Iorga se afla pe o cărare bătătorită în cultura română; o lectură fără prejudecăți a articolului *Poeți și critici* ne arată un Maiorescu înclinat să înțeleagă personalitatea artistului în același mod exclusivist ca și Iorga (poetul definit ca prismă), în ciuda renegărilor strategice de mai târziu¹¹. Și, un paradox pe care istoria literară ni-l furnizează ca în atâtea alte cazuri: teoria „estho-psihologică” a geniului fusese formulată de N. Iorga într-un scop polemic, acela de a respinge teoria naturalistă a „impersonalității” creației și a adevărului obiectiv. Dar, în anii mai timpurii ai activității sale, E. Zola însuși, într-o scrisoare adresată unui prieten din Aix, definea actul de reproducere a realității drept un act complex în care temperamentul artistului joacă rolul unui „ecran”, cu o putere de refracție specifică, deci de modificare a imaginii realității. Ideile maestrului de la Médan vor evolua însă într-o direcție cu totul opusă și Iorga în nici un caz nu a realizat o cunoaștere atât de amănunțită a ideilor lui E. Zola¹².

În ce privește celălalt capitol despre care vorbeam, psihologia creației, considerațiile lui N. Iorga converg înspre același principiu: imaginația creatoare va da rezultate rodnice numai atunci când își va extrage seva din tendințele ce animă temperamentul personal al geniului. Explorarea altor zone îi va fi interzisă, prin absența combustibilului interior. Într-un fel sau altul se ajunge astfel la concluzia că nu numai poezia, dar chiar și genurile considerate pînă atunci obiective, se bazează pe o expresie personală, subiectivă. Gîndirea criticului român se izbește în acest punct de un impas. Încercînd să rezolve aberațiile ce începeau să se ivească, Iorga face pași din ce în ce mai hotărîți spre o a doua serie de argumente, de care vorbeam la început. Ideile se înscriu pe coordonate cu totul noi, opuse precedentelor. Dar există și o formulă hibridă, care aspiră la un compromis între cele două sisteme de gîndire. În crearea tipurilor literare, fenomenul nu se rezumă la o simplă analogie, de pildă. Să admitem că toate personajele unei opere reprezintă în forme variate de manifestare, tipul mental al creatorului. Dar aceasta nu înseamnă încă *viață*;

¹⁰ Id., *Două încercări de critică științifică: Veronica Micle și Ion Creangă*, în vol. „Pagini de critică din tinerețe”.

¹¹ T. Maiorescu, *Poeți și critici*, în „Critica”, vol. III, (ed. Minerva).

¹² cf. F. Doucet, *L'esthétique de Zola et son application à la critique*, 1923, Paris, p.96.

personajele trebuie să trăiască, să-ți creeze iluzia că se mișcă singure, independent de voința autorului. Schimbarea de orientare a gândirii se resimte dureros, în ciuda aerului degajat și nepăsător al criticului. Dacă pînă în prezent, creația se supunea unei legități subiective, cu acest postulat se introduc anumite condiții *obiective* la care expresia trebuie să se supună. Ceea ce va caracteriza imaginea concretă a personajului literar va fi coerența lui lăuntrică, unitatea comportamentului său¹³. Principiul nu e nou. Ne aflăm de fapt în fața legii „verosimilului”. Formula aristotelică fusese reînviată recent în estetica vitalistă a lui J. M. Guyau. În felul acesta Iorga eliberează treptat imaginația creatoare de relația strînsă în care o plasase pînă atunci cu temperamentul psihologic al geniului.

II. Cea de a doua serie de argumente care conturează o estetică a geniului în gândirea lui N. Iorga se deosebește fundamental de prima, ultimele lor consecințe excluzîndu-se reciproc. Demonstrația nu cunoaște amplexarea celeilalte, dar, în schimb, ea corespunde în cea mai înaltă măsură gândirii criticului român.

Principiul general al creației lirice îl stabilește Iorga în prezența *emoției morale complexe*. Poezia nu trebuie să se rezume la un simplu „joc de dibăcie”. Se schițează o reacție viguroasă împotriva poeticei parnasianului Th. de Banville, care, în tratatul său de versificație sfătuiă pe creatori să aibă în vedere numai perfecțiunea tehnică, realizarea unui „schelet ritmic” impecabil, a unei armonii și muzicalități superioare. Nimic nu i se pare lui Iorga mai condamnabil decît exploatarea senzațiilor simple, a sonorităților fără nici o altă rezonanță morală. „Nu este acesta scopul poeziei. O poezie nu trebuie să se reducă nici odată la divinizarea exclusivă a formei frumoase. Ceea ce o hrănește, ceea ce îi dă *accentul poetic* e fondul, vibrația inimei în versuri”¹⁴.

Într-un eseu foarte vast, în care analizează în alt spirit decît C. Dobrogeanu-Gherea, cauzele *Pesimismului la Artist*, Iorga indică modalitatea proprie de creație în cazul expresiei obiective: „Pentru ca scînteia vieții să intre în lut, trebuie ca artistul să se iluzioneze asupra realității personajelor sale, să se identifice cu ele, să le trăiască unul după altul. Orice distincție între persoana lui și a lor trebuie să înceteze; printr-o contemplare estetică, artistul trebuie să devină una cu eroul visat, orice limită între amîndoi trebuie să înceteze”¹⁵. Procedul nu ne va apărea de loc arbitrar; dimpotrivă el răspunde unei nevoi biologice profunde: „satisfăcînd astfel nevoia oricui de a *ieși din sine*, de a lepăda pe omul vechi, de care s-a săturat, pentru a îmbrăca o figură nouă, pentru a face o adevărată metempsihoză imaginativă, artistul gustă viața mult mai puternic”¹⁶.

¹³ N. Iorga, *Realul în artă*, în „Lupta”, 1890, nr.1262.

¹⁴ Id., *Decadență*, în „Lupta”, 1890, nr.1227.

¹⁵ Id., *Pesimismul la artist*, în lucr. cit., p.71—72.

¹⁶ Id., *ibid.*, p.73.

Cîteva observații ni se impun de la sine; pe oricine va izbi spiritul deosebit care însuflețește cele două principii: analogia și simpatia. Schimbarea decisivă de orientare a gândirii a fost făcută posibilă numai prin contactul profund, mai profund decît la orice alt om de cultură român, cu estetica vitalistă. Pentru a cunoaște gradul în care ideile vitaliste au pătruns în conștiința criticului să schițăm, în linii generale, schema de desfășurare a esteticii vieții, așa cum se realiza ea în ultimele două decenii ale secolului trecut.

Adevărul fundamental și unanim acceptat, implicit sau explicit, pe care se construiește orice sistem vitalist, îl constituie definiția dată geniului de G. Séailles. În definiția acestuia omul de geniu nu se deosebește în mod fundamental de ceilalți semeni ai săi. Geniul există în fiecare din noi, într-o formă mai mult sau mai puțin dezvoltată. Geniul înseamnă înainte de toate spontaneitate și în al doilea rînd tendința acesteia de a introduce o organizare armonioasă și unitară atît în lumea obiectivă cît și în cea interioară. Din acest punct de vedere, geniul se confundă cu rațiunea, singura deosebire constînd în faptul că, pe treapta rațională, spontaneitatea devine conștientă de sine, geniul se autorelevă sieși¹⁷. Tendința geniului spre armonie o descoperă Séailles atît în cunoașterea sensibilă cît și în cea intelectuală și chiar în crearea eului.

Este adevărat, senzațiile ne apar ca niște elemente *date*; în orice caz, nu ne imaginăm că spiritul nostru ar contribui în mod activ la formarea lor. Dar, la analiză descoperim că, de fapt, senzațiile nu constituie elemente simple, ci compuși, formați din elemente și mai simple, pe care geniul nostru le-a contopit într-o impresie sintetică utilă. Același proces se petrece, la nivele diferite cu percepțiile noastre (sinteză de senzații), cu obiectele reale (sinteze de percepții), cu noțiunile și cu legile (sinteză bazată pe aspectele comune sau de relație). Pe cea mai înaltă treaptă a sa, geniul organizează infinitatea de date din care este compusă ideea de eu într-o sinteză vie, într-o calitate nouă¹⁸. Pentru evitarea unei interpretări greșite, subliniem încă o dată că, în concepția lui Séailles, spontaneitatea nu se opune rațiunii, ci, mai degrabă, o creează.

Cu această definiție a geniului operează apoi vitaliștii în analiza pe de o parte a expresiei subiective și pe de alta a expresiei obiective. Pentru primul caz, caracteristică este demonstrația întreprinsă de însuși Séailles în *Essai sur le génie*, alături de cea a lui Guyau din *Problèmes de l'esthétique contemporaine*. Séailles consideră că schema de realizare a unei opere poetice ar fi următoarea: cînd un sentiment oarecare pune stăpînire pe spiritul nostru, atunci în jurul acestui sentiment apar în mod spontan — conform legii psihologice a asociației de imagini — un grup mai mult sau mai puțin complex de imagini care, în esență, reprezintă schema ideală de realizare a acelui sentiment.

¹⁷ G. Séailles, *Essai sur le génie dans l'art*, ch. I-er.

¹⁸ v. nota 17.

Frumusețea operei lirice va rezida în bogăția de imagini, pe de o parte, pe care o va suscita sentimentul, și în gradul de organizare armonioasă, într-o sinteză vie, a imaginilor — pe de alta¹⁹. Pentru Guyau, orice senzație rămîne doar agreabilă atîta timp cît se bazează pe elemente simple. Din momentul însă în care se propagă în tot cîmpul conștiinței, din momentul în care un simplu sunet, să zicem, deșteaptă idei, sentimente, acțiuni — senzația devine *estetică* (Guyau folosește pentru aceasta noțiunea de *timbru* al senzației)²⁰. Demonstrațiile celor doi — despărțite în timp de un singur an — își corespund deci. Acest principiu al emoției morale complexe îl aplică Guyau și în problema forme poetice: versificația. Filozoful francez stabilește ca elemente esențiale ale versificației ritmul și rima. Ambele ar fi produsul aceluiași principiu psihologic: emoția complexă. Ritmul versului corespunde ritmului pe care și-l creează de la sine emoția. De îndată ce versificația va fi rodul unui interes pur intelectual (rima bogată, calamburul, muzicalitatea în sine), de îndată ce nu va vibra la unison și inima, poezia încetează să mai corespundă scopului său, devenind, să zicem, un banal „joc de dibăcie”²¹.

Legile care prezidează concepția în cadrul expresiei obiective, deci a creării de caractere, au fost stabilite cu mai multă claritate de J. M. Guyau. Din acest punct de vedere, Guyau definește geniul ca putere de imaginație și ca putere de simpatie. Prin puterea sa de imaginație, artistul se folosește de datele pe care i le oferă realitatea, pentru a le combina într-un mod original, ajungînd uneori la rezultate absolut inedite, noi pentru natura însăși. Dar, pentru a avea vreo valoare estetică reală, aceste combinații trebuie să se organizeze într-un fel și anume conform legii analogiilor universale, legii posibilităților. Caracterele vor fi înzestrate astfel cu o coerență profundă, cu un mecanism verosimil deci²².

Față de acest mod de creație, o superioritate absolută revine creației prin simpatie. Geniul se apropie cu interes și cu iubire de personajele sale, ajungînd astfel să se desprindă de personalitatea sa concretă, pentru a împrumuta — de sus pînă jos — pe aceea, deosebită, a eroilor. Fiecare individ, fiecare eu este opera geniului, a spontaneității creatoare, este deci o sinteză, în care „cuvîntul, gîndirea și acțiunea” sînt coordonate de un factor unificator. Pentru a putea da viață caracterelor, artistul trebuie să realizeze în sine, prin simpatie, tocmai acest *modus* inefabil, acest factor sistematizant. Puterea de simpatie, se deosebește, ca natură, de facultatea imaginativă, ea încadrîndu-se cu mai multă ușurință în rîndul fenomenelor de sensibilitate²³.

¹⁹ Id., *ibid.*, ch. V-er.

²⁰ J. M. Guyau, *Problèmes de l'esthétique contemporaine*, Paris, 1884, livre III, (L'avenir et les lois des vers).

²¹ v. nota 20.

²² J. M. Guyau, *L'art du point de vue sociologique*, cinquième éd., Paris, Alcan 1901, ch. II-e, (Le génie comme puissance de sociabilité et création d'un nouveau milieu social).

²³ v. nota 22.

Din expozeul nostru rezultă cu ușurință că Iorga și-a însușit tocmai tezele directoare, cheia de boltă a vitalismului: definiția geniului ca spontaneitate și ca tendință spre sinteză, sub toate cele trei forme de existență ale lui: ca putere de emoție complexă (în critica formalismului poetic); ca putere de imaginație („logica desfășurării tipurilor”) și ca putere de simpatie (eseul *Pesimismul la Artist*).

Vitalismul presupune însă anumite erori de gândire asupra cărora se cuvine să atragem atenția. Astfel Guyau susține, așa cum am arătat, că puterea de simpatie exprimă o altă facultate sufletească decât imaginația — și anume sensibilitatea. Disociere abuzivă, întrucât principiul simpatiei îl constituie de asemenea *imaginația*. Obiectivarea creatorului, capacitatea lui de a trăi în felul unui om cu care nu are nimic comun, în felul unei flori sau al unei stinci, în felul unui arbore, presupune existența unor însușiri impresionante ale *imaginației* (v. mărturisirile lui Amiel). Cu cât situația pe care și-o creează mental artistul, va avea o realitate mai vie, cu atât iluzia metamorfozei va fi mai deplină. Așa cum se observă însă, *imaginația* nu constituie ea însăși un factor creator; rolul ei este de a da doar premisele necesare. De-abia din acest punct revine vreun rol *sensibilității*. Situațiile imaginare vor produce emoții, idei, tendințe de acțiune ca și cum ar fi reale. Toate aceste mișcări sufletești artistul le înregistrează cu atenție în așa fel încât în cele din urmă imaginea concretă a personajului, la început nebănuită, i se dezvăluie în întregime.

Procedul simpatiei se bazează, după cum se poate observa, de asemenea pe un principiu de analogie: geniul se substituie naturii și o cunoaște printr-o ipoteză. Dar modelul după care se face analogia nu mai este ceea ce se definește ca individual, ca particular în psihologia geniului, ci dimpotrivă, prin ceea ce este *natură*.

În *Problèmes de l'esthétique contemporaine*, J. M. Guyau sugerează că procedul simpatiei își demonstrează utilitatea mai ales în cazul când creatorul se află în fața unor caractere de o complexitate neobișnuită și de un oarecare inedit²⁴.

În încheiere, vom sublinia încă odată semnificația pe care o deține vitalismul în gândirea lui Iorga: prin teoria simpatiei, foiletonistul *Luptei* eliberează definitiv actul de creație de legitățile stricte ale temperamentului psihologic al geniului.

Prin întreprinderea rară de a construi o estetică a geniului, prin cele două coordonate prin care se definește concepția criticului român

²⁴ Asupra originii noțiunii de simpatie se pot emite ipoteze felurite. Noi considerăm că s-ar comite o eroare dacă s-ar stabili filiațiuni ideologice între estetica lui Nietzsche, care a pătruns în Franța mult mai profund decât metafizica sa, și principiile estetice ale lui Guyau. Cercetările nu vor epuiza niciodată elementele prin care estetica franceză a secolului trecut plătește tributul său considerabil celebrelor eseuri ale lui Herbert Spencer, și în general esteticii evoluționiste. Avem impresia că termenul de simpatie apare pentru prima dată (în accepțiunea de lege fiziologică) în eseu despre grație al filozofului englez. (cf. H. Spencer, *Essais de morale, de science et d'esthétique*, par..., „I Essais sur le progrès”. Traduits de l'anglais par M. A. Burdeau, Paris, 1877, Baillière et Cie, p.290).

(„critica științifică” a lui E. Hennequin și estetica sociologică a lui Guyau) portretul intelectual al lui N. Iorga prezintă o originalitate absolută în cultura română din ultimele două decenii ale secolului trecut, îndemnându-ne să-i conferim un loc aparte, alături de Maiorescu, de Gherea și de Ibrăileanu.

НИКОЛАЕ ЙОРГА И ЭСТЕТИКА ГЕНИЯ

(Резюме)

В данной статье автор пытается доказать, что из страниц некоторых исследований, опубликованных Н. Йоргой в первые годы его деятельности, можно выделить черты краткой, но интересной „эстетики гения”. Даже если румынский критик не организует свои идеи в систематически изложенных главах, имеется всё же достаточно элементов для того, чтобы сгруппировать эти идеи вокруг двух крупных вопросов: психология художника и психология творчества. Ответы на эти основные вопросы отнесены затем к двум большим очагам влияния, к двум хорошо известным системам мышления современной французской критики: позитивизму и витализму. После долгих колебаний Н. Йорга извлёк из позитивной философии и эстетики начала, определяющие его последнюю стадию эволюции: психологизм. Таким образом, в мышлении Геннекена — под знаком которого развёртывается большая часть критической деятельности молодого Йорги — социальный детерминизм заменён психологическим детерминизмом, относящим к темпераментным способностям художника особенности его произведения. Это преувеличение будет устранено постепенно принятием Н. Йоргой положений виталистической школы Гийо. Фантазия была таким образом освобождена от предписываемых ей до тех пор пределов. Автор считает, что эстетические идеи Йорги интересны в такой же мере как и эстетика Гери, Ибренляну или Майореску.

NICOLAS IORGA ET L'ESTHÉTIQUE DU GÉNIE

(Résumé)

L'auteur tente de démontrer qu'on peut dégager, de certains articles et de certaines études publiées par N. Iorga dans les premières années de son activité, les traits d'une „esthétique du génie”, sommaire, mais intéressante. Même si le critique roumain n'organise pas ses idées en chapitres systématiquement exposés, il existe pourtant des éléments suffisants permettant de grouper ses préoccupations autour de deux grands problèmes: la psychologie de l'artiste et la psychologie de la création. Les réponses données à ces deux grandes questions sont ensuite rapportées à deux grands foyers d'influence, deux systèmes de pensée bien connus de la critique française du temps: le positivisme et le vitalisme. N. Iorga, non sans passer outre à des hésitations prolongées, a extrait de la philosophie et de l'esthétique positiviste des principes qui définissent le dernier stade de son évolution: le psychologisme. Ainsi, dans la pensée de Hennequin — sous le signe de qui se développe une grande partie de l'activité critique du jeune Iorga — la place du déterminisme social est prise par le déterminisme psychologique, lequel attribue aux aptitudes du tempérament de l'artiste les particularités esthétiques de l'oeuvre. Cette exagération sera peu à peu corrigée grâce à l'adoption par N. Iorga des thèses de l'école vitaliste de Guyau, qui rapportent l'acte de création à la faculté de sympathie. L'imagination artistique se trouve ainsi affranchie des limites qui lui étaient imposées jusque-là.

L'auteur considère que les idées esthétiques de N. Iorga méritent de susciter un intérêt au moins égal à celles de Gherea, d'Ibrăileanu ou de Maiorescu.

UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA ETICII LUI EPICUR ȘI A ECOULUI EI ÎN LITERATURA LATINĂ

de

TIBERIU WEISS

Morala lui Epicur nu s-a născut pe un teren gol. Exprimând tendințele progresiste ale epocii, ea sintetizează, cristalizează și dezvoltă rezultatele obținute pe planul gândirii etice. Deja Aristotel promovează o linie progresistă, în domeniul eticii, eliberînd-o de subiectivism și arbitrar, stabilind interdependența dintre virtute și fericire, dreptate și bine și viața socială, intuind unele legități specifice formei morale și conștiinței sociale. Hegel arăta că „morala lui Epicur este partea cea mai defăimată a doctrinei sale (și de aceea cea mai interesantă); putem însă spune că este și partea cea mai bună a ei”¹.

Epicur a avut meritul de a fi accentuat conținutul democratic al concepțiilor etice, care devin mai apropiate de viața poporului; astfel, școala epicuriană respinge excluderea sclavilor și a femeilor din conceptul uman; reabilitează — împotriva lui Platon și parțial a lui Aristotel — năzuința spre plăcere, ca fiind proprie tuturor ființelor, în sensul satisfacerii raționale a nevoilor materiale și spirituale ale omului².

Meritul lui Epicur este de a fi umanizat etica, propovăduind necesitatea eliberării omului de mituri, de religie, care, după părerea lui, constituie una din principalele cauze ale suferințelor omenești. Marx va sublinia importanța acestei idei arătînd că „lumea trebuie dezamăgită, adică eliberată de teama de zei...”.

În lupta contra epicurismului și pentru a-l compromite, el a fost multă vreme considerat ca o morală a desfrîului. Teoria materialistă a lui Epicur a fost denaturată în fel și chip de istoricii idealști ai filozofiei și a fost obiectul unei deosebite uri și al unor crunte persecuții din partea bisericii. Îndeosebi a fost tendențios răstălmăcită teoria sa asupra năzuinței spre plăcere, cu toate că Epicur, în termeni destul de categorici, în scrisoarea către Menekeus, condamnă abuzul

¹ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 66.

² Cf. N. Bellu, *Proiect de tematică pentru Cursul de etică marxistă*, în „Cercetări filozofice”, anul X, 1963, p. 1496.

„de plăceri” ca opus fericirii umane, dar respingînd totodată soluția ascetismului pentru popor, predicat de reacția laică și religioasă.

Epicur cerea o limitare a dorințelor, o autodisciplină înțeleaptă. „Nici o plăcere nu-i în sine un rău, dar lucrurile care produc anumite plăceri prilejuiesc uneori necazuri mai mari decît plăcerile înseși”³. „Atunci cînd spunem că plăcerea este scopul vieții, nu înțelegem plăcerile vicioșilor sau plăcerile ce constau din desfătări senzuale, cum socotesc unii, sau din neștiință, nepricepere sau din înțelegere greșită... Nu succesiunea neîntreruptă de chefuri și orgii, nu dragostea senzuală cu băieți și femei, nu desfătarea cu un pește sau cu alte delicatese ale unei mese îmbelșugate fac o viață plăcută, ci judecata sobră, căutarea motivelor fiecărei alegeri și respingeri, ca și alungarea acelor păreri prin care cele mai mari tulburări pun stăpînire asupra sufletului. Dintre toate acestea, primul și cel mai mare bun este înțelepciunea”⁴. Plăcerea singulară este privită numai în raport cu întregul: „Cumînțenia este binele cel mai înalt”, care se cîștigă numai cu ajutorul filozofiei. „Fără cumînțenie, vîrtute și dreptate nu putem trăi fericiți”⁵.

Pe de altă parte, Epicur respinge toate explicațiile ce s-au dat originii nenorocirilor oamenilor: 1. miturile (μῦθος) care dau o explicație nerațională prin existența zeilor și providenței; 2. destinul (εἰραμένη) de neînlăturat; 3. norocul (τύχη) care conține și el un element irațional.

Diogenes Laertios subliniază în legătură cu aceasta: „Este de preferat să fii nefericit cu rațiune (εὐλογίστως ἀτυχεῖν) decît fericit fără rațiune. (ἀλογίστως εὐτυχεῖν) Căci este preferabil ca în acțiunile noastre ceea ce am judecat noi just să fie făcut injust de noroc (βέλτιον γὰρ τὸ χρεῖν ἔν ταῖς πράξεσι καλῶς μὴ ὀρθῶσαι διὰ τυχῆς), în acțiunile noastre este mai bine să judecăm just decît să fim favorizați de noroc; judeca’ a justă este ceea ce trebuie să preferăm”⁶.

Seneca⁷ face aprecieri oarecum elogioase asupra acestei laturi a epicurismului: „Părerea mea este (și spun acest lucru împotriva multor concetățeni ai mei) că preceptele morale ale lui Epicur prescriu ceva sfînt și just, și, privind mai de aproape, chiar ceva trist. Fiindcă acea plăcere se reduce la ceva foarte mic și modest. Aceași lege pe care noi o prescriem pentru vîrtute, el o prescrie pentru plăcere. El cere să ascultăm de natură; or, este foarte redusă voluptatea cu care se mulțumește natura... Cînd cel ce duce o viață de trîndăvie, de desfrîu și de desmăț numește aceasta fericire și spune că este epicurism (referindu-se la Epicur) el nu face decît să invoce o mare autoritate în sprijinul unui lucru rău și nu urmărește o plăcere recomandată de Epicur, ci pe acelea pe care le aduce el însuși”.

³ Diog. Laert., X, 141.

⁴ Diog. Laert., X, 132.

⁵ Diog. Laert., X, 132.

⁶ Diog. Laert., 125, 142—143.

⁷ Seneca, *De vita beata*, c. 13.

În continuare Seneca arată: „Astfel de oameni nu caută decît să-și ascundă răutatea sub mantaua filozofiei, căci plăcerea lui Epicur este cumpătată și sobră”. Și „numele” acesta (căci „el este cel care atrage” pe mulți) îl dă unui lucru rău. Aceștia caută numai un paravan, o scuză, un titlu pentru dezmățul lor „cînd numesc o astfel de viață filozofie epicuriană”⁸.

Acest pasaj, după părerea noastră, este deosebit de semnificativ, avînd o pondere deosebită, tocmai datorită faptului că îl datorăm lui Seneca, pentru care etica constituia latura principală a filozofiei sale, o etică cu un caracter idealist și subiectivist. Așadar, nici Seneca nu se raliază celor ce în lupta dusă contra epicurismului căutau să-l denatureze, să-l defăimeze, să-l compromită, să-l falsifice, prezentîndu-l ca o morală a desfrîului. Seneca arată clar că epicurismul este folosit de unii drept paravan pentru dezmățul lor, încercînd să escamoteze esența epicurismului, prezentîndu-l ca o morală a desfrîului.

În ciuda caracterului idealist al filozofiei lui Cicero, care opune monismului materialist al lui Epicur, dualismul materiei (materia) și al forței (vis), totuși și el, după indiciile pe care le avem, a avut multă considerație față de filozofia naturii a lui Epicur și chiar față de etica hedonistică a acestuia. Revenind din exil și luînd act de faptul că unii adversari ai săi au devenit adepții epicurismului, atacurile sale nu s-au îndreptat contra doctrinei în sine, ci împotriva vulgarizatorilor ei și, mai ales, împotriva acelor care abuzau mai mult de numele lui Epicur, pentru realizarea unor interese meschine personale. Astfel, în discursul pe care l-a pronunțat în fața senatului, după întoarcerea sa, el afirma despre unul din consulii din anul 58 î. e. n., despre L. Calpurnius Piso Caesonius, că postîndu-se în discipol al lui Epicur, acest desfrînat nu reținuse din toată filozofia lui Epicur decît un singur cuvînt, acela de voluptate (captus uno verbo voluptatis). Mai tîrziu, în discursurile în care critică activitatea lui Piso în Macedonia, Cicero servindu-se de o expresie de *barbarus Epicureus*, nu voia de fapt să condamne filozofia lui Epicur, ci făcea aluzii la un roman care abuza de doctrina epicuriană pentru a-și justifica desfrînarea nemăsurată⁹.

În aceeași accepțiune se servește Cicero de termenul „epicurian” spre a-l desemna pe Cellius Poplicola care, pentru a-și da aerul unui om care folosește timpul său liber ca și grecii cultivați, s-a dedat, spre marea surpriză a prietenilor săi, studiilor literare, dar sfîrșit prin a-și amaneta cărțile pentru a-și putea procura băuturi și pentru a-și umple stomacul nesățios¹⁰. Pentru un astfel de om, continuă Cicero, epicurismul era doar un paravan pentru promovarea propriilor sale interese, căutînd să se afișeze ca un prieten al poporului, dar în realitate uneltind împotriva statului, fiind animatorul a tot felul de tulburări¹¹.

⁸ Seneca, *De vita beata*, c. 12.

⁹ Cf. I. Trencsényi-Waldapfel, *Cicéron et Lucrèce*, „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”. Tomus VI, Fasciculi 1—2.

¹⁰ Cic., *Pro Sestio*, 51.

¹¹ Cic., *Pro Sestio*, ibid.

Cicero, fără doar și poate, admira în epicurism poziția sa raționalistă, cu toate că va considera epicurismul, la un moment dat, o primejdie pentru interesele statului. Dar această primejdie, care chipurile amenința securitatea statului, după H. M. Howe¹², Cicero a sesizat-o numai după bătălia de la Pharsalus, luând în lucrarea sa „De officiis” o poziție deja categorică contra acestei doctrine. Howe remarcă faptul că Cicero a fost determinat să-și scrie ultimele sale lucrări filozofice pentru a contracara influența din ce în ce mai accentuată a unor lucrări epicuriene, de genul acelor pe care deja Amafinius le publica, probabil în aceeași epocă în care Lucretius își compunea poemul său¹³. Nu putem fi cu totul de acord cu părerea lui Howe în această problemă.

Atitudinea lui Cicero față de epicurism nu se poate înțelege dacă nu se face o delimitare între poziția lui de gânditor și situarea lui ca om de stat față de această doctrină, problemă pe care de altfel am expus-o într-un alt studiu¹⁴. Putem face, fără a greși, o delimitare între convingerile sale intime, care, de multe ori, coincideau cu concepțiile epicurismului, chiar în problemele privitoare la religie și superstiții, fără a avea însă o concepție materialistă, și între atitudinea lui de om de stat, de reprezentant al intereselor clasei dominante. Cicero recunoaște caracterul absurd al superstițiilor pe de o parte, dar susține necesitatea menținerii lor, în interesul unor rațiuni superioare de stat. Cicero, vorbind despre haruspici, de pildă, îi etichetează cu epitetul de „impostori grosolani, șarlatani nerușinați, trîndavi, nebuni...”¹⁵. „Așadar divinația nu poate fi folosită la nici unul din lucrurile care se pot percepe cu simțurile. Nu este necesară în acele compartimente care sînt din domeniul științei”¹⁶. Deci, Cicero vedea o incompatibilitate între credința în superstiții și între știință. Se știe, pe de altă parte, că Cicero a avut o admirație deosebită față de filozoful Panaitios, profesorul lui C. Fannius, Q. Mucius Scaevola, Q. Aelius Tubero, lui Rutilius Rufus, Vigellius¹⁷. Lucrarea fundamentală a acestuia *Χερὶ τοῦ καθήκοντος* a constituit un material principal de informație pentru elaborarea lucrării lui Cicero „De officiis”¹⁸.

Or, acest Panaitios, filozof stoic, elaborase o filozofie raționalistă despre natură, care putea fi considerată o erezie în sinul stoicismului, o filozofie care sub anumite aspecte se potrivea mai mult cu doctrina lui Epicur. După toate probabilitățile și Lucretius a fost tributary acestui filozof, așa cum remarcă just Trencsényi¹⁹ (în cartea a III-a din poemul

¹² H. M. Howe, *Amatinius, Lucretius and Cicero*. „American Journal of Philology” 72 (1951), p. 57—62, apud Trencsényi, p. 355.

¹³ Cic., *Tusc.*, I, 6.

¹⁴ Cf. Tiberiu, Weiss, *Unele aspecte ale scepticismului față de religie, oglindit în literatura latină din epoca lui Lucretius*, în „Studia Univ. Babeș—Bolyai”, ser. Philologia, Fasc. 2, 1962.

¹⁵ Cic., *De divin.*, I, 58.

¹⁶ Cic., *ibid.*, II, 3.

¹⁷ Cic., *De orat.*, 3, 23; *Tusc.*, 4, 2; *De off.*, 3, 2; *De orat.*, 3, 21.

¹⁸ Cf. Cic., *De off.*, 2, 17, 3; *ad Att.*, 16, 11.

¹⁹ I. Trencsényi-Waldapfel, *op. cit.*, p. 357.

său, în care Lucretius ia poziție împotriva nemuririi sufletului). Din citatele lui Cicero²⁰ rezultă că argumentele lui Panaitios împotriva doctrinei platoniciene despre nemurirea sufletului sînt identice cu cele ale lui Lucretius. Panaitios, pe de altă parte, refuza știința augurilor²¹, pseudostiința astrologilor etc. Considerația lui Cicero față de Panaitios pare semnificativă.

Luînd apărarea tezei despre nemurirea sufletului, Cicero a avut totuși o serie de rezerve raționale, poate, sub influența epicurismului sau a lui Panaitios. Aceste rezerve, ezitări se pot sesiza în „Pro Archia”, în „Cato maior”, în „Somnium Scipionis”, cu toate că într-o viziune mai mult poetică (în „Somnium Scipionis”) se vorbește despre recompensele ce-i așteaptă pe muritori, dincolo de mormînt. Cicero mărturisește anumite incertitudini, ezitări chiar, în timp ce își afirmă credința în imortalitate, de pildă în Tusculele sale, cînd se gîndește să-i ridice fiicei sale moartă demult, un mausoleu, ca simbol al supraviețuirii sufletului. Cicero își exprimă neliniștea față de imensa perioadă de timp în care va înceta să existe²². De altminteri, el ridiculizează Acheronul și Cocytusul în care nu vede decît imaginația poeților, care nu mai impresionează nici măcar babele²³.

În ciuda faptului că Cicero, datorită bunului simț, deci spontan, iar altelei, poate, sub influența epicurismului, ia poziție împotriva superstițiilor de tot felul, — ca om de stat se simțea obligat să vegheze la conservarea instituțiilor religioase, ca temelie a statului roman. Este interesant de semnalat distincția pe care o face între „religio” și „superstitio”, ca și cum ar fi două noțiuni distincte. El își propune să distrugă superstițiile din rădăcini, dar nu și religia, care este legată de apărarea „instituțiilor strămoșilor”, adică de apărarea statului. Cicero, după ce arată că superstițiile sînt incompatibile cu știința, ulterior este dispus să facă un compromis între „religio” și între cunoașterea naturii (religio quae est iuncta cum cognitione naturae). Cicero la un moment dat, pune problema: „Nu știu dacă oare prin distrugerea credinței față de zei... nu s-ar distruge chiar societatea”?²⁴

Filozofia epicuriană a avut un ecou puternic în societatea romană și datorită năzuinței sale de a înfrînge frica de moarte cu ajutorul rațiunii, de a demonstra că teama de moarte este un rezultat al ignoranței. Chiar și Cicero era nevoit să recunoască: *Omnium rerum natura cognita, levamur superstitione, liberamur mortis metu*²⁵. Epicur socotea necesară o reprezentare justă despre moarte, deoarece altfel aceasta

²⁰ Cic., *Tusc.*, I, 32.

²¹ Cic., *De divin.*, I, 7.

²² Cic., *Ep. ad. Att.*, XII, 18: *Longum illud tempus cum non ero magis me movet quam hoc exiguum.*

²³ Cic., *Tusc.*, 5—6; *de natura deorum*, II, 2.

²⁴ Cic., *De nat. deorum*, I, 2, 4.

²⁵ Cic., *De fin.*, I, 19, 63.

ne turbură liniștea. „Obişnuiește-te să crezi că moartea nu are nici o legătură cu noi, căci orice bine și rău se află în senzație, iar moartea este privația de senzație; de aceea, o justă înțelegere a faptului că moartea nu are nici o legătură cu noi face să fie plăcută ideea că viața are un sfârșit... Moartea, după Epicur, nu ne privește: căci, cît existăm, moartea nu a sosit (ὅδ' ἀπέρσεν); iar cînd moartea sosește, nu mai sîntem noi aici. Deci moartea nu ne privește”.

„Trebuie să ne amintim că ceea ce va veni în viitor nici nu ne aparține (în totul), nici nu e cu totul străin de noi, încît nici nu trebuie să ne biziim întru totul pe el, ca pe ceva care va veni cu siguranță, dar nici să deznădăjduim, ca de ceva care, cu siguranță nu va veni. Nu ne privește nici că viitorul este, nici că nu este; nu trebuie să fim neliniștiți din cauza lui... Acesta este gîndul just despre viitor.”²⁶

Oricît de diferite erau argumentele folosite de Epicur în analiza problemei morții, el urmărea același scop: să dovedească inconsistența fricii de moarte. Înfrîngerea fricii de moarte cu ajutorul rațiunii era considerată mai tirziu de creștinism ca o autoamăgire, care după Augustin, iar pe urmele lui și existențialistul Kierkegaard, nu numai că nu-l înalță pe om, dar, dimpotrivă, îi ascunde adevărata lui menire și adevăratul lui „Eu”. Kierkegaard²⁷, ca existențialist de factură creștină, arată că Epicur a pus problema înlăturării cu ajutorul rațiunii numai pentru că nu a înțeles fundamentul personalității umane. După Heidegger, un alt existențialist, oamenii din antichitate și cei contemporani se tem de moarte în moduri diferite. Pe grec îl înspăimîntă gîndul că după moarte îl așteaptă chinuri în viața de apoi, de aceea pentru a-l liniști, Epicur caută să-i demonstreze că moartea înseamnă nimicirea individului, neantul. Pe creștin, dimpotrivă — arată Kierkegaard — îl înspăimîntă tocmai nimicirea Eu-lui său, a individualității sale, neantul.

Aceste păreri ale existențialiștilor sînt inconsistente. Realitatea este că studiul naturii, al fizicii este, după Epicur, o parte integrantă și necesară a studiului eticii. Adevărata cunoaștere, înțelegerea justă a esenței lucrurilor, iată care este premisa fundamentală pentru o viață fericită. Una din pedicile spre o justă înțelegere a vieții este religia: din cauza religiei oamenii sînt chinuți de frica de moarte, deoarece se tem de pedeapsa de dincolo de mormînt. Condițiile principale ale realizării fericirii sînt: securitatea din partea oamenilor, lipsa de teamă față de diferitele fenomene cerești și atmosferice, lipsa de teamă de Hades și de pedepsele de după moarte în Infern și în general lipsa de teamă față de tot ce se întîmplă în univers. Lucretius, discipolul lui Epicur își considera opera nu numai un tratat teoretic, ci o operă

²⁶ Diog. Laert., X, 124; X, 125; X, 127.

²⁷ Cf. S. Kierkegaard, *Krankheit zum Tode*, „Gesammelte Werke”, Abt. 24—25, Düsseldorf, 1954, p. 89, apud P. P. Gaidenko, *Problema individului în existențialism*, în „Analele Româno-Sovietice”, nr. 2, 1962.

didactică, care trebuie să-i ajute pe oameni să se elibereze de spaimă și de superstiții, să-i apropie de natură, care

*Nu cere cu tărie nimic alta
Decît un corp lipsit de durere și un suflet volos
Liber de griji și de Irică*²⁸.

Lucretius²⁹ va pretinde să elibereze, să izgonească din suflete teama de Acheron care zguduie pînă-n temelii viața omenească. Moartea nu înseamnă nimic pentru noi — arată Lucretius, și de loc nu ne atinge, pentru că sufletul e pradă pieirii ca și corpul³⁰. Convingerea că noi pierim în întregime, poate, după Epicur, să ne asigure o liniște interioară eliberîndu-ne de veșnicele frămîntări.

Nu a existat vreo altă doctrină care să fi avut o răspîndire atît de largă ca epicurismul, tocmai datorită faptului că ea a apărut ca o filozofie „eliberatoare a sufletelor de teama morții”³¹. Dovadă, marile număr de epicurieni cunoscuți chiar din scrierile lui Cicero. Cei mai remarcabili erau: T. Albutius³², C. Cattius³³, C. Cassius³⁴, C. Vibius Pansa³⁵, Gallus³⁶, Statilius³⁷, Manlius Torquatus³⁸, T. Pomponius Atticus³⁹, Sergius Orata⁴⁰, L. Papirius Patius⁴¹, C. Memmius⁴² (cel puțin simpatizant al epicurismului, dacă Lucretius l-a învrednicit să-i dedice poemul său) etc.

Nici Caesar nu credea în nemurire, dacă e să judecăm concepțiile sale după discursul citat de Sallustius, în care spune: „în durere și în nenorocire, moartea este alinarea durerilor, dar nu un chin; ea pune capăt tuturor suferințelor omenești; dincolo de viața pămîntească nu este loc, nici pentru grijă, nici pentru bucurie”⁴³.

Plinius Bătrînul, într-un pasaj celebru, după ce declară în mod categoric că sufletul și corpul sînt tot atît de private de senzație după moarte ca și înainte de a se naște, termină prin următoarea reflecție:

²⁸ Lucretius, *De rer. nat.*, II, 17—19.

²⁹ Lucretius, *De rer. nat.*, III, 38.

³⁰ Lucretius, *De rer. nat.*, III, 830: Nil igitur mors est ad nos neque pertinet hilum / Quandoquidem natura animi mortalis habetur.

³¹ Constant Martha, *Le poème de Lucrèce*, Paris, 1913, p. 124, p. 102; Cf. E. Zeller, *Philosophie der Griechen*, III, Leipzig, 1865, p. 372; Friedländer, *Sittengeschichte*, IV³, Dessau, Index, p. 945.

³² Cf. Cic., *Brutus*, 35, 131, în care acesta este denumit un „perfectus Epicureus” (Fuit autem Athenis adulescens, ubi perfectus Epicureus evaserat); *ibid.*, 26, 102; *Tusc.*, V, 37, 108; *Nat. deor.*, I, 33, 93; *Fin.*, I, 3, 8; *De orat.*, III, 43, 171; *in Pison.*, 38, 92; *De off.*, II, 14, 50; *Orator*, 44, 149; *in Caecil.*, 19, 63; *provinc. cons.*, 7, 15.

³³ Cic., *ad fam.*, XV.

³⁴ Cic., *ad fam.*, XV., 16, 19.

³⁵ Cic., *ad fam.*, VII, 12, XV, 19.

³⁶ Cic., *ad fam.*, VII, 26.

³⁷ Plut., *Brut.*, 12.

³⁸ Cic., *Fin.*, I, 5, 13.

³⁹ Cic., *Fin.*, V, 1, 3; *de leg.*, I, 7, 21.

⁴⁰ Cic., *de fin.*, II, 22, 70; *de off.*, III, 16, 67; *de orat.*, I, 39, 178.

⁴¹ Cic., *ad fam.*, IX, 17—26.

⁴² Cic., *ad fam.*, 2, XIII, 1; Cf. E. Zeller, *Philosophie der Griechen*, III.

⁴³ Sall., *Cat.*, 51: ...ultra neque curae neque gaudio locum esse...

„Nenorociților, ce nebunie e de a perpetua viața prin moarte! Când își vor găsi oamenii odihna, dacă existența sufletelor se perpetuează în ceruri și a umbrelor în infern?”⁴⁴.

Tot Plinius⁴⁵ prezintă un argument paradoxal, arătând că dacă ar fi existat un loc rezervat infernului, atunci minerii care au perforat galeile adinci de sub pământ ar fi trebuit să străpungă și pereții lui.

Cicero, Seneca, Marcus Aurelius, în meditațiile lor, nu arareori puneau dilema: moartea duce la nimicire sau ne deschide o viață nouă, ambele alternative părindu-li-se la fel de consolatoare. „Mors aut finitus aut transitus”⁴⁶. Seneca pune aceeași alternativă: moartea este o stingere totală a ființei noastre sau este o trecere a sufletului dintr-un loc într-altul⁴⁷. Sînt foarte curioase declarațiile categoric spiritualiste din Consolațiile lui Seneca către Helvia, către Marcia, către Polybius⁴⁸, în opoziție cu cele din anumite scrisori către Lucilius: „mors est non esse”⁴⁹; id quale sit iam scio; hoc erit quod ante me fuit”. „Non eris nec fuisti”⁵⁰. Seneca uneori, contrar poziției sale alternative, ia o atitudine mai categorică: „Nemo tam puer est, ut Cerberum timeat et tenebras”⁵¹. Persius declară sentențios: Cinis et manes et fabula fies⁵², iar Juvenal: Nec pueri credunt nisi qui nondum aere lavantur⁵³.

Seneca, în una din tragediile sale, într-o operă de tinerețe, în Troades, face să se declame de către corul troenelor o adevărată profesiune de credință, de un epicurism autentic:

*Post mortem nihil est, ipsaque mors nihil...
Rumores vacui, verbaque inania
Et par sollicito fabula somnio*⁵⁴.

Pe vremuri, însuși Platon găsea că infernul, după fabule, oferă imagini capabile să înmoaie curajul oamenilor: „Să ștergem aceste nume odioase și respingătoare de Cocyt, de Styx, de Manes, de infern, și altele asemănătoare, care fac să tremur de frică pe cei ce le ascultă”⁵⁵.

S-a ajuns treptat la concluzia că aceste superstiții legate de problema morții sînt inconsistente chiar și ca mijloace politice. Nu arareori, însuși Cicero susținea că aceste superstiții sînt asemenea ineptii încît nici nu merită să fie criticate. El își bătea joc de epicu-

⁴⁴ Plin., H. N., VII, 55, 190.

⁴⁵ Plin., H. N., II, 63, 158.

⁴⁶ Cic., Tusc., 1.

⁴⁷ Sen., epist., 65, 71. Aut in meliorem emittitur vitam... aut certe sine ullo futuro incommo.

⁴⁸ Sen., Cons. ad Helv., XI, 7; ad Marc., XXV, 1; ad Polyb., IX, 8.

⁴⁹ Sen., epist. ad Luc., 63, 16; 54, 4.

⁵⁰ Senec., epist. ad Luc., 77, 11; Cf. Cons. ad Marc., XIX, 5.

⁵¹ Senec., Epist., 24; 36, 54, 82.

⁵² Persius, V, 152.

⁵³ Juvenal, II, 152.

⁵⁴ Seneca, Troad., 398, 408.

⁵⁵ Platon, Republ., III, 23.

rienii pentru că se luptau cu niște himere care nu existau nicăieri, nici în capetele unor bătrine ce halucinau. Zelul epicurienilor de a combate superstițiile i se părea fără rost, într-o atmosferă generală de incredulitate ce se manifesta aproape la toate clasele sociale, într-o măsură mai mult sau mai puțin accentuată: „Adeone me delirare censes ut ista credam... quis tam excors, quem ista moveant!”⁵⁶, „Quae est tam delira quae timeat ista?... non pudet philosophum in eo gloriari quod haec non timeat”⁵⁷. Este adevărat, așa cum s-a arătat mai sus, Cicero din considerente politice a afișat păreri cu totul disonante cu acestea.

Seneca ridiculizează eternul refren al lui Epicur, „epicuream cantilenam”⁵⁸, considerându-i pe epicurieni nu cutezători în lupta lor dusă contra superstițiilor, ci de-a dreptul naivi, depășiți, închipuindu-și că luminează poporul, atunci când acesta quasi spontan a ajuns la concluzia că superstițiile sînt cu totul absurde.

Cei mai mulți dintre poeții clasici, ca de pildă Catullus, Propertius, Ovidius, Vergilius, Horatius, au fost tributari într-o măsură mai mare sau mai mică epicurismului, chiar dacă n-au avut curajul, dintr-un spirit de conformism, să recunoască acest lucru sau chiar dacă profesiunea lor de credință părea destul de timidă. Iată de pildă, asemenea versuri din Lucretius:

*Sic alid ex alio nunquam desistet oriri,
vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu*⁵⁹

În care se află exprimată ideea că viața este un bun de care nimeni nu dispune, un împrumut acordat pe puțină durată, căci natura are întotdeauna nevoie de materie pentru a crea noi ființe, au fost preluate cu multă admirație de Propertius, Cicero, Seneca.

Nu este lipsit de interes a se vedea în ce măsură concepțiile epicuriene se reflectă în inscripțiile funerare.

Fără îndoială că nu putem avea certitudinea că aceste inscripții reflectau întotdeauna starea de spirit a defunctului. Unele inscripții se datorau defunctului care ținea să i se graveze pe mormînt o inscripție pe care a elaborat-o el însuși și care, nu arareori, reflecta concepția sa despre lume și reprezenta o adevărată profesie de credință epicuriană. Alte inscripții, tot de natură epicuriană, se datorau părinților, prietenilor, patronilor decedatului. În pofida faptului că aceste texte nu redau întotdeauna cu fidelitate gîndirea decedatului, totuși permit să tragem anumite concluzii asupra stării de spirit a epocii respective.

Unele inscripții nu reflectă de loc preocupări eshatologice sau, mai bine zis, oglindesc o indiferență totală⁶⁰. Alte epitafuri ar putea

⁵⁶ Cic., *Tusc.*, I, 6.

⁵⁷ *Ibid.*, 21.

⁵⁸ Sen., *Epist.*, 24; Cf. C. Martha, *Le poème de Lucrèce*, Paris, 1913, p. 120.

⁵⁹ Lucretius, *De rer. nat.*, III, 970—971. Propert., II, 1, 71; Cic., *Tusc.*, I, 93. Sen., *Consol. ad Polyb.*

⁶⁰ Ed. Galletier, *Etude sur la poésie funéraire romaine d'après les inscriptions*, Paris, 1922.

fi considerate dubitative, din care nu transpiră nici scepticism, nici negare absolută. Ele oglindesc incertitudinea unui număr de oameni care, în prezența multiplelor soluții oferite de numeroasele curente filozofice, erau incapabili să ajungă prin intermediul rațiunii la o concluzie justă, avînd starea de spirit a unor oameni descurajați sau dezorientați. Acesta este sensul unei inscripții din Verona⁶¹, dedicată lui Q. Octavius Primus, sevir Augustalis, de către soția acestuia. Defunctul se felicită de a fi găsit în mormînt odihna, după munca și grijile sale, dar nu știe nici ceea ce a devenit acum, nici ceea ce a fost,

*hic mea composito requiescunt ossa, quiescit
et labor a puero qui mihi semper erat
nunc labor omnis [abest semper] cuiusque moleste
nec scio quid nunc sim nec scio quid fuerim.]*

Semnificativ este un scurt epitaf roman:

*Quid sumus aut loquimur, uita est quid denique nostra?
Uel modo nobiscum uixit homo, nunc homo non est
stat lapis et nomen tantum, uestigia nulla.
Quid quasi iam vita est? Non est quod querere cufres⁶².*

Concluzia este eclezastică: sînt zadarnice toate eforturile noastre, misterele morții sînt tainice, de nepătruns.

Alături de inscripțiile evazive, pe alte epitafuri inscripțiile denotă o puternică influență epicuriană, fie în mod direct, fie mijlocit, prin Horatius, Seneca etc. (în termeni timizi sau categorici).

Unele epitafuri, chiar dacă nu în termeni hotărîți, totuși ne permit să conchidem incredulitatea celor care le-au elaborat.

În această categorie intră epitafuri în care apar atît de frecvent termenii „securus”, „placidus”, care sugerează ideea de liniște veșnică, de scăparea de griji, de teamă față de zei, de ceea ce se va întîmpla după moarte:

*Ossa T. Quincti hic sit a sunt: (Stabilio cognomine uixit)
Multiplici cura defessus, nunc securus quiesco⁶³*

sau

Iam secura quies, nullum iam vitae periculum⁶⁴

Aceste inscripții exprimă ca și la Lucretius, corelația dintre cura și metus: frămîntările (curae) sînt produse de „metus”; frica fiind îndepărtată, încetează și „cura”, amintind versurile:

*Nil aliud sibi naturam latrare, nisi utqui
corpore seiunctus dolor absit, mensque fruatur
incundo sensu cura semola metuque⁶⁵*

⁶¹ F. Bücheler, *Carmina Latina Epigraphica*, 2. vol. Teubner, 1895—1897, 1095—1096.

⁶² *Ibid.*, 801.

⁶³ *Ibid.*, 375.

⁶⁴ *Ibid.*, 514.

⁶⁵ Lucr., *De rer. nat.* II, 16—19.

sau

*obliti fontem curarum hunc esse timorem*⁶⁶

sau

*advenit id quod eam de rebus saepe futuris
macerat, inque metu male habet, curisque fatigat*⁶⁷

din Lucretius.

Frecvența așa de mare a epitetelor de *securus*, de *placidus* trebuie pusă în corelație tocmai cu ideea lucrețiană că frământările (cura) sînt produse de teamă (metus, timor). Prin moarte se asigură acea „*secura quies*”, „*placida pax*”, așa cum rezultă de pe epitafurile sepulcrale.

Poate mai expresiv este epitaful:

*Hic meas deposui curas omnesque labores*⁶⁸

S-ar putea face o apropiere între versurile lui Lucretius:

*Advenit id quod eam de rebus saepe futuris
Macerat, inque metu male habet, curisque fatigat*⁶⁹

și între:

*multiplici cura defessus / nunc securus quiesco*⁷⁰
(inscripție)

Apropierea între *curisque fatigat* și *cura defessus* este evidentă.

În alte inscripții funerare, negarea vieții viitoare este categorică. Morții își afișează, fără echivoc, incredulitatea, uneori chiar cu cinism. Unele din aceste inscripții denotă cunoașterea doctrinei epicuriene, cunoașterea lui Lucretius, sau cel puțin o apropiere spontană de această doctrină, pe bază rațională.

Pe unele tipuri de inscripții se pot distinge trei momente în destinele omului, momentul în care nu există încă, scurta sa tranziție prin viață, în sfîrșit întoarcerea în prima fază, adică întoarcerea în neant.

Așa se prezintă epitaful lui C. Tullius Epaphra și al soției sale, Tullia Sympherusa:

*Olim non fuimus, nati sumus, unde quieti,
nunc sumus ut fuimus, cura relictă, Vale*⁷¹

Semnificativ este epitaful lui Scaterius Celer, de esență pur epicuriană, evocîndu-ne amintirea lui Lucretius:

*Nihil sumus et fuimus mortales. Respice lector
In nihil ab nihilo quam cito recidimus*⁷².

⁶⁶ *Ibid.*, III, 84.

⁶⁷ *Ibid.*, III, 826.

⁶⁸ F. Bücheler, *op.cit.*, 1533.

⁶⁹ *Lucr., De rer. nat.*, III, 825—826.

⁷⁰ F. Bücheler, *op.cit.*, 375, 2.

⁷¹ F. Bücheler, *op.cit.*, 1436.

⁷² *Ibid.*, 1495.

Alteori autorii epitafurilor se mulțumesc cu formule cu mult mai scurte, *non fui, fui, non sum*. La această negație adaugă și un sentiment de indiferență, de nepăsare, de care, după cum ne relatează Cicero⁷³, însuși Epicur a dat dovadă: „*Scriptis enim (Epicurus) mortem nihil ad nos pertinere*” și care se regăsește în poemul lui Lucretius⁷⁴

*Nil igitur mors est ad nos neque pertinet hilum,
Quandoquidem natura animi mortalis habetur*

Pe monumentele sepulcrale se oglindesc aceste idei ale indiferenței față de moarte: *non desidero*⁷⁵ (eu nu regret nimic), *non curo*⁷⁶ (eu nu mai am nici o grijă), *non ad me pertinet*⁷⁷ (nu mă privește).

Pe alte epitafuri apare frecvent ideea că nu poate fi nici un rău acolo unde nu mai există nimic:

*Nil mali est ubi nil est*⁷⁸

că totul se sfîrșește o dată cu viața:

*Cetera post obitum terra consumit et ignis*⁷⁹
*Omnia pereunt et inania fiunt*⁸⁰.

Nu este lipsit de interes un text sepulcral care s-a găsit în Lycia, în micul oraș Oenoanda. Un cetățean, Diogenes, care pare a fi trăit pe vremea Antoninilor, era partizanul convins al doctrinei lui Epicur; simțind apropiindu-i-se sfîrșitul, el a dispus să fie gravate în marmură reflecțiile sale asupra morții. „Eu nu mă las timorat de Tityos și de Tantalus pe care și-i imaginează oamenii în Hades. Eu nu sînt cuprins de groază, gîndindu-mă la putrezirea corpului meu. Cînd conexiunile organismului nostru vor fi destramate, nimic nu ne va mai putea impresiona”⁸¹.

Unii necredincioși își exprimă mai radical incredulitatea lor. „Nu există nici o barcă a lui Hades, nici luntrașul Charon, nici Eakos portarul, nici ciinele Cerber. Noi toți pe care moartea ne-a făcut să coborîm în mormînt, devenim oase și cenușă și nimic mai mult. Nu-mi oferi parfumuri și coroane: aici nu-i nimic altceva decît o piatră funerară. Nu aprinde focuri, cheltuiala e zadarnică. Dacă ai vreun lucru pe care să mi-l oferi, dă-mi-l cît sînt în viață. Stropind cenușa mea, vei produce numai noroi...; împrăștiind pămînt asupra rămășițelor mele pămîntești, spune-ți că eu am devenit din nou ceea ce fusesem înainte de a fi existat”⁸².

⁷³ Cic., *de fin.*, II, 31, 100.

⁷⁴ Lucr., *De rer. nat.*, III, 830—831.

⁷⁵ F. Bücheler, *op.cit.*, 247.

⁷⁶ *Ibid.*, 8163, 8164.

⁷⁷ *Ibid.*, 1585; Cf. Galletier, *op.cit.*, p.15.

⁷⁸ *Ibid.*, 214, 3.

⁷⁹ *Ibid.*, 856, 15; 420, 5.

⁸⁰ *Ibid.*, 1170., 14.

⁸¹ Franz Cumont, *Lux perpetua*. Paris, 1949, p.127.

⁸² G. Kaibel, *Epigr.*, 646, Berlin, 1878.

Asemenea idei le găsim pretutindeni, reproduse sub cele mai diverse forme, căci epicurismul a găsit adepți atît în cercurile cultivate cît și în păturile cele mai joase ale populației⁸³. Formule epigrafice ca „non fui, fui, non sum, non curo” nu arareori erau gravate pe mormintele sclavilor care n-aveau nici un motiv să se cramponeze de viață, pe mormintele gladiatorilor etc.

Alteori se adoptă un ton hazliu pe monumentele sepulcrale. Așa este cazul unui libert care laudă comoditatea noii sale situații.

„Ceea ce rămîn din om, oasele, se odihnesc aici; nu mai am grija că aş putea muri de foame, nu mai am nevoie de nici un zălog pentru chirie, stau gratuit aici, în condițiile unei ospitalități veșnice”⁸⁴.

Alteori pe monumentele sepulcrale epicurismul apare într-o formă răstălmăcită, sub forma unui hedonism grosolan. Din doctrina lui Epicur, cum constata deja Cicero⁸⁵, unii n-au reținut decît ceea ce le convenea mai mult, escamotînd esența epicurismului. Într-o asemenea accepție, omul trebuie să profite de toate bucuriile vieții, dat fiind faptul că termenul fatal ne privează pentru totdeauna de orice plăcere:

„Es bibe, lude, veni” (mîncă, bea, amuză-te și vino)⁸⁶

Asemenea înscripții de materialism vulgar îmbracă cele mai variate forme, raportîndu-se la mîncăruri, băuturi, petreceri, femei etc.

*Dum vixi, bibi libenter. Bibite vos qui uiuitis*⁸⁷
Adeste amici, fruamur tempus bonum,
*Epulemur laeti, uita dum parua manet*⁸⁸
Balnea, vina, Venus corrumpunt corpora nostra,
*Sed uilam faciunt, balnea vina, Venus*⁸⁹

O inscripție îi invită pe prietenii defunctului să petreacă, să profite de viață, atît timp cît, trăiesc. „Prietenii, enunță cu cinism Agricola, amestecați vinul în cupe, beți alături de mormîntul meu cu capetele acoperite de flori și să nu vă dați înlături de la amorurile nebunești: toate celelalte, după moarte, devin pradă pămîntului și flăcărilor”⁹⁰.

Apar și înscripții de-a dreptul erotice, ca de pildă:

Amici qui legitis, moneo, miscete igaem
et potate procul redimiti tempora flore
et veneros coitus formosis non denegate puellis
*cetera post obitum terra consumit et ignis.*⁹¹

⁸³ L. Friedländer, *Sittengeschichte*, III, p.801; cf. *Lattimore*, p.84.

⁸⁴ *Corp. Inscr. Lat.*, VI, 7193. Quod superest homini, requiescunt dulciter ossa, nec sum sollicitus ne subito esuriam et podagram careo nec sum pensionibus arris et gratis aeterno perfruor hospitio.

⁸⁵ *Cic., de fin.*, I, 7, 25.

⁸⁶ *C. E.* 1500.

⁸⁷ F. Bücheler, 243.

⁸⁸ *Ibid.*, 121.

⁸⁹ *C. E.*, 1499.

⁹⁰ F. Bücheler, *op.cit.*, 856.

⁹¹ F. Bücheler, *op.cit.*, 856.

Fără îndoială că acest gen de inscripții pe care le-am citat sînt forme ale epicurismului vulgar, ale omului care considera etica lui Epicur o morală a desfrîului, denaturînd preceptele aceluia care, în realitate, susținea moderațiunea și renunțarea în vederea realizării fericirii, care condamna pe cei ce se aruncau în mlaștina desfrîului și se grăbeau să servească bucate alese, gîndindu-se la „privațiunile” de care vor avea parte după moarte.

Prezintă interes și unele inscripții funerare de inspirație lucretiană, care exprimă ideea că viața este un bun de care nimeni nu dispune, un împrumut acordat pe puțin timp. Aceste versuri ne amintesc versurile lui Lucretius:

*Sic alid ex alio nunquam desistet oriri
Vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu*⁹².

Alte inscripții au o natură consolatoare, în care se arată că și regii sînt destinați nimicniciei:

*Desine iam frustra, mea mater, [desine fletu
te miseram totos exagitare dies
namque dolor talis non nunc tibi [contigit uni,
haec eadem et magneis res [acciderunt*⁹³

care amintesc versurile lui Lucretius:

*Inde alii multi reges rerumque potentes
occiderunt, magnis qui gentibus imperitarunt*⁹⁴

Uneori ideile epicuriene apar extrase din operele lui Cato, Vergiliu, Lucan, Seneca etc.

Iată un epitaf⁹⁵, care reproduce un precept extras din distihurile lui Cato: Linque metum leti; nam stultum est tempore in omni, Dum mortem metuas, amittere gaudia vitae⁹⁶.

Scurtimea vieții, *vita summa brevis*⁹⁷, din Horatius, apare ca un refren pe o mulțime de epitafuri: Quam brevis innocuis vita est! Sic fata dederunt!⁹⁸.

*

Este un fenomen deosebit de interesant că o serie de inscripții funerare, în ciuda scepticismului sau a incredulității care se degajă din ele, cu toate că, în mod cert, au suferit o influență epicuriană, totuși cuprind un compromis bizar, prin faptul că defuncții sînt puși sub protecția divinităților morții și că mormintele lor poartă con-

⁹² Lucr., *De rer. nat.*, III, 970—971.

⁹³ F. Bücheler, *op.cit.*, 970, 971, 1068, 4, 192.

⁹⁴ Lucr., *op.cit.*, III, 1027—1028.

⁹⁵ F. Bücheler, *op.cit.*, 1567, 4—5.

⁹⁶ Cato, II, 3.

⁹⁷ Horatius, *Carm.*, I, 4, 15.

⁹⁸ F. Bücheler, *op.cit.*, 490; Cf. E. Galletier, *op.cit.*, p.88.

sacrația tradițională pentru zeii mani. Galletier⁹⁹ constată că aceasta se explică prin persistența unor obiceiuri tradiționale. Orice concepție despre lume să fi avut defunctul sau rudele sale, anturajul său nu credea oportun să rupă cu formele uzuale, obișnuite, tradiționale, conforme spiritului epocii. Pe de altă parte, credem noi, o distonanță prea tipătoare comporta o serie de riscuri, aversiuni, pe care voiau să le evite rudele defunctului. În sfârșit, să nu uităm că însuși părintele epicurismului a cerut în testamentul său, pentru el și discipolii săi, sacrificii și onoruri, a căror inconsistență o propovăduise o viață întreagă.

„Din veniturile provenite din bunurile date de mine lui Amynomachos și Timocrates, acestia să pună deoparte, cum vor putea mai bine, sfătuindu-se și cu Hermarchos, pentru sacrificiile funerare de adus tatălui, mamei și fraților mei și pentru sărbătorirea obișnuită a zilei mele de naștere, în ziua a zecea a lunii Gamelion”¹⁰⁰.

Un epicurian, ca și alții, era preocupat și el de securitatea mormântului și chiar dacă nu-i atribuia nici o semnificație formulei votive D.M. (Dis Manibus) de pe mormânt, își „asigura” în felul acesta protecția legilor și ocrotirea din partea societății. De altfel, formula Dis Manibus a devenit atât de lipsită de semnificație încât inșiși creștinii nu-și făceau nici un fel de scrupule pentru a se folosi uneori de ea.

*

Ideea unei supraviețuiri după moarte devenise atât de inconsistentă încât se mai menținea doar în rîndurile celor mai învoviați oameni. Viața viitoare era în general privită ca o ipoteză metafizică consolatoare, ca o simplă ipoteză, ca o speranță religioasă, în care oamenii nu credeau de loc, fie că manifestau o serie de rezerve față de ea.

Ne aducem aminte de concluzia cu care termină Tacitus elogiul lui Agricola:

„Dacă există un loc pentru sufletele celor evlavioși, dacă sufletele alese, după cum socotesc filozofii [filozofii, subînțeles stoicii, deoarece stoicii erau de părere că nemurirea este o recompensă acordată virtuții și, întrucât înțelepții sînt singurii virtuoși, nemurirea ar fi un privilegiu al acestora] nu se sting o dată cu corpul, atunci și tu odihnește-te în pace!”

Dar, alături de această ipoteză „hazardată”, istoricul își exprimă certitudinea că Agricola va primi o altă recompensă, a meritelor sale: „...iar pe noi și familia ta, cheamă-ne de la regretul nebutincios și bocetele potrivite femeilor, la admirația respectuoasă a virtuților tale, pe care nu-i îngăduit să le regretăm plîngînd. Mai curînd să te cultivăm prin laude nemuritoare și, dacă natura ne-ar îngădui, prin imitarea ta”¹⁰¹.

⁹⁹ Galletier, *op.cit.*, p.18.

¹⁰⁰ Diog. Laert., X, 10, 18.

¹⁰¹ Tacitus, *Agric.*, 46.

Acest fragment din Tacit prezintă o semnificație deosebită. Scepticismul cîștigînd un teren tot mai larg în sufletele oamenilor, o dată ce recompensa în lumea de dincolo de mormînt devenise îndoielnică, se crease o nouă mentalitate: aceea de a perpetua cît mai mult, prin fapte nobile, amintirea despre oameni.

Deja Sallustius a pus această problemă într-o altă ordine de idei:

Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere et, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, *memoriam nostri quam maxime longam efficere*¹⁰².

Tot Sallustius, meditînd asupra acestei probleme, va arăta: „Însă mulți muritori dădați stomacului și somnului, neștiutori și incuți, își petrec viața ca niște rătăcitori. Aceștia, de bună seamă, împotriva naturii, au avut trupul ca mijloc de plăcere, sufletul ca povară. Eu prețuiesc tot atît de puțin viața ca și moartea acestora, fiindcă de niciuna nu se vorbește nimic”¹⁰³.

Cicero arată că moartea este de temut numai pentru cei ce se sting în întregime o dată cu viața¹⁰⁴: Mors est terribilis iis quorum cum vita omnia extinguuntur, non iis quorum laus emori non potest.

Faptul că aprecierea meritelor noastre nu încetează o dată ce se va fi încheiat scurtul răgaz al trecerii noastre prin viață, aceasta ne impulsionează să facem eforturi de a trăi cu maximă intensitate¹⁰⁵ și a ne face viața vrednică de amintire.

Cu două mii de ani mai tîrziu, remarcabilul scriitor Anatole France va arăta: Noi nu sperăm în nemurirea individuală; pentru a ne consola de prăbușirea acestei credințe, avem doar visul despre un alt fel de nemurire, imperceptibilă, dispersată, de care te poți bucura numai anticipînd-o și care în același timp este rezervată doar unui număr foarte mic dintre noi: nemurirea sufletului în memoria oamenilor (Grădina lui Epicur, Opere, vol. 3, 1958, p. 303).

În societatea romană, speranța unei notorietăți durabile, grija ca contemporanii să continue să se ocupe de ei și după moarte, preocuparea de a fi judecat favorabil de opinia publică și după moarte, pentru mulți devenise o dorință secretă sau chiar mărturisită.

După părerea noastră și o asemenea mentalitate poartă într-un anumit fel amprenta influenței epicurismului. Pentru Epicur fericirea vieții nu depinde de durata ei, ci de intensitatea cu care a fost trăită. Chiar și cei care n-au jucat decît un rol relativ modest în lume, căutau să-și facă amintirea lor de neuitat, construindu-și morminte impunătoare, ale căror inscripții să le perpetueze memoria.

★

Epicurismul a avut o influență atît de mare în societatea romană pentru că a corespuns stării de spirit a epocii respective și de aceea a contribuit la descompunerea societății sclavagiste. Pledînd pentru

¹⁰² Sallustius, *De con. Cat.*, 1.

¹⁰³ Sall., *op.cit.*, 2.

¹⁰⁴ Cicero, *Paradoxa Stoic.*, II, 18.

¹⁰⁵ Cicero, *Pro Rabirio*, X, 29.

„ataraxie“, pentru ideea că moartea inevitabilă nu e decît o trecere spre o stare fără suferință, epicurismul sub toate formele sub care s-a manifestat, a oglindit starea de spirit a proprietarilor de sclavi, care presimțeau sfîrșitul apropiat al dominației lor. Așa cum s-a arătat la început, epicurismul a accentuat conținutul democratic și anti-religios al concepțiilor etice, care au devenit mai apropiate de viața poporului și de aceea au și avut o influență atît de mare. Nimeni n-a sintetizat mai concis meritele epicurismului, respectiv ale întemeietorului ei, ca Lucrețiu.

Firește că epicurismul cu toate că exprima tendințele progresiste ale epocii, totuși a avut și unele limitări. În raport cu Aristotel, Epicur face un pas înapoi cînd pune pe primul plan problemele suferințelor ale individului izolat, liniștea sa interioară, nevoia de a se refugia în introspecție. Dar, după cum foarte just remarcă N. Bellu¹⁰⁶, acest pas reflectă totodată o formă ascunsă și spontană a antagonismului dintre clase, chiar sub această formă a pasivității. Elementele moralei individualiste pot să apară ca o replică contra stăpînilor de sclavi, care nu arareori sub masca nevoilor generale ale comunității, ale statului, căutau să atragă la o activitate economică și politică corespunzătoare propriilor lor interese.

În ciuda acestor limitări, epicurismul a aprins o flacără care continuă să ardă și astăzi și să lumineze drumul celor ce rătăcesc încă în beznele întinericului.

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О ЭТИКЕ ЭПИКУРА И ОБ ЕЁ ОТКЛИКЕ В ЛАТИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

(Резюме)

Мораль Эпикура не возникла на пустом месте.

Выражая прогрессивные стремления эпохи, она развивает результаты, полученные в плане этического мышления. В целях дискредитирования этой морали, реакционные идеологи рассматривали её как мораль разврата. Однако у Эпикура наслаждение является критерием добра, причём добродетель неразрывно связана с наслаждением. Под маской эпикуреизма отдельные лица искали ширму, оправдание, название для их беспутства. Заслуга Эпикура в том, что он принял демократическое содержание этических взглядов и гуманизировал этику. Ряд писателей и поэтов древности находились под влиянием эпикуреизма даже если они не разделяли материалистического мировоззрения. Высказывая некоторые соображения об отклике эпикуреизма в общественном мышлении выдающихся личностей, а также и в надгробной литературе, автор статьи подчёркивает и его ограничения и относительный регресс по сравнению с Аристотелем, так как Эпикур ставил на первый план душевные вопросы отдельной личности. Однако эту кажущуюся пассивность, воплощённую в индивидуалистической морали можно рассматривать как возражение масс против рабовладельцев, возражение, облекающее лишь покров пассивности.

¹⁰⁶ N. Bellu, *Proiect de tematică pentru cursul de etică*, în „Cercetări filozofice“, 1963, pp.1497.

SOME CONSIDERATIONS ON EPICUR'S ETHICS AND ITS ECHO IN
LATIN LITERATURE

(Summary)

Epicur's ethics did not appear on a barren ground.

Expressing the progressive tendencies of the epoch, it develops the results achieved in the field of ethical thought. In order to discredit it, this was considered an ethics of debauchery. But with Epicur, pleasure appears as a criterion of the good, virtue being indissolubly bound with pleasure. Under the mask of epicurism some people sought a screen, a pretext, a name for their debauchery. Epicur's merit is that of having stressed the democratic content of the ethical conceptions, that of having humanized the ethics. Many writers and poets of the antiquity were tributary to epicurism even if they had not a materialist outlook on the world. Reflecting on the echo of epicurism in the social thought of some outstanding personalities as well as in sepulchral literature, the author underlines its limitations and a relative regress as comparad to Aristotel. Epicur deals foremost with the mood of the isolated individual. But this seeming passivity, which is embodied in an individualist ethics could also be interpreted as a reply of the masses against the slaveowners, a reply that takes the form of passivity.

UN MOMENT ÎN DEZVOLTAREA STILULUI LITERATURII ARTISTICE:

EMIL GÎRLEANU,

„În lumea celor cari nu cuvîntă”

de

ELENA DRAGOȘ

Secolul nostru debutează în literatură cu o serie de caracteristici care se impun atenției cercetătorilor. Asistăm la o confruntare de idei și curente dintre cele mai diverse, expresie pe plan spiritual a frământărilor social-politice din România epocii imperialiste, măcinată însă de puternice relicve feudale. Amintim, mai întâi, reflexul gestului odios al „generoșilor”, care duce la decapitarea mișcării muncitorești și, mai ales, profitul de pe urma acestuia ce și-l acumulează burghezo-moșierimea, liberă acum în semănarea concepțiilor sale derutante. Astfel se explică diversitatea curentelor noi care se nasc, deși filonul principal al literaturii realiste a clasicilor rămîne puternic, influențînd creația scriitorilor din primele două decenii ale secolului al XX-lea. Pe lângă curente de import, mai mult sau mai puțin dovedit, ca cel de la „Viața nouă”, primul deceniu al secolului al XX-lea găzduiește lupta dintre două tendințe contradictorii pe plan artistic, deși ideologic aveau puncte comune, și anume, curentul sămănătorist și cel al „Vieții românești” — poporanismul. De fapt, aceste lupte literare sînt continuatoarele, într-o altă epocă și la un alt nivel, ale disputelor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, dar și ale tradițiilor progresiste de care, se pare, că scriitorii s-au lăsat mai atrași decît de ideologia extremistă a curentelor amintite. Aceasta poate să fie și rezultatul viețuirii în epocă a unor personalități literare încă prezente cu scrisul lor: I. Slavici, I. L. Caragiale, Al. Macedonski, B. Ștefănescu-Delavrancea, D. Zamfirescu, Al. Vlahuță sau G. Coșbuc. Dar mai presus de aceasta se impune realitatea socială care nu putea scăpa ochiului unui artist, chiar dacă în culise propaga sau se făcea numai instrumentul propagator al unor idei ireale, nefundate, retrograde. Acum se afirmă scriitorii de valoare, reprezentanți tipici ai realismului critic sau ai romantismului protestatar, care au lărgit considerabil orizontul investigației realității ca: M. Sadoveanu, I. Al. Brătescu-Voinești, I. A. Bassarabescu, Em. Gîrleanu, J. Bart, C. Hogaș, mai apoi I. Agîrbiceanu, G. Galaction, poeții Șt. O. Iosif,

D. Anghel, P. Cerna, I. Minulescu, T. Arghezi, dramaturgii Al. Davila, Ronetti-Roman, V. Eftimiu, M. Sorbul, criticii G. Ibrăileanu, N. Iorga, I. Chendi, M. Dragomirescu, O. Densusianu, urmași de I. Trivale și E. Lovinescu. Tot acum debutează scriitorii care se vor afirma în perioada următoare, interbelică: L. Rebreanu, H. Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, L. Blaga, I. Pillat, A. Maniu.

Numele lui Em. Gîrleanu ne evocă o experiență comună multora din autorii citați. Debutînd în publicistica sămănătorismului, fiind un reprezentant activ al acestui curent în provincie — la Bîrlad scoate cu un colectiv restrîns revista „Făt-Frumos” — reușește să se smulgă tentațiilor spirituale ale acestui cerc, ancorînd definitiv într-o literatură realistă, străină de spiritul idealizării vieții sătetești, teorie scumpă sămănătoristilor, dar nu singura și nu cea mai vulnerabilă. Popasul la „Convorbirile critice” ale lui M. Dragomirescu, aspectele sociale fruste ca putere de influențare au orientat puterea de observație a scriitorului asupra unor aspecte ca cele din *Înecatul*, *Ochiul lui Turculeț*, *Bolnavii*, *Punga* etc. Dar Gîrleanu ne interesează în cele ce urmează ca inițiator al unei tematici noi în literatura noastră, reprezentată prin volumul „Din lumea celor cari nu cuvîntă” din 1910, volum ce adună mici schițe, povestiri din lumea faunei sau a florei. Ineditul tematicii atrage după sine și variatele modalități de expresie, felul propriu de a zugrăvi această realitate, și tocmai acest aspect vom încerca să-l analizăm. Volumul ne face un bun serviciu în dezvăluirea unor caracteristici legate de dezvoltarea limbii române literare la începutul sec. al XX-lea, deoarece fiecare scriitor „reflectă cite un moment din dezvoltarea societății, în împrejurări proprii, speciale, fiecare din ei are de rezolvat probleme deosebite, cu mijloace adaptate la felul acestor probleme”¹. În limitele cercetărilor de pînă acum² putem conchide că aportul secolului nostru se concentrează pe linia desăvîșirii laturii estetice a limbii, ea fiind continuatoarea limbii clasicilor, în speță M. Eminescu, cu mărirea potențialului artistic venit din partea unor artiști ai cuvîntului ca M. Sadoveanu, T. Arghezi, G. Călinescu sau M. Beniuc. Rigorile exprimării artistice iau locul celor de ordin fonetic, morfologic, sintactic, care, se pare, că au fost rezolvate în mare parte de secolul anterior.

Volumul amintit, prin condensarea însușirilor, a imaginilor, prin fina observație a micilor viețuitoare, prin alegerea situațiilor caracteristice, prin viziunea realistă în care sînt prezentate, se poate alătura unor virtuozități literare de talia lui J. Renard sau L. Pergaud, uneori fiind inegalabil. Ceea ce aduce nou scriitorul nostru e umanizarea microuniversului animal sau vegetal, dotarea lui cu caracteristicile

¹ Vianu, T., *Cercetarea stilului*, în „Probleme de stil și artă literară”, ESPLA, București, 1955, p. 222.

² Cf. articolele de sinteză a problemei: Vianu, T., *Din problemele limbii literare române, a sec. al XIX-lea*, în „Probleme de stil și artă literară”, ESPLA, București, 1955, p. 178—198; Macrea, D., *Discuțiile referitoare la căile de dezvoltare a limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cercetări de lingvistică”, an. VII [1962], nr. 2, p. 249—266.

dramei sau umorului uman, ba mai mult, legătura organică dintre viața acestuia și viața oamenilor, legătura intimă cu autorul însuși, care încearcă să se transpună total în lumea pe care o studiază și, ca un alt Gulliver, pătrunde în inima și gândurile eroilor, sondându-le tristețile și bucuriile.

Alăturarea sinceră față de gîngăni, păsări, flori, frunze transpare din caracterizarea acestora cu ajutorul epitetelor. Ne întîlnim astfel în volum cu o bogată tipologie, care ar putea forma baza unor dezvoltări mai ample: ambițiosul — *Gîndăcelul*, ușuratecul — *Hoinar*, trufașul — *Vulturul*, fricosul — *Fricosul*, filozoful — *Filozoful* etc. Epitetul e mînuit în spirit clasic, pentru epitetul ornant și apreciativ, sau cum îl va ridica la un nivel superior artistic M. Eminescu. Prin exteriorizarea sentimentelor și a impulsurilor, prin precizarea atitudinii față de lume și societate³ cu ajutorul epitetului ne explicăm adeziunea totală a scriitorului față de activitatea perpetuă a furnicii care e însoțită de determinări ca: „*Îndrăzneță și destoinică se ridică*” (p. 54)⁴, „*Ispilitoare, veni sprintenă, pe mîneacă*” (p. 55), în majoritatea lor apreciative, față de suplețea libelulei notată prin: „*nebunatică și gingașă libelulă*” (p. 70) sau față de durerea căprioarei. Numeroasele antonomasii, majoritatea cu rol epitetiv, adresate fluturului, prefirează fina ironie a autorului: „*berbantul*” (p. 62), „*curtezanul*” (p. 63), „*pierde-vară*”, „*șiretul*”, „*craiul*”, „*craidonul*” (p. 63). Epitetele individuale și cele evocative sînt mai rar întîlnite în volum. Acest fapt ne explică în parte rădăcinile artei lui Girleanu și, în general, a generației lui care uza mult de moștenirea clasicilor. În acest sens epitetul stereotip *dulce* e folosit cu valoarea dată de V. Alecsandri sau D. Bolintineanu: „*trupul arunca o lumină dulce*” (p. 79), „*glasul se înalță singur, tremurător și dumnezeiesc de dulce*” (p. 50), „*răcoare dulce*” (p. 85) sau „*înfioreare dulce*” (p. 110). Natura e prezentată în concordanță cu stările emoționale ale viețuitoarelor ce o populează, stăruindu-se asupra notei personifica-toare: „*seara (rozetele) se închideau morocănoase*” (p. 61), „*umbra deasă a crengilor despletite*” (p. 109), „*stejar ... mînios parcă*” (p. 115), „*foșnetul cobitor*” (p. 129), realizîndu-se epitetul-metaforă. Alteori natura se apropie de fantastic, unde copacii sînt „*de zahăr, iaz[ul] de oglindă*” (p. 107), iar peste tot plutește „*praful de aur din aer*” (p. 216), sau „*colbul de aur al florilor*” (p. 117). Culorile, cu tonuri dulci, pastelate ale naturii pe care știe să le armonizeze cu întregul cadru al volumului, formează finețea cromaticii lui Em. Girleanu. Ne întîmpină des nuanțele aurului și ale argintului cu „*florile liliachii, bătînd în albastru, sinilii bătînd în roz*” (p. 62), care se vor completa cu seria comparațiilor sau a metaforelor. Dispunerea formală și amplitudinea epitetelor ne trimite, de asemenea, la clasici. În număr mare apar epitetele simple, mai puține sînt cele susținute de alte figuri stilistice, comparații, metafore. Cităm totuși cîteva în care adeziunea scriitorului e mai transparentă: „*ochii*

³ Cf. Vianu, T., *Epitetul eminescian*, în vol. cit., p. 11.

⁴ Paginile corespund ediției: Girleanu, *Scrieri alese*, EPL, București, 1963, vol. al II-lea.

[buhnei] nepotrivit de mari, ca de împrumut" (p. 82); ciocîrlia ar dori să se simtă „ușoară ca aerul, străvezie ca el" (p. 79); „ciripitul gîdililor ca al unei grindine de mărgăritare" (p. 78) etc.

Dar ceea ce caracterizează stilul lui Gîrleanu, credem că rezidă în numărul mare de comparații la care recurge pentru ca evocarea să rămînă vie, concretă, accesibilă destinatarilor — copiii. Autorul, contopindu-se perfect cu personajele sale, evocîndu-le din unghiul lor de vedere, realizează uneori tablouri de viață care ar rivaliza cu o bună nuvelă, întreținînd în același timp constanța unor sentimente ca bună-tatea și gingășia. Și aici, subliniem perfectul acord între mijloacele de comparație și sentimentul întregii evocări, deși uneori acest fapt creează o notă de ușoară monotonie. Senzația copleșitoare de arșiță, de veste-jire a naturii e sugerată de: „îci, colo, cîte o șuviță de apă, ca urma unei lacrimi pe un obraz uscat de boală" (p. 82). Expresia ochilor este aleasă ca intermediar caracterologic (vezi în acest sens *Gîndăcelul*, *Luptătorii* sau *Vulturul*). Există o reluare proprie a unor comparații clasice, cu care s-a mai stabilit o legătură, mai ales, în redarea culorilor. Acestea capătă strălucire prin întretăierea lor cu pietrele prețioase, care amintesc atît de experiența de tinerețe a poeziei eminesciene, cît și de începuturile poeziei noastre simboliste (Al. Macedonski). În lumea atît de reală prin trăirile omenești, ceea ce rămîne de domeniul imaginației este natura. Lumina, care domină majoritatea schițelor, e mereu optimistă dar calmă, „e ca o undă de aur" (p. 54), — reținem notarea culorilor — sau „ca un colb de argint" (p. 88); prezența izvo-rului întregeste coloritul „sclipește ca argintul" (p. 85) sau stropii lui sînt „ca niște pietre scumpe" (p. 85) ca, de altfel, și a luceafărului care răsare „ca un mugur de aur" (p. 97) ș. a. Florile dimineții sînt acoperite de rouă „ca niște nestemate" (p. 61), „crinii albi ca spuma laptelui" (p. 62) — comparația revine datorită circulației în limba populară — vine să se alăture lebedei care trece „ca o închipuire" (p. 97) — nota de alb predomină — de asemenea, „alb[ă] ca zăpada, cu aripile ca două scoici de argint" (97). Autorul scoate efecte vizuale chiar și din nuanțele albului care s-ar părea că se exclude de la aceasta: „Alb pieptul, cu unde brumate, ca argintul odoarelor vechi" (p. 92) — reținem nou-tatea comparației — sau puternica relație sinestezică a comparației următoare: „un alb moale ca al omătului de curînd căzut" (p. 92). Sen-zația de calmitate a tonurilor albe e rareori tulburată de stridența roșu-lui sugerată prin culoarea sîngelui „ochii lui zăriră așa, ca o șuviță de sînge" (p. 62), atît a garoafelor, cît și a apusurilor, care, „erau ca sîngele și înroșeau pămîntul" (p. 129). Găsim și unele comparații preți-oase prin materialul de construcție, dar și prin nota personală, pansivă a autorului: „porumbelul [își urmează soția] ca un simbol al veșnicei iubiri" (p. 81), „aerul undulează pare că-i răsufletul pămîntului ostenit, de alergătura lui prin haos" (p. 109) sau „raza [s-a împletit] ca o sîrmă de aur" (p. 128), „o lacrimă curată ca un mărgăritar" (p. 132).

Și metafora formează, cel puțin ca frecvență, o caracteristică a stilului lui Gîrleanu, deși critica literară relevă doar fabulația și duișia care

domină volumul. Metaforele nu copleșesc textul, dar apar ca susținătoare ale comparațiilor, realizînd de multe ori mozaicul atît de elegant al volumului. Expresia metaforică apare cu funcția ei sensibilizatoare și de potențare a expresiilor, dar mai ales de concretizare, decît cu relevarea atitudinii autorului. Predilecția pentru un șir de metafore, pentru acțiuni-metafore, însușiri-metafore arată grija autorului pentru plasticizarea imaginii. Și în cazul metaforei găsim o atitudine constantă, în sensul uzării de o expresie finită, încît se creează o categorie a metaforei-definiții, deși nici celelalte categorii formale ale metaforei nu lipsesc.

Soarele, care însufletește și înfrumusețează evocările scriitorului, „stăpînitorul lumii” (p. 128), e cînd „un bulgăre de aur aprins” (p. 50), cînd „un ghem de aur” (p. 131) sau e sugerat ca prezență prin sinecdochă „văl de aur” (p. 61), văl al razelor care sînt „valuri de lumină” (p. 91) și „ploaie de lumină” (p. 50). Intensificarea prezenței soarelui e sugerată de metafora „răsăritului care ardea în pară” (p. 88), iar atenuarea acesteia prin transferul metaforei realizat de verb: „soarele se prevestea prin mănunchiurile lui de raze” (p. 54). Cadrul feeric dar cunoscut, cerul, e sugerat prin dominantă culorii: „albastrul văzduhului”. (p. 75 și 128), „apa albastră a cerului” (p. 80) sau ca „valuri străvezii” (p. 87). Pămîntul, în gîndirea emfatică a greierului, e „un boț de humă ce orbecăia fără nici un căpătîi prin văzduh” (p. 59). Flora, mai puțin reprezentată în volum, apare totuși prin „potirul parfumat” (p. 62) al crinului sau „potirele plutitoare” (p. 95) ale nuferilor. Crinul obsedează prin culoare și prin parfumul degajat de „colbul aurului mărunț” (p. 1228). Întîlnirea dintre luceafăr și lebedă sugerează o metaforă sensibilizatoare cu efect maxim: „și atunci din mugurul de aur, se desface dintr-odată o floare plutitoare, o floare măiastră de argint” (p. 98). Fluturile apare sub forma unui șir de metafore-definiții: „e încintarea ochilor, e floarea zburătoare, e o picurare vie din curcubeu” (p. 48), gîza e „o fărîmiță de lumină rătăcită pe pămînt” (p. 50), ciocănitorea „e o fulgerare roșie [ce străbate] luminîșul” (p. 73) și multe alte metafore pentru faună, care e mai bogată în volum. Și fenomenele naturii sînt concretizate cu ajutorul metaforelor: „întunericul e numai o strîngere de aripi a luminii” (p. 61), „negurile se lasă perdeluind zările” (p. 80), iar venirea nopții e anunțată de „urîșul policandru al cerului [care] își aprinde, una cîte una, luminile” (p. 107). Metafora acțiunilor pare că estompează nota intensificatoare a celorlalte metafore, „raza... tivește pe cer o dungă de lumină” (p. 80), „pe cer se prelinge lumina” (p. 54), „mirosul rozetei îi umezi sufletul” (p. 62), „lebedă sidefează fața apei” (p. 97). Unele metafore îngroașă nota animistă a naturii ca: vîntul „fura flori, pene și hîrtii” (p. 52), „luceafărul făcea din ochi pămîntului” (p. 78), „pădurea, copacii, tufele își dezbrăcară deodată umbra crengilor despletite” (p. 109), culminînd cu tabloul plecării păsărilor: „O lume ciudată pare că prinde ființă sub stele, noiene de frunze desprinse pare că sînt purtate de vînturi; umbre se strecoară rătăcite; țipete răsar și se sîng; chemări de călăuzire umplu largul cuprinsului” (p. 80).

Instrumentul lexical popular susține aparatul figurativ al stilului lui Em. Gîrleanu, realizînd astfel senzația de comuniune intimă dintre personaje și, ceea ce e mai valoros, dă spontaneitate exprimării. Majoritatea expresiilor reliefează umorul, încît eroii par adevărați mucaliți care-și aruncă unul altuia vorbe de spirit: „Firește, gîndi greierul, lăcustă să stea acasă, dracul a mai văzut!” (p. 59), „Uitați-vă ce mămăligă de dobitoc!” (p. 114) sau „privighetoarea își făcuse de cap” (p. 60), alte expresii intervin în comentariul autorului, lăsînd să se vadă poziția acestuia față de eroii săi. Nomenclatura florilor sau a viețuitoarelor e dată tot în termeni populari, cuvintele fiind scrise cu cursive: *rochița-rînduncii*, *lumînărică*, *gura-leului*, *zarnacadele*, *vacile-domnului* sau cu fonetism popular: *grier*, *bühnă*, *vultan* (acesta din urmă după autenticul *hultan*).

Spontaneitatea stilului lui Em. Gîrleanu este dată mai ales de uzarea mijloacelor stilului oral: repetiții, exclamații, interogații, elemente ale vorbirii directe și indirecte care fac din evocări mici secvențe de viață intensă, intimă și senină. Ne vom opri doar la ultimele aspecte. Dialogul, cu cîteva excepții totuși, este exclus, deoarece prezența permanentă a autorului scutește eroii de replicație. Mai des apare vorbirea directă în finalul povestirilor, realizînd în același timp poanta finală, caracteristică întregului volum (vezi în acest sens *Gîndăcelul*, *Musculița*, *Filozoful* etc.). Accentele de umor se regăsesc și aici, susținîndu-se prin replici scurte, dar și prin situațiile delicate în care e pus cel care le dă, fluturile; zorele îl atrag „Fragede flori”, dar după ce le sărută „le găsi o scădere: Nu-s statornice” (p. 61), pentru ca rozeta să-l atragă parcă pentru totdeauna. „Nu e floare mai fermecătoare ca rozeta, degeaba! În mireasma ei să mori și mori fericiți!”, dar nestatornic le găsește și acestora un cusur: „Ce flori mărunțele, pipernicite, aproape verzi, ca și frunzele!” Mai departe e ademenit de crini: „Ce are a face rozeta cu crinii, cu crinii albi ca spuma laptelui!” Dar se supără imediat și pe aceștia: „Foarte mulțumesc de gazdă, dacă e vorba să ies mînjit! ... Și unde mai pui că stai aici ca într-o mănăstire” (p. 62). Și mereu așa, din floare în floare, mereu mulțumit dar și nefericit, secundat de fina ironie a autorului, care-l pedepsește în final, lăsîndu-l să petreacă noaptea pe un spin uscat. Autoargumentarea mai amplă este, de asemenea, luată din stilul oral: „Ce să fie? A! mirosul garoafei! Uite asta, cugeta craiul, asta nu-mi place la garoafă. Nu putea adică să aibă un miros al ei, numai al ei? Trebuia să împrumute mirosul pipărat de cuișoare? Pful!” (p. 62). Sau această replică: „Ho! băbătie, prea te crezi! Eu n-am venit să dorm” (p. 63), unde condescendența și aerul de Don Juan încununează portretul fluturului. Condensarea evocării punctată cu asemenea elemente de stil oral realizează ritmul alert, vioi al povestirii, evocarea pierzîndu-și uneori locul prim.

Vorbirea indirectă liberă e cea care are un registru afectiv mai mare prin preluarea de către autor a reflecțiilor personajelor, interpretîndu-le, înzestrînd astfel microfauna cu elementul rațional, atribut indispensabil pentru ca personificarea să fie deplină. Acțiunile, întreaga

activitate a acestor viețuitoare duc spre un anumit scop, care pare autorului tot atât de bine ales ca și finalitățile similare din viața oamenilor. Pentru a nu depăși totuși limitele acestui univers, scriitorul își strecoară și propria-i părere, o face, e drept, voalat pentru ca planurile povestirii să nu se schimbe brusc, găsind întotdeauna momentul cel mai prielnic. Incertitudinile gândăcelui formează o problemă majoră, deși cel care o pune pare a nu o putea rezolva: „Cé era? O gînganie mică, fără strălucire, rotundă ca o sămîntă. De unde venea? Din iarbă; ținea minte că se trezise sub o rochița rîndunicii. Dar încotro avea să se îndrepte? Ei, asta e greu!” (p. 47). Meditația continuă, cîștigînd în profunzime: „Ce rost avea pe lume? Toate celelalte vietăți păreau că au o chemare. Și fluturul? Cum de nu. Dar fluturul e încîntarea ochilor, e floarea zburătoare, e o picurare vie din curcubeu. Furnica își face casă, agonisește, trăiesc mii la un loc... Albina... Toate, toate. Și ea? Seama ei pe lume?” (p. 48). Succesiunea acestor întrebări și răspunsuri mărește nota autenticității actului rațional pînă la răspunsul implacabil pe care și-l dă singur gândăcelul: „Vezi, asta e soarta noastră: să hrănim paserile care au ce căuta pe lume” (p. 48). Replica caracterizează luciditatea gândirii personajului, degajă mult tragism, dar e fermă, aducînd ceva și din atitudinea autorului. Înserarea vorbirii indirecte libere scutește pe scriitor de descrieri ample, expediind ideea într-o succesiune de exclamații și interogații firești: „El era altul? Piciorușele nu mai erau ale lui de scînteiau așa? Și mai era îmbrăcat în aur! Nu are cumva o fărîmiță căzută de acolo, de sus, o fărîmiță de lumină închegată, rătăcită pe pămînt?” (p. 50). Intervenția autorului se face simțită, de data aceasta, și sintetizează poziția gândăcelului: „Ce se mai întreba!” (p. 50). Șoricelul din *Cînd stăpînul nu-i acasă* e înrudit ca soartă cu eroul de mai sus, încît timorarea se exprimă prin mijloace asemănătoare: „Să iasă, să nu iasă? Mai bine să se astîmpere. Să se astîmpere, ușor de zis: dar cașcavalul? Vezi asta-i: cașcavalul. Să-nchidă ochii. I-a închis. Prostul! Dar ce, cu ochii miroase?” (p. 101). Confundarea scriitorului cu eroii devine totală în schița *Mai sus!*, unde îndemnul sub aceeași formă ca și titlul bucății aparține atât autorului, cît și eroinei.

Fluența stilului acestui volum rezidă și în adaptarea mijloacelor gramaticale diferitelor momente ale evocării. Simplificarea ornamentelor stilistice la strictul necesar merge paralel cu simplificări de ordin gramatical. Ne referim îndeosebi la frază, elementul principal de restrîngere a conținutului de idei, în care predomină relația de coordonare, potrivit unei alte caracteristici a stilului oral, dar mai ales predomină propozițiile elipice de predicat. Ca extensiune, frazele nu sînt ample, putînd astfel să capteze atenția difuzată a copiilor. De cele mai multe ori nu numărul mare de propoziții dă amplitudinea frazei, ci numeroasele determinante din cadrul propozițiilor: „În tot cuprinsul cîmpului larg, dînsa nu se zărea decît numai cînd vîntul culca ierburile înalte și ea rămînînd în picioare, albă cum e laptele, cu coama împrășiata peste ochii orbi, cu coada lungă încolăcită de-a lungul picioarelor subțiri” (p. 118). Fraza amplă, ca în exemplul de mai sus

și ca în cel ce urmează, e folosită de scriitor atunci cînd tonul se întunecă, apărînd elemente de adîncă tristețe: „Călătorea își dă toată silința să se urce mai repede pe cizmă, căci vederea ei îi amintea, cu groază, privescînd pe care cizma unui alt vînător i-o dăduse într-o zi: trei tovarășe de furnicar strivite dintr-o dată, supt talpa grea a omului” (p. 54). Paralelismul compozițional al schiței *Singuratecii* se realizează, în genere, și pe plan gramatical prin numărul mare de determinante adăugate celor doi eroi, dar și elementului verbal: „...lebedă — bărbatul rămas singur — trece ca o închipuire, alb ca zăpada, cu aripile ca două scoici de argint, cu gîtul lăsat între ele, subțire, ondulat, ca toarta unei amfore” (p. 97) și „...în haosul albastru, luceafărul sclipește tainic, strălucitor, purtînd parcă în văpaia lui viața tuturor lumilor cerești, a lumilor veșnic călătore în necuprinsul firii” (p. 97).

Precipitarea acțiunii e redată diferit: ori acumulări verbale eterogene în aceeași frază, ori notații de propoziții independente. Dăm doar două exemple ilustrative: „O scăpărare, și s-au repezit... Cel negru bătu o dată din pîteni, și se lovîră piept în piept; apoi se dezlipiră repede, și, cu capetele pe spate, se avîntară din nou, prinzîndu-se în gheare, izbindu-se scurt, aprig, cu aripile-n coastă” (p. 93). Gerunziile din partea a doua a frazei nu definesc numai circumstanțele, ci contribuie și la dinamismul tabloului. Următoarea secvență e realizată din propoziții scurte care susțin ritmul sacadat al mișcării:⁵ „O fulgerare roșie străbate luminișul. Ciocănitoarea se cațără cu ghearele de trunchiul unui mestecăn și-l ciocănește de jos în sus. Apoi trece la un alt copac, și la un altul. Fagul sună mai tare, frasinul mai înăbușit. Un stejar găunos răsună ca un hîrb, și ciocănașul bate mereu, se duce, se șterge din ochii mei” (p. 73). Fulgerătoarea fugă a iepurașului este evocată unic în volum, fiind susținută însă și de seria sinonimică puternic colorată afectiv: *a veni de-a dura, a se prăvăli, a se rostogoli*: „După clipa de spaimă iepurașul se destinse ca o coardă și o zbughi la goană, se prăvăli în vale, veni de-a dura ca un bulgăre, se sculă și iar se rostogoli jos; apoi o luă de-a dreptul tăind cîmpul” (p. 108). Și descrierile sînt realizate uneori prin propoziții principale scurte. Lipsa cuvintelor sintagmatice — asyndetonul — dă impresia mai mult a unei schițe de tablou, decît a unui peisaj finit. Creionarea se face cu cea mai mare grijă, alegîndu-se faptul caracteristic: „Cerule abia se rumeni; picăturile de rouă încă nu se prefăcuseră în mărgăritare; luceafărul tot făcea din ochi pămîntului” (p. 78), sau: „Zilele erau mai răcoroase, nopțile mai reci; cerul era rareori curat. Puternic suflă vîntul tomnatic!” (p. 129). Propozițiile eliptice îngroașă liniile tabloului, înnegriindu-i atmosfera în concordanță cu sentimentul: „Într-un tîrg, într-o mahala sărăcăcioasă, la o colibă. Fereastra mică e deschisă; lîngă fereastră, mama, cu fața suptă de neodihnă, își leagănă copilul bolnav pe genunchi” (p. 132).

⁵ Cf. Vianu, T., *Fraze scurte și fraze lungi*, în vol. cit., p. 166.

Ca modalitate strict gramaticală, dar cu largi rezonanțe afective, este și frecvența mare a adverbului *parcă* și a verbului *a părea*. Amîndouă creează impresia de ambiguitate a faptelor și a descrierilor, amintindu-ne de atmosfera contrafăcută a volumului.

Umorul alambicat cu ironia se hrănește din vorbirea populară a eroilor sau din reflecțiile rare ale scriitorului. Cadrul restrîns al articolului nu ne permite și analiza acestui element constant din evocările lui Em. Gîrleanu.

Propunîndu-ne să depistăm elementul nou al scrisului lui Emil Gîrleanu, după o cercetare mai amplă decît a putut fi prezentată aici, putem conchide că arta sa evocativă trăiește în limitele trasate de clasici. Organizarea materialului, dozarea lui cu elemente afective s-a făcut în strînsă legătură cu conținutul și scopul volumului. Condensarea mijloacelor stilului oral cu a celor căutate dă suplețe expresiei artistice a lui Gîrleanu. Fluiditatea stilului e facilitată și de apelul consecvent la limbajul popular, la expresiile pline de vigoare ale acestuia. Atitudinea generală a scriitorului este pe poziția modestă a povestitorului popular, rarele accente de prețiozitate nediluînd simplitatea caracterizantă a volumului.

E lucru sigur că evocarea a restrîns sfera mijloacelor artistice ale autorului. Proporționarea lor, crearea atmosferei prin întrebuițarea celor mai specifice, ridică valoarea incontestabilă a artei lui Em. Gîrleanu. În acest sens aportul său la dezvoltarea exprimării artistice a secolului al XX-lea este notabil, căpătînd și prin acest scriitor suplețea și siguranța de astăzi.

Scriitorii de mai tîrziu vor mări registrul afectiv al procedeeelor artistice, în concordanță cu conținutul operei lor. În cazul scriitorului nostru, credem că aspectele noi nu se impuneau cu atîta stringență, avînd în vedere și viziunea artistică, dar și momentul apariției operei.

МОМЕНТ РАЗВИТИЯ СТИЛЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: ЭМИЛЬ ГЫРЛЯНУ

(Резюме)

Автор статьи пытается выявить особенности стиля художественной литературы XX-го века на основе книги Э. Гырляну *Din lumea celor cari nu cuvîntă* (*В мире бессловесных*). Автор упоминает, что у Гырляну отдельные элементы переносной речи не отличаются от элементов переносной речи произведений классиков, а наоборот, усиливает их. Лингвистическое и аффективное выражение может быть определено однако плавностью и гибкостью, благодаря эволюции самих лингвистических средств, но и благодаря выдающимся литературным личностям этого периода.

Автор анализирует стилистические средства, характерные для прозы вышеупомянутого произведения Эмиля Гырляну, и подчеркивает их стилистическую сжатость, однако и полное соответствие повествования и стилистических приёмов.

A MOMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE ARTISTIC LITERATURE STYLE:

EMIL GÎRLEANU

(Summary)

In this paper the author tries to outline the characteristics belonging to the style of the 20th century artistic literature based on the material offered by Emil Gîrleanu's volume: "Din lumea celor cari nu cuvîntă" ("From the Silent World").

It is mentioned in this way that some elements of the figurative speech do not differ from those of the classics, on the contrary, they strengthen them. The linguistic and affective expression may be defined by fluidity and suppleness, due not only to the evolution of linguistic means, but also to the literary personalities who assert themselves.

Analysing the stylistic devices from this volume, the author underlines the stylistic concentration and the perfect harmony between evocation and the stylistic devices used for its achievement.

O PROBLEMĂ DE ONOMASIOLOGIE (MONONIMIA ȘI POLINIMIA)

de

CORNEL SĂTEANU

În timpul vorbirii, pentru vorbitorii limbii române contemporane există neîndoiește legătura între sunetele unui cuvînt și conținutul lui și prin aceasta referirea la realitate. Prin faptul că fiecare înțelege un anumit lucru cînd aude un anumit complex sonor, această legătură are un caracter social și este destul de trainică. Acest raport, adică ceea ce avem în gînd cînd pronunțăm sau auzim pronunțat un complex sonor, este numit în semasiologie funcția semantică (în particular sensul cuvîntului).¹

În dezvoltarea limbii, în folosirea ei ca mijloc de comunicare între membrii societății, uneori cel care pronunță un complex sonor are în gînd altceva decît cel care aude acest complex sonor.

Procesul prin care se provoacă și la ascultător același înțeles este mult mai complex decît apare la prima cercetare.

*

Pornind de la structura binară (biplană) a cuvîntului, structură sesizată de mulți lingviști și nu tocmai recent², ajungem la raportul între cele două planuri, raportul *expresie—conținut*, care ne duce la înțelegerea dialectică a elementelor semantice. Cele două planuri formează o unitate inseparabilă. Fără ea nu se poate realiza funcția de comunicare a limbii.

În folosirea complexului sonor ca semn al conceptului, vorbitorii asociază permanent cele două laturi ale cuvîntului, nedistingînd, în marea majoritate a lor, structura binară a acestuia. În cazul cînd sesizează acest caracter, vorbitorii creează acele „jocuri de cuvinte”, creează noi legături între sunete și înțelesuri.

¹ Cf. A. I. Graur, *Studii de lingvistică generală* (Variantă nouă), București, 1960, p. 209.

² Cf. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1916, L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Baltimore, 1953, și numeroase altele.

De unde decurge această posibilitate de mișcare continuă a celor două planuri, mai bine zis a raportului între cele două planuri?

În practica socială, un complex sonor denumește timp îndelungat același conținut. Ca urmare, acel complex sonor devine numele noțiunii respective. Astfel, fenomenul fiziologic-acustic devine o categorie gramaticală (a vorbirii), devine un nume. Noțiunea pe care numele o exprimă ca conținut este purtată de înțelesul numelui; deci din categorie logică devine de asemenea categorie gramaticală. Se obține în acest fel un sistem de nume care sînt purtătoare ale sensurilor.

Aceste nume, obiectul onomasiologiei, sînt în permanentă mișcare, tot așa cum sînt înțelesurile legate de aceste nume. Unitatea dintre nume și înțeles este cuvîntul.

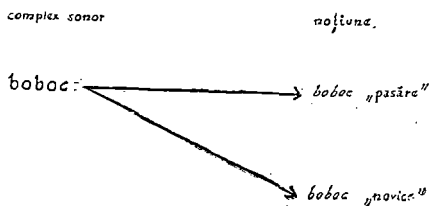
Deci, „cuvîntul nu e semn, ci unitatea dintre semn, ca mijloc de exprimare, și sens, ca conținut exprimat”³.

Cînd unitatea dintre semn și sens este tulburată, au loc acele mișcări cunoscute în semasiologie sub numele de schimbări de sens sau evoluții semantice.

Într-adevăr, cum am anunțat la început, la un moment dat cel ce emite un complex de sunete are în gînd altceva decît ceea ce ascultătorii sînt obișnuiți să înțeleagă prin acele sunete. Are loc procesul desprinderii numelui de înțelesul lui și raportarea celui dinții la alt concept.

Se schimbă deci legătura dintre complexul sonor și noțiune, legătură care a dat sensul numelui respectiv.

Astfel, schimbîndu-se legătura se schimbă și sensul cuvîntului. Schematic acest proces se prezintă astfel:

În practică vorbirii aceste schimbări, modificări, nu se fac la întimplare, ele nu se pot schimba în oricare alte sensuri; „schimbările semantice sînt posibile numai în anumite limite. Aceste limite sînt constituite de configurația logică a conținutului cuvîntului, existentă la un moment dat”⁴.

Acest lucru înseamnă că conținutul logic, noțional, al cuvîntului trebuie să fie, la un moment dat, într-o asemenea configurație, încît

³ T. P. Lomtev, *O privode znacenie iazikogo*, în „Probleme de filozofie”, p. 148, trad. „Voprosi filozofii”, 1960, nr. 7, p. 130.

⁴ Finuța Așan, *Note în legătură cu sensul cuvîntului*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. IV (1962), p. 135.

să sugereze sau să fie apt de a fi sugerat printr-un nume al altei noțiuni, cu care prezintă trăsături asemănătoare în ceea ce privește, totmai, această constituție, componență a sa.

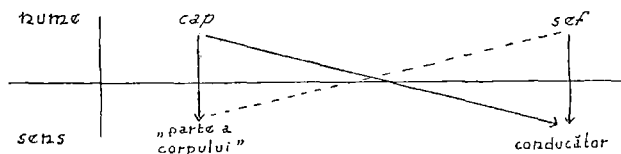
În acest caz, cel care pronunță un nume și se gîndește la o altă noțiune este necesar să folosească acel nume într-o îmbinare de cuvinte de așa natură, încît să-l determine pe ascultător să facă legătura cu altă noțiune, sau cu alte note ale noțiunii, decît cu cele pe care le-ar sugera în mod obișnuit acest complex sonor.

Astfel, tulburarea unității dintre semn și sens este orientată în așa fel încît se recunoaște schimbarea raportului dintre nume și înțeles.

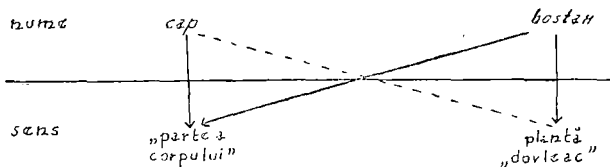
Schimbarea acestui raport aduce pe de o parte un nou nume unui sens existent, iar pe de altă parte un nou sens unui nume existent. Aceasta înseamnă că atunci cînd se dă un nou nume unui sens, are loc și fenomenul invers.

De ex., cînd s-a dat numele de *praf* pentru *pulbere* „praf de pușcă”, implicit s-a adus un nou sens numelui existent *praf*. Pe de altă parte, atunci cînd sensul de „conducător”, de exemplu, s-a înserat în numele de *cap*, implicit s-a dat un nou nume sensului de „cap”.

Schematic se prezintă astfel:

sau:

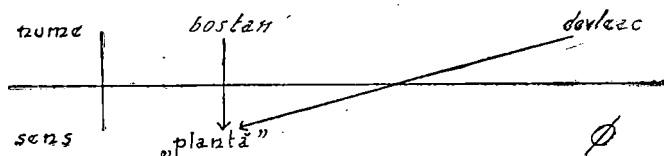
Din acestea reiese că schimbările de sens (înțelese ca schimbare a raportului între cele două planuri) duc la formarea unor cuvinte care au un nume pentru mai multe sensuri (omonime) sau mai multe nume pentru un sens (sinonime). Un cuvînt care a suferit asemenea modificări este în același timp omonim și sinonim.

Asemănătoare, în aparență, cu acestea sînt și alte situații ca: *bostan-dovleac*, denumind amîndouă planta ce se cultivă pentru scopuri furajare ori comestibile.

Din acestea nici unul nu poate fi omonim, pentru că sensul e același, rezultat din împrumuturi din alte limbi.⁵

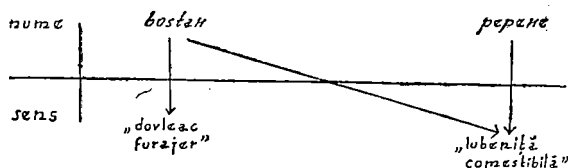
⁵ Aceste categorii precum și cele care au luat naștere pe alte căi, ca de exemplu în urma transformărilor fonetice, nu intră în discuția noastră.

Schema ne confirmă această afirmație:

Dar imediat ce folosim numele de *bostan* pentru „pepene verde” (numire regională pentru fructul comestibil, cu miez zemos, de obicei roșu, și cu coaja verde), unul poate fi omonim față de celălalt sens și sinonim față de celălalt nume:

Exemplu:

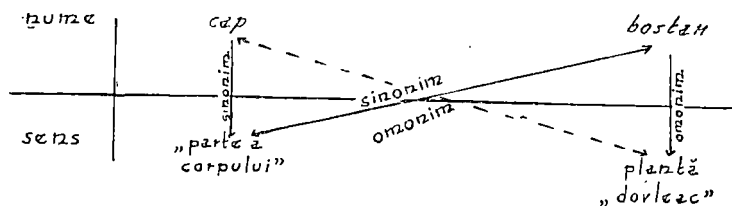
Un cuvânt deci este sinonim și omonim în același timp, dar numai față de unul din planuri: omonim față de planul semantic și sinonim față de planul expresiei.

În exemplul nostru, *bostan* este omonim pentru „parte a corpului” și „plantă furajeră”, elemente ale planului semantic, și sinonim cu *cap* pentru „parte a corpului”. Transpus în relație ar fi:

$$1 \rightleftharpoons 2 ; 2 \rightleftharpoons 1$$

Făcînd o analiză relațională mai adîncă, observăm că această mișcare nu duce la nașterea unor cuvinte omonimice sau sinonimice față de ambele planuri, adică ca un cuvînt ca *bostan* să fie în raportul $2 \rightleftharpoons 2$; $2 \rightleftharpoons 2$, adică să fie sinonim cu *cap* pentru ambele sensuri, „parte a corpului” și „plantă”, după cum el este omonim pentru ambele sensuri. La rîndul lui, *cap* este sinonim cu *bostan* numai pentru „parte a corpului”, dar nu și pentru „plantă”, iar omonim nu este de loc.

Deducem de aici că dintre sinonime numai unul este omonim:⁶

⁶ Raportul marcat prin linia întreruptă nu poate fi realizat.

Această constatare este bazată, în primul rînd, pe studiul cuvintelor care suferă modificări de sens, dezvoltînd sensuri secundare.

Analizînd cu atenție raportul dintre sensul secundar și sensul fundamental, din punctul de vedere de mai sus, ajungem la o altă constatare și anume că acel cuvînt care primește sensul secundar poate fi omonim, dar cel care, prin conținutul lui, a servit la dezvoltarea acestui sens (secundar) nu poate fi omonim pentru sensul de bază al celui alt cuvînt.

În exemplul nostru, *bostan*, care a primit sensul secundar, este omonim, avînd două sensuri: cel de bază „dovleac”, care i se păstrează, și cel secundar „parte a corpului”, care este conținutul celui alt cuvînt (*cap*); în schimb *cap* nu este omonim pentru „parte a corpului” și „dovleac”. *Bostan* și *cap* sînt sinonime însă tocmai pentru sensul fundamental „parte a corpului” al cuvîntului *cap*, care a servit la dezvoltarea sensului secundar.

Dezvoltînd însă el, cuvîntul *cap*, un sens secundar, de ex. de „conducător”, *cap* va fi omonim pentru sensul său de bază „parte a corpului” și pentru cel de „conducător” al cuvîntului „șef”, dar cuvîntul *șef* nu poate fi omonim pentru sensul „parte a corpului”, alături de „conducător”. Tot astfel, *șef* este sinonim cu *cap* numai pentru sensul „conducător”, dar nu și pentru sensul „parte a corpului”.

*

Din acestea decurg o serie de probleme din care reținem doar una: avem de-a face în aceste cazuri cu cuvinte omonimice sau cu cuvinte cu sensuri multiple (polisemantice)? Pe de altă parte avem de-a face cu cuvinte sinonimice sau cu cuvinte cu mai multe nume? Adică, dacă *bostan*, în înțeles de „plantă” și de „cap” sînt două cuvinte omonimice sau un cuvînt cu două sensuri.

Dat fiind că sensul „parte a corpului” are numele lui *cap*, făcînd parte din conținutul cuvîntului *cap* (înțeles ca unitate dintre nume și sens), iar sensul de „plantă” are numele lui, *bostan*, făcînd parte din conținutul cuvîntului *bostan*, ar însemna ca *bostan*, ca denumînd (ocazional, determinat de context) conceptul *cap*, să fie un al treilea cuvînt, pentru a exprima unul din cele două concepte care au numele lor: *cap*, *bostan*. Ar însemna să fie omonim cu *bostan* „plantă” și sinonim cu *cap* „parte a corpului”.

Considerăm că astfel înțelese lucrurile, ne-ar duce la o sumedenie de cuvinte și ne-ar situa pe o poziție care ar considera cuvîntul numai nume, nu și înțeles.

Prilej de discuție oferă o altă concluzie, la care ar duce implicit considerarea acestor modificări în sensul că dacă nu avem un cuvînt aparte pentru fiecare sens conjugat cu un nume, atunci s-ar părea că avem cuvinte cu mai multe nume pentru același înțeles (polinimie), tot așa cum avem cuvinte cu mai multe înțelesuri pentru același nume (mononimie).

S-ar crea deci corelația: monosemie — polisemie; mononimie — polinimie.

Pornind de la caracterul biplan al cuvîntului, s-ar părea că este așa. De ce planul conținutului putem să-l acceptăm ca polivalent, iar planul expresiei numai ca monovalent? De ce nu putem accepta că *bostan* e un cuvînt polivalent în conținut (polisemantic); avînd sensurile: I „plantă”, II „cap”, iar *cap* „parte a corpului” un cuvînt polivalent în expresie (polinimic), avînd numele *cap*, *bostan*, *bilă*? Atît dintre nume cît și dintre sensuri unul este de bază: în cazul cuvîntului *bostan*, sensul de bază este „plantă”, iar în cazul cuvîntului *cap*, numele de bază este *cap*. În favoarea acestei considerări pledează și obișnuitele întrebări: 1. referitoare la conținut „Ce mai înseamnă bostan?”, 2. referitoare la nume „Cum se mai numește capul?”.

Cercetînd mai de aproape, cu mai multă atenție, vedem că există pericolul de a ne situa pe o poziție formalistă, neținînd seama de caracterul specific al limbii, acela de a fi semn prin complexul sonor.

Întrucît acest semn (numele, complexul sonor) ne transmite informația, considerăm că el, ca una din laturile unui anumit cuvînt, nu poate fi multiplu. Adică, un șir de nume, de complexe sonore, care la rîndul lor, fiecare separat, au alte sensuri, cu care formează cîte o unitate (semn-sens), un cuvînt, nu pot alcătui un singur cuvînt.

De exemplu, numele *cap*, *bostan*, *bilă*, asociate cu sensul „parte a corpului”, nu pot fi considerate un singur cuvînt⁷:

nume	<i>cap</i>	<i>bostan</i>	<i>bilă</i>	+ sensul „parte a corpului” ≠ cuvînt
sens	„parte a corpului”	„plantă”	„sferă”	
cuvînt	1	2	3	

asa cum sensurile „plantă furajeră” (dovleac), „parte a corpului”, „plantă comestibilă” (lubeniță), asociate cu numele *bostan*, sînt considerate un singur cuvînt, deși paralelismul este perfect:

sens	„plantă furajeră”	„parte a corpului”	„plantă comestibilă”	+ numele <i>bostan</i> = cuvînt
nume	<i>dovleac</i>	<i>cap</i>	<i>pepeș</i>	
cuvînt	1	2	3	

⁷ Cifrele 1, 2, 3 reprezintă cuvintele stabile, rezultate din unitatea nume-sens a numelor și sensurilor de bază.

Acest paralelism reflectă o mișcare similară în planul expresiei (numelui) ca și în cel al conținutului (sensului). Această mișcare rămine însă în limitele celor două planuri, adică în limita numelor (a sistemului de denotație) și a sensului (a sistemului de sensuri).

Ele nu se pot integra în același mod în structura cuvintului, tocmai datorită caracterului de semn al numelui (complex sonor), care prin însuși procedeul denumirii devine unitate a limbii, devine cuvânt. Numele, respectiv sensurile, rămân pe mai departe componente ale altor cuvinte, cu care formează unități stabile, ceea ce nu le împiedică să se transfere cu mare ușurință, după necesitățile comunicării.

Deci în cadrul corelației *mononimie* — *polinimie*, alături de monosemie — polisemie, considerăm că trebuie să ne menținem în planul numelor și să le considerăm ca atare: pentru un sens un nume sau mai multe nume, iar nu un cuvânt cu un nume sau cu mai multe nume, ceea ce implică alte analize.

ОБ ОДНОЙ ИЗ ПРОБЛЕМ ОНОМАСИОЛОГИИ (МОНОНИМИЯ И ПОЛИНИМИЯ)

(Резюме)

Автором рассматривается проблема ономасиологии с точки зрения смысловых изменений, происшедших вследствие отделения имени от его значения и вследствие отнесения первого к другому понятию.

Изменение этого отношения (знак-значение) даёт, с одной стороны, другое название имеющемуся значению, а с другой стороны, придаёт новое значение имеющемуся имени. Создаётся таким образом ряд имён для одного и того же значения.

Ставится вопрос имеем ли дело в этих случаях с омонимическими словами или со словами, имеющими несколько значений (полисемантическими) и, с другой стороны, имеем ли дело с синонимическими словами или со словами, имеющими несколько названий (полинимическими).

Так как имя передаёт информацию, автор считает, что одно слово не может быть многозначным в употреблении, подобно тому как оно является многозначным по содержанию, хотя движения как в своём выражении, так и в своём содержании сходны и параллельны. Они неодинаково включаются в структуру слова. По этой причине автор считает, что в рамках соотношения мононимия — полинимия мы должны остаться в плане имён и рассматривать их следующим образом: для одного значения одно или несколько имён, а не полинимическое слово, как это должно было бы быть в случае многозначности.

UN PROBLÈME D'ONOMASIOLOGIE (MONONYMIE ET POLYNYMIE)

(Résumé)

L'auteur traite d'un problème d'onomasologie au point de vue des changements de sens intervenus à la suite de la scission entre un nom et son sens et du rattachement de ce nom à un autre concept.

Ce changement du rapport (signe—sens) relie d'une part un nouveau nom à un sens préexistant et, d'autre part, un nouveau sens au nom lui aussi préexistant. Il se crée ainsi une série de noms pour un même sens.

Le problème se pose donc, en des cas semblables, de savoir si nous avons affaire à des homonymes ou à des mots à plusieurs sens (polysémiques) d'une part et, d'autre part, à des synonymes ou à des mots à plusieurs noms (polynymes).

Comme c'est le nom qui nous transmet l'information, l'auteur considère qu'un mot ne peut pas être polyvalent dans l'expression, comme il est polyvalent dans son contenu, quoique les mouvements dans le plan de l'expression et dans celui du contenu soient similaires et parallèles, ils ne s'intègrent pas de la même façon dans la structure du mot. C'est pourquoi, dans le cadre de la corrélation mononymie—polynymie, l'auteur considère qu'il faut nous maintenir dans le plan des noms et les envisager en conséquence: un ou plusieurs noms pour un sens, et non un mot polynymique, comme nous procédons dans le cas de la polysémie.

ANTICIPAREA INFORMAȚIEI MORFOLOGICE ÎN EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE

de
EMESE KIS

Structura morfologică, prin însăși natura ei, este unul din compartimentele cele mai puțin supuse schimbărilor în evoluția limbii.¹ În prezentarea de față vom încerca să surprindem un aspect al acestei schimbări lente, vom căuta să lămurim direcția dezvoltării flexiunii nominale și verbale prin prisma transmiterii informației gramaticale.²

Printr-o simplă confruntare mecanică a declinării și a conjugării limbii latine cu cele ale limbii române putem ajunge la constatări interesante în ceea ce privește procedeul de transmitere a informației gramaticale în cele două limbi. Cercetînd formele flexionare latinești *vîrga* — *vîrgae*, *vidēo* — *vidēs*, observăm că informația gramaticală de nominativ singular sau de nominativ plural (respectiv genitiv-dativ singular) la substantiv, iar la verb, indicația că este vorba de persoana întâi singular sau de persoana a doua singular o obținem abia cînd ajungem la al cincilea fonem al cuvîntului dat. În limba română, examinînd formele *vargă* — *vergi*, *văd* — *vezi* constatăm, în schimb, că cel de-al doilea fonem chiar din cuvînt ne sugerează aceste informații. „Asemenea combinații dintre morfem și morfonem domină morfologia și derivatiunea românească... În volumele viitoare va trebui deci să le dăm o deosebită atențiune”.³

Să considerăm numele sau verbul latinesc C format din tema⁴ T (purătorul informației lexicale) și desinența D (purătorul informației gramaticale). Astfel oricare nume sau verb latinesc poate fi privit ca o reuniune⁵ a mulțimilor T și D,

¹ O. Densușianu, *Istoria limbii române*, vol. II, secolul al XVI-lea, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1961, p. 141.

² A. M. Iaglom — I. Iaglom, *Probabilitate și informație*, București, 1964.

³ S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I. Privire generală, București, 1940, p. 43.

⁴ Termenii *temă* și *desinență* sînt folosiți în accepțiunea din I. Pătruț, *Probleme de fonetică și morfologie*. III. În legătură cu i și u în limba română, în CL IV (1959), p. 43 ș. u.

⁵ În continuare vom folosi simbolurile lingvisticii matematice în accepțiunea dată în S. Marcus, *Lingvistică matematică. Modele matematice în lingvistică*, București, 1963, p. 7 ș. u. Semnul U indică reuniunea mulțimilor. Elementele cuprinse între { } sînt elementele unei mulțimi. Mulțimile sînt notate cu majuscule, elementele mulțimilor cu minuscule. În accepțiunea noastră reuniunea $C = T \cup D$ nu este simetrică, nu are proprietatea comutativității $C \neq D \cup T$.

formulat matematic $C = T \cup D$. Fie $T =$ mulțimea fonemelor dintr-o temă, adică $T = \{t_1, t_2, t_3, \dots, t_n\}$, iar $D =$ mulțimea fonemelor din desinență: $D = \{d_1, d_2, \dots, d_n\}$. Latinescul *duco, ducis*, în acest fel, poate fi reprezentat matematic $C = T \cup D = \{t_1, t_2, \dots, t_n\} \cup \{d_1, \dots, d_n\}$, respectiv $C = T \cup D = \{t_1, t_2, t_3\} \cup \{d_1, d_2\}$. Iar *civilis* și *civilatem* pot fi înlocuite deopotrivă cu $C = T \cup D = \{t_1, t_2, t_3, t_4, t_5, t_6, t_7\} \cup \{d_1, d_2\}$.

De fapt, nu numai formele susmenționate, ci toate temele nominale sau verbale din limba latină pot fi reprezentate prin formula generală $T = \{t_1, t_2, \dots, t_n\}$. Această formulă rămâne valabilă atît pentru limba latină clasică, cît și pentru o prima etapă a limbii latine populare, deoarece căderea consoanelor finale⁶ aduce schimbări nu în structura temelor, ci în structura desinențelor flexiunii. Tema clasicului *lupus* sau a formei populare *lupu*, a formei clasice *dicit* sau a formei populare *dice* pot fi înlocuite cu aceeași formulă generală $T = \{t_1, t_2, t_3\}$.

Această situație se schimbă începînd cu alterarea consoanelor velare în latina populară tirzie, ele fiind prima pereche care își modifică timbrul sub influența vocalelor palatale următoare.⁷ Alături de categoria principală de teme de tip $T = \{t_1, t_2, \dots, t_n\}$, apare un alt tip de teme, în care ultimul fonem al temei are timbrul desinenței, are un timbru *d*. Prin anticiparea timbrului vocalei palatale următoare, se anticipează și informația gramaticală a desinenței. În cazul lui *dico* — *dice* din latina populară tirzie, este suficient să ajungem la ultimul fonem din temă, pentru a putea prezice că este vorbă de persoană înții sau de persoană a doua a verbului. Prin urmare, în noua formulă nu vom mai avea *t* ca un ultim termen al temei, ci *t* avînd timbrul lui *d*, adică t_n^d . Alături de tema obișnuită în limba latină clasică și în prima perioadă a latinei populare, apare deci tema de tip $T = \{t_1, t_2, \dots, t_n^d\}$.

Numărul temelor de tipul $T = \{t_1, t_2, \dots, t_n^d\}$ se îmbogățește considerabil prin alterarea celorlalte serii de consoane urmate fiind de *-i* flexionar, situație care caracterizează limba română primitivă comună.⁸ O dată cu apariția alternanțelor de tip *sc* — *st* (*cresc* — *crești*), *str* — *str* (*nostru* — *noștri*), timbrul desinenței alterează penultimul, respectiv antepenultimul fonem din temă. Astfel categoriile de teme se îmbogățesc cu alte două tipuri: $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-1}^d\}$ și $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-2}^d\}$.

O a doua etapă a limbii române primitive comune avem atunci cînd alături de anticiparea timbrului vocalei desinențiale, adică a informației asupra locului de articulare a vocalei din desinență, apare și anticiparea informației că vocala desinențială este accentuată sau neaccentuată (*port* — *purtăm*, *cad* — *cădem*). Aceste forme flexionare pot fi înscrise și ele în categoriile de teme $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-1}^d\}$ și $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-2}^d\}$. Tot în această perioadă este anticipată informația dublă referitoare la accentul și la apertura vocalei din desinență. Opozițiile morfologice create de metafoenia lui *e* și *o* în poziție accentuată⁹ *pot* — *poate*, *cer* — *ceară*, *șearpe* — *șerpi*, *merg* — *meargă* se încadrează în categoriile temelor $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-1}^d\}$, $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-2}^d\}$. Iar formele *fereastră* — *ferestre*, *nostru* — *noastre*, aparțin unui nou tip de teme $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-3}^d\}$.

După despărțirea dialectelor limbii române, în dialectul dacoromân, categoriile de teme existente se îmbogățesc prin anticiparea informației asupra locului de articulare a vocalei din desinență: *varză* — *verze*, *vînd* — *vine*, *sămînță* — *semințe*,

⁶ G. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, după ediția spaniolă a lui F. de B. Moll, în românește de E. Tănase, Cluj, 1958, p. 148, 149, 212 ș. u.; A. I. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, București, 1964, p. 108—109; id. *ibid.* și p. 132.

⁷ cf. și O. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, ediția îngrijită de J. Byck, București, 1961, p. 81.

⁸ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1959, p. 48—50.

⁹ I. Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile d, e*, Iași, 1920,

pară — pere. Acest fapt este explicat fonetic prin depalatizarea vocalelor precedate de labiale, urmate fiind de vocale nepalatate în silaba următoare.¹⁰

O nouă etapă în anticiparea informației morfologice o constituie apariția lui *ă* în loc de *a* la pluralul substantivelor feminine¹¹ (fapt cu neputință de motivat decât din punct de vedere morfologic). În acest caz se marchează în corpul temei existența sau non-existența vocalei desinențiale.¹² Substantivele feminine ca *celale* — *cețafi*, *parte* — *părți*, *carle* — *cărți*, *pasăre* — *păsări*, ridică numărul temelor de tip $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-1}^d\}$, $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-2}^d\}$, $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-3}^d\}$.

Faptul că tendința de anticipare a informației morfologice este încă și astăzi vie în limba română o dovedesc formele regionale *ălbii*, *ășchii*, condamnate de gramatică¹³, care se înscriu în formula $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-4}^d\}$.

Din tabelul sinoptic alăturat poate fi cunoscut pociusul de îmbogățire a tipurilor de teme în limba română și de anticipare a informației morfologice de către fonemele temei. În măsura în care fonemele inițial purtătoare de informație lexicală și-au asumat și funcțiile morfologice, fonemele din desinență au pierdut din importanță, s-au atrofiat, au dispărut. În acest fel se explică procesul de extensiune a desinenței zero la pluralul substantivelor masculine și feminine.

Dispariția consoanelor finale, explicabilă printr-o acțiune dizolvantă a legilor fonetice, motivează în parte modificarea sistemului de declinare a limbii latine. În continuare, în limba română prin afonizarea și dispariția vocalelor finale, s-a realizat un progres față de limba latină. Reducerea rezultată dintr-o acțiune mecanică a legilor fonetice a fost accelerată de necesitățile morfologice, de legea internă a anticipării informației gramaticale. În acest proces, fără pierdere de fond s-a realizat o economie de formă.¹⁴

Periodizarea istoriei limbii române sugerată de anticiparea treptată a informației morfologice este oarecum în contratimp cu împărțirile în etape cunoscute până acum. Din punctul de vedere al procesului de transmitere a informației gramaticale, nu este o deosebire prea mare între latina clasică și prima etapă a latinei populare. În schimb, se constată un salt calitativ apreciabil de la prima etapă a latinei populare și până în latina populară țirzie. Prima perioadă a limbii române primitive se apropie în mod vizibil de latina populară țirzie, dar se distinge net de cea de a doua perioadă a românei primitive comune. Ultima etapă a acesteia din urmă se confundă cu prima perioadă a dialectului dacoromân.

În încheiere, considerăm importantă sublinierea faptului că legea internă de dezvoltare a anticipării informației este valabilă în toate compartimentele limbii, ea este un fenomen izomorf pentru toate nivelurile ei. În domeniul foneticii, a fost anticipat timbrul vocalelor de către consoanele precedente ducând la corelația de timbru a consoanelor dure și moi, rotunjite și nerotunjite. În domeniul morfologiei, terminația substantivelor masculine de declinarea a II-a a însoțit funcția articolului

¹⁰ O. Densușianu, *op. cit.*, vol. II, p. 18.

¹¹ idem, *op. cit.*, vol. VI, p. 19. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II. Din secolul al XIII-lea până în secolul al XVII-lea, București, 1946, p. 106 ș. u.

¹² Cf. Em. Vasiliu, *Alternanțele fonologice din punctul de vedere al recțiunii*, în SCL, VI (1955), nr. 1—2, p. 43—49; idem, *Din nou asupra alternanțelor fonologice în limba română*, în SCL, VII (1956), nr. 1—2, p. 96; A. Avram, *Despre recțiune în fonologie*, în SCL, VII (1956), nr. 1—2, p. 96—97. — Poziția oarecum contradictorie a celor doi autori și argumentele aduse sînt neconvingătoare dacă le confruntăm cu fenomenele dintr-o limbă aglutinantă (de ex. alternanțele temalice din limba maghiară). Problema alternanțelor vocalice și consonantice poate fi lămurită numai prin prisma teoriei informației.

¹³ Academia R. P. R., *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1963, p. 73.

¹⁴ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 35.

Evoluția temelor nominale și verbale	Tipurile de teme	$T = \{t_1, t_2, \dots, t_n\}$	$T = \{t_1, t_2, \dots, t_n^d\}$		
	Caracterul alternanței morfologice în temă	—	consonantică	consonantică	v o c a
	Caracterul informației anticipate în temă	—	imediată	mediată	m e
	Conținutul informației anticipate în temă	—	locul de articulare a vocalei desinențiale	locul de articulare a vocalei desinențiale	accentul vocalei desinențiale
Evoluția limbii române					
Limba latină clasică	toate temele				
Limba latină populară	toate temele				
Limba populară târzie	temele care nu se includ în categoriile următoare (rubricile din dreapta)		k — kj, g — gj		
Limba română primitivă comună (etapa I-II)			c — č, t — t̃ g — ģ, d — dz (c — t) s — ș (g — dz) n — n'	sc — št	
Limba română primitivă comună (etapa a II-a)			c — č, t — t̃ g — ģ, d — dz s — ť, s — ș g — dz, l — l', n — n'	sc — št	a — ä o — u
Dialectul dacoromân (etapa I-II)			c — č, t — t̃ d — dz s — ș g — ģ, l — l', n — i	sc — št	a — ä o — u
Dialectul dacoromân (etapa a II-a)			c — č, t — t̃ d — dz g — ģ, s — ș l — l', n — i	sc — št	a — ä o — u
Tendința actuală			posedă toate categoriile de teme		

$T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-1}^d\}$		$T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-2}^d\}$			$T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-3}^d\}$	$T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-4}^d\}$
c a l i c ă		consonantică	vocalică		vocalică	vocalică
d i a t ă		mediată	mediată		mediată	mediată
accentul și apertura vocalei desinențiale	Locul de arti- culare a vocalei desinențiale dispărute	locul de articul. a vocalei desin. accentul vocalei desinențiale	accentul și apertura vocalei desinențiale	locul de arti- culare a vocalei desinențiale dispărute	accentul și apertura vocalei desinențiale	existența sau non-existența vocalei desinențiale
		str — ștr				
e — ea o — oa		str — ștr o — u	e — ea o — oa			
e — ea o — oa	e — ă i — i ea — a	str — ștr o — u	e — ea o — oa	e — ă i — i ea — a	e — ea o — oa	
e — ea o — oa	e — ă i — i ea — a	str — ștr o — u	e — ea o — oa	e — ă i — i ea — a	e — ea o — oa	
existente în etapele anterioare de evoluție						a — ă

care-i urmas, obligându-l să dispară, îndată ce a devenit de prisos.¹⁵ În domeniul sintaxei, repetarea anticipată a complementului direct și indirect poate constitui un caz similar. În domeniul lexico-stilistic, contaminările pot prezenta situații asemănătoare de informare anticipată.

Anticiparea informării gramaticale este un fenomen omeomorf pentru limbile romanice și pentru limbile indo-europene.

ПРЕДВОСХИЩЕНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В ЭВОЛЮЦИИ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

(Резюме)

В настоящей работе обращается внимание на место, занимаемое в слове фонемами, носящими грамматическую информацию. В классическом латинском языке и в первый период народной латыни существовало четкое различие между фонемами, носящими лексическую информацию (фонемы основы) (T) и фонемами, носящими морфологическую информацию (фонемы окончания) (D). Любую основу можно рассматривать, в свою очередь, как соединение фонем: $T = \{t_1, t_2, t_3, \dots, t_n\}$. В народной латыни более позднего периода при искажении задненёбных согласных возникает категория основ, в которой последние фонемы основы предвосхищают тембр окончания: $T = \{t_1, t_2, t_3, \dots, t_d^n\}$. В основном древнерумынском языке сохраняются существующие категории и одновременно с появлением чередований согласных возникают новые типы, в которых предпоследняя, соответственно третья от конца слова фонема основы предвосхищает информацию окончания, т. е.: $T = \{t_1, t_n, \dots, t_{n-1}^d\}$, соответственно $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-2}^d\}$.

Морфологические оппозиции, созданные метафонией *e* и *o*, в ударном положении, обогащают также эти категории и создают другую категорию основ, характеризующуюся предвосхищением морфологической информации со стороны фонемы, предшествующей третьей от конца слова фонеме основы: $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-3}^d\}$. Эта тенденция существует ещё в разговорном языке, где даже первая фонема может быть носителем морфологической информации, и таким образом имеются основы типа $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-4}^d\}$.

Изоморфные явления предвосхищения информации встречаются и в других областях морфологии, а также синтаксиса, фонетики, лексики и стилистики.

Предвосхищение грамматической информации — гомеоморфное явление, характерное для индоевропейских языков вообще и для романских языков в частности.

L'ANTICIPATION DE L'INFORMATION MORPHOLOGIQUE DANS L'ÉVOLUTION DE LA LANGUE ROUMAINE

(Résumé)

Le présent article a pour objet la place occupée dans le mot par les phonèmes porteurs d'information grammaticale. En latin classique et dans la première période du latin vulgaire, il a existé une distinction nette entre les phonèmes porteurs d'information lexicale — les phonèmes du thème (T) — et les phonèmes porteurs d'information grammaticale ou phonèmes de la désinence (D.) Tout thème pouvait être considéré à son tour comme une réunion de phonèmes: $T = \{t_1, t_2, t_3, \dots, t_n\}$. En

¹⁵ Processe asemănătoare în conexiunea unor fenomene de morfologie, de sintaxă și de lexic se iau în discuție în R. I. Paul, *Flexiunea nominală internă în limba română*, București, 1932; interpretarea acestora însă nu este întotdeauna cea justă. Metoda aplicată e inadecvată, formulările sînt confuze, fenomenele sînt privite din punctul de vedere al idealismului obiectiv.

latin vulgaire tardif, par suite de l'altération des consonnes vélaires, apparaît une catégorie de thèmes dans lesquels les derniers phonèmes thématiques anticipent le timbre de la désinence: $T = \{t_1, t_2, t_3, \dots, t_n^d\}$. En roumain primitif commun, les catégories existantes de thèmes sont conservées et, avec l'apparition des alternances consonantiques, prennent naissance de nouveaux types de thèmes, où le phonème thématique pénultième ou l'antépénultième anticipent respectivement l'information de la désinence, c'est à dire qu'on a respectivement:

$$T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-1}^d\} \text{ et } T = \{t_1, t_2, \dots, t_{n-2}^d\}$$

Les oppositions morphologiques créées par la métaphonie de e et de o en position accentuée enrichissent elles aussi ces catégories et créent une autre catégorie de thèmes, caractérisée par une anticipation de l'information morphologique de la part du phonème précédant l'antépénultième du thème: $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{d-3}^n\}$. Cette tendance est encore vivante dans la langue parlée, où même le premier phonème peut être porteur de l'information morphologique, de sorte que nous avons des thèmes de type: $T = \{t_1, t_2, \dots, t_{d-4}^n\}$.

Les phénomènes isomorphes d'anticipation de l'information se rencontrent aussi dans d'autres domaines de la morphologie, au niveau de la syntaxe, de la phonétique et au niveau lexico-stylistique.

L'anticipation de l'information grammaticale est un phénomène homéomorphe pour les langues indo-européennes en général et pour les langues romanes en particulier.

ÎN LĂGĂTURĂ CU „DİSPUTA” DINTRE CELE DOUĂ PERFECTE ÎN LIMBA FRANCEZĂ — PERFECTUL SIMPLU ȘI PERFECTUL COMPUS

de

ANGELICA KALIK

1. Dispariția perfectului simplu din limba franceză vorbită este fapt recunoscut unanim de romaniști¹. Astfel, la începutul secolului nostru apare un număr mare de studii: P. Passy (1903), A. Stenhagen (1903), I. Haas (1909), F. Strohmeier (1910), Kr. Nyrop, L. Foulet (1920), Ph. Martinon (1927), von Wartburg-Zumthor și alții, în care se afirmă categoric că perfectul simplu a dispărut din limba vorbită pe întreg teritoriul francez, cu excepția sudului țării, a Normandiei și a unor graiuri din vest, cedind locul perfectului compus².

Unii lingviști constată încetarea perfectului simplu chiar și în dialectele acestor regiuni. După părerea lui F. Brunot și Ch. Bruneau, perfectul simplu „a disparu...

---

¹ Dorim să menționăm că după decizia Ministerului din 1920, termenii „passé défini” și „passé indéfini” au fost înlocuiți prin „passé simple” și „passé composé”, inovație fericită, scrie Kr. Nyrop (*Grammaire historique de la langue française*, t. IV, p.559), acceptată de majoritatea lingviștilor. „Termeni puțin inteligibili” (H. Yvon, *Le passé simple est-il sorti d'usage?*, „Le Fr. M.”, 1963, nr.3), care nu reflectă natura timpurilor în cauză, căci în cazul lui „passé défini” momentul acțiunii foarte adesea nu e de loc precizat (G. et R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, vol.I, p.434). De altfel, gramaticienii secolului al XVIII-lea dădeau acestor termeni sensul tocmai contrar, numind perfectul simplu — passé indéfini, iar perfectul compus — passé défini.

² P. Passy, *Imparfait et passé défini*, „Die neueren Sprachen”, 1903, t. II, p.375. A. Stenhagen, *Zur Frage vom imparfait und passé défini im modernen Französischen*, „Die neueren Sprachen”, 1903, t. II, p.310. J. Haas, *Neufranzösische Syntax*, Halle, 1909, p.370. F. Strohmeier, *Der Stil der französischen Sprache*, Berlin, 1910, p.24. L. Foulet, *La disparition du préterit*, „Romania” XLVI, 1920, p.271, 312. Ph. Martinon, *Comment on parle en français*, Paris, 1927, p. 347. H. Bauche, *Le langage populaire*, Paris, 1928, p.118. E. Ullmann, *Le passé défini et l'imparfait du subjonctif dans le théâtre contemporain*, „Le Fr. M.”, 1938, nr.4, p.347. Kr. Nyrop, *op.cit.*, t. VI, p.292. G. et R. Le Bidois, *op.cit.*, vol.I, p.440. W. von Wartburg, P. Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, Berne, 1956, 2 éd., p.212. A. Dauzat, *Le génie de la langue française*, Paris, 1947, p.173—174. Idem, *Études de linguistique française*, Paris, 1947. P. Imbs, *L'emploi des temps verbaux en français moderne. Essai de grammaire descriptive*, „Bibliothèque française et romane”, Série A, VIII, Paris, 1960, p.81. K. Jéjima, *Le recul du passé simple. Étude de la langue française*, Tokyo, 1951, nr.2, lucrare de care nu dispunem.

non seulement du français dialectal, mai aussi des patois"³. W. Pollak în articolul său *Entwicklungstendenzen im neuesten Französisch*, „Die Sprache", Bd. 3, 1956, p. 183, se referă la A. Brun (*Le français de Marseille*), care atestă restricția progresivă a perfectului simplu în limba vorbită din sudul Franței; ceea ce se datorește, după Brun, influenței școlii, unde copiii învățând după programele generale aîlă că perfectul simplu trebuie evitat în vorbire.

Am întîlnit și afirmația că francezii ar fi pierdut în limba curentă pînă și sentimentul acestei forme verbale și că ei înșiși ar trebui s-o învețe la școală⁴. Cît de rar este perfectul simplu în vorbirea spontană atît a oamenilor simpli cît și chiar a oamenilor culti, o dovedesc forme greșite ca *mettâmes*, *se plainrent*⁵, sau *je rencontra*, corectată, tot greșit, de vorbitor — *je rencontrais*⁶.

Cu toate acestea nu puțini lingviști condamnă cu rezerve perfectul simplu. M. Cohen, de exemplu, este departe de a crede că limba franceză vorbită de azi ar fi pierdut sentimentul perfectului simplu. Bazîndu-se pe multe exemple luate din opere literare, numeroase și variate și din limba vorbită (radio, conferințe publice, convorbiri mai puțin oficiale), el constată o oarecare reînviere a perfectului simplu în limba franceză vorbită de azi⁷. Se poate afirma că perfectul simplu pătrunde foarte simțitor în domenii unde perfectul compus era de mult consacrat. Prin urmare se produce ceea ce M. Cohen numește „amestec", „dispută", în fine „indispoziție" a timpurilor trecute ale verbului (*mélange*, *querelle*, *malaise des passés*).

Concluziile la care am ajuns în urma analizei cît se poate de minuțioase a unor opere artistice, începînd cu A. France pînă la scriitori contemporani, precum și a ziarelor „L'Humanité", și „Les Lettres françaises" pe anii 1961—1964, se pot rezuma pe scurt la următoarele: în sistemul verbal al limbii franceze contemporane se profilează două tendințe contrare: perfectul simplu pătrunde acum în diferitele domenii de întrebuintare a limbii vorbite, pierde însă terenul în limba literară scrisă unde pînă acum fusese principalul timp de narațiune, dînd înapoi în fața prezentului, imperfectului și perfectului compus în funcția lor narativă; prin urmare, se produce adeseori un fel de alternare a perfectului simplu și perfectului compus.

În cele ce urmează vom încerca să dăm explicația acestor fenomene.

2. *Imperfectul*, acest timp al verbului care exprimă o acțiune durativă fără a preciza începutul sau sfîrșitul ei și care, prin urmare, posedă o funcție descriptivă prin excelență, poate avea și o altă funcție — narativă, exprimînd o acțiune terminată, chiar momentană într-o perioadă de timp precizată.

D'ailleurs on commence.

On applaudit, le chef d'orchestre saluait, il levait sa baguette et ils se laissaient glisser sur leur fauteuil (Sagan).

Caramel entra à l'hôpital. Huit jours après on le transportait dans sa maison comme il l'avait voulu et sa femme en pleurs accourait chez Rosalie (Gamarra).

„Imperfectul pitoresc" ca și perfectul simplu exprimă o acțiune terminată într-o perioadă de timp încheiată, dar, spre deosebire de acest timp „punctuel" el arată acțiunea cinematic, în procesul desfășurării, deci are două funcții în același timp: descriptivă și narativă. El descrie, deci, povestind. În jurul imperfectului stilistic s-a ridicat o discuție aprinsă în paginile revistei „Die neueren Sprachen".

³ F. Brunot et Ch. Bruneau, *Précis de grammaire historique*. Paris, 1933, p.38.

⁴ P. Imbs, *op.cit.*, p.87.

⁵ Damourette et Pichon, *Essai de grammaire de la langue française*, Paris, t. V, p.348—349.

⁶ Raymond Queneau, *Zazie dans le métro*, Gallimard, 1959.

⁷ M. Cohen, *Grammaire et style*, Paris, 1954. M. Cohen, *Les emplois du passé simple et du passé composé dans la prose contemporaine*, „Travaux de l'Institut de linguistique, Faculté des lettres de l'Université de Paris", vol.I, 1956—1957,

din 1902—1905, continuînd să atragă atenția cercetătorilor și mai tîrziu⁸. Majoritatea participanților la discuție sînt de părere că imperfectul pitoresc apare ca procedeu stilistic la scriitorii școlii naturaliste. Se știe însă că imperfectul narativ este cunoscut și în limba vorbită.

La machine n'avait pas fait trois tours qu'elle *butait* contre les pierres — din conferința profesorului Marcel Renard, în Cluj, 19. V. 1964. În vorbirea directă a unui personaj din romanul *Au bonheur des dames* (E. Zola): ...un matin, en visitant les travaux, elles est tombée dans un trou. Trois jours après, elle *mourait*. Cităm de asemenea după H. Frei: Deux minutes après, le train *partait*. Il est arrivé au soir et le lendemain il *partait*⁹, și după A. Sauvageot: Le 20 septembre, j'*arrivais* à Paris¹⁰.

J. M. Buffin notează cazurile imperfectului narativ la Marguerite de Navarre (sec. al XVI-lea)¹¹. Se știe apoi că în poezia populară veche imperfectul narativ deținea un rol important¹². Nu este lipsit de interes să cităm o remarcă a lui Martinon în ce privește întrebuintarea imperfectului narativ în unele stiluri ale limbii vorbite, de exemplu în jargonul sportivilor: „Certains écrivains, notamment les écrivains sportifs, et peut-être en général des hommes de sport abusent singulièrement de l'imparfait de récit. Ils ne disent pas qu'un cheval *partit*, *passa*, *arriva* ni même *est parti*, *a passé*, *est arrivé*, mais *partait*, *passait*, *arrivait*. On trouve pareille chose dans le style Goncourt¹³.”

Ținînd seama de toate acestea, am putea să afirmăm că scriitorii naturaliști au atribuit valoare stilistică deosebită unei forme gramaticale deja cunoscute în limbă, făcînd din ea un procedeu stilistic favorit, contribuînd astfel la răspîndirea ei în limba literară. Imperfectul narativ a devenit un concurent al perfectului simplu nu numai în limbajul artistic, ci și în stilul științific.

En cette année 1922, *paraissait* un livre de la plus haute importance, *La Pensée et la Langue* par F. Brunot (Le Bidois).

În limbajul publicistic imperfectul narativ devine chiar un fel de clișeu:

Le 15 décembre, les Allemands le *fusillaient* au Mont Valérien... Le même jour, à Caen, Lucien Sampaix *payait* de sa vie... Au mois de mars, en France, se *constituait* le Conseil National de la Résistance (M. Thorez).

Cuvîntul „concurrent” nu este o exagerare. Imperfectul narativ se întrebuintează azi nu numai pentru exprimarea acțiunilor izolate. Putem întîlni pasaje întregi unde el redă o serie de acțiuni succesive.

— Approchez. Paul *approchait*. Le professeur lui *donnait* l'accolade en l'embrassant... Puis le maître *entonnait* la couronne sur la tête de Paul. Ensuite il lui *remettait* avec un sourire solennel le livre „L'Industrie du liège”... Alors Paul, sacré écrivain... se *retournait* ébloui, *cherchait* l'escalier, ne le *voyait* pas, *manquait* de trébucher et *redescendait* dans la salle... „L'Industrie du liège”, premier prix de composition française à la main (P. Vaillant-Couturier).

⁸ G. Lanson, *L'art de la prose*, Paris, 1911, p. 266. A. Thibaudet, *Réflexion sur la critique*, 1939, unde este reflectată polemica dintre A. Thibaudet și M. Proust din 1919—1920. E. Lerch, *Das Imperfektum als Ausdruck der lebhaften Vorstellung*, „Zschr. für rom. Phil.”, XLII, 1922. E. Winkler, *Die seelische Grundlage der Imperfektverwendung im Romanischen*, „G. R. M.”, XII, 1924. Nyrop, *op.cit.*, t. VI, p.289. G. et R. Le Bidois, *op.cit.*, t.I, p.737. T. Vianu, *Artă prozatorilor români*, Ed. Contemporană, 1941, p.397 și urm. R. R. Piotrovski, *Očerki po grammatičeskoj stilistike frančuzeskogo iazika*, Leningrad, 1960, p.153—154.

⁹ H. Frei, *Grammaire des fautes*, Paris, 1929, p.260—261.

¹⁰ A. Sauvageot, *Français écrit, français parlé*, Paris, 1960, p.91.

¹¹ M. Buffin, *Remarques sur les moyens d'expression de la durée et du temps en français*, Paris, 1925, p.109. Referința la limba mai veche trebuie să fie examinată cu multă atenție, căci pînă în sec. al XVII-lea perfectul simplu pare să exprime toate nuanțele trecutului.

¹² Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, vol. III, p.104. I. I. Radunskaia, *Stilisticeskii imperfekt v narodnoi reci*, „Moldavskii iazik i literatura”, 1960, nr.4.

¹³ Ph. Martinon, *op.cit.*, p.344.

Care ar fi explicația lingvistică a efectului stilistic la imperfectul narativ? Din analiza exemplurilor rezultă că noua nuanță a imperfectului apare de obicei în anumite condiții lingvistice, anume atunci când este indicat momentul precis al acțiunii, iar verbul are un caracter perfectiv (terminativ): *entrer, sortir, tomber* etc. Aceste verbe spre deosebire de cele imperfective (cursive): *aimer, attendre, penser, denumesc* acțiuni care au terminarea firească — *tomber, partir*, sau un rezultat — *écriture*. Contradicția dintre sensul lexical — terminativ — al verbului și valoarea gramaticală — durativă — a imperfectului creează o nuanță gramaticală nouă — nuanța aspectivă, imperfectul acestor verbe exprimă o acțiune terminată. Sintem în prezența interacțiunii elementelor lexicale și gramaticale. Deosebirea dintre verbele perfective și imperfective (nu întotdeauna posibilă, remarcăm în treacăt), are în limba franceză un caracter lexical, ea poate însă să aibă și repercusiuni gramaticale. Astfel, în afară de imperfect cu nuanță aspectivă, adică de acțiune terminată, caracterul perfectiv sau imperfectiv al verbului influențează și valoarea gramaticală a formei pasive: *le plancher est lavé* — *on l'a lavé, on le lave*, sau a perfectului simplu: *il parla, il chantait* pot exprima aspectul *incoativ*.

3. *Perfectul simplu — prezentul narativ și perfectul compus*. Așa numitul „prezent istoric” întotdeauna a fost întrebuințat în limba scrisă în locul perfectului simplu, atunci când e vorba de a da narațiunii o vivacitate deosebită. Prin urmare, prezentul istoric (prezentul narativ) a avut întotdeauna, are și acum, într-o narațiune la trecut, o funcție expresivă. În secolul nostru unii romancieri recurg la diferite procedee care să-l pună pe cititor în contact direct cu ceea ce „trăiește” scriitorul. Prin urmare romancierul renunță la tehnica clasică de narațiune la trecut, înlocuind perfectul simplu prin prezent și perfectul compus, două forme ale limbii vorbite. De exemplu, în romanul biografic al lui P. Vaillant-Couturier, *Enfance*, scris la persoana întâia, principalul timp de narațiune este prezentul; în aceeași ordine de idei putem cita „*L'Étranger*” al lui A. Camus, scris exclusiv la perfectul compus (sînt doar cîteva fraze la perfectul simplu), romanele lui J. Laffitte, A. Stil, unele opere ale lui L. Aragon, cartea lui J.-P. Chabrol, *Un homme de trop* (1958), unde prezentul narativ și perfectul compus domină.

Prin urmare, funcția stilistică a prezentului istoric se schimbă. Este firesc că, transformîndu-se în timp principal al narațiunii, prezentul nu mai poate servi pentru sublinierea (accentuarea) expresivă a faptelor asupra cărora autorul vrea să atragă atenția cititorului, nu mai este capabil să dea vivacitate narațiunii. Prezentul narativ are un alt scop stilistic, acela de a crea impresia reproducerii nemijlocite, imediate a celor descrise. Autorul apropie evenimentele trecutului, le face vii, obține prin urmare o dramatizare surprinzătoare a narațiunii. Acest efect se obține datorită faptului că cele două timpuri — prezentul și perfectul compus — sînt forme ale limbii vorbite. Transportate în literatură comunică tonalitatea respectivă narațiunii. Fără îndoială, impunerea celor două timpuri ale limbii vorbite în stilul literar se explică și prin tendința spre apropierea celor două varietăți ale limbii — cea vorbită și cea scrisă —, tendință care devine tot mai sensibilă în limba franceză de azi.

Din cele spuse mai sus nu trebuie să reiasă că perfectul simplu ar fi eliminat din limba scrisă și că limba franceză ar putea să se lipsească de el. Dimpotrivă, perfectul simplu rămîne timpul preferat de narațiune la mai mulți maeștri ai prozei franceze moderne. Lingviștii recunosc că dispariția perfectului simplu ar însemna suprimarea unei valori a sistemului, a cărei înlocuire nu poate să o asigure în mod întotdeauna satisfăcător¹⁴.

4. Am încercat să arătăm că prezentul și perfectul compus pătrund în domeniul unde odinioară perfectul simplu era consacrat și să explicăm acest fenomen. Problema perfectului simplu însă nu se limitează numai la aceasta. E mult mai complicată atunci când ne aflăm în fața unei împletiri, pînă și într-o singură frază,

¹⁴ J. Perrot, *Auteur des passés. Réflexions sur les systèmes verbaux du latin et du français*. „Revue des langues romanes”, t. LXXII, 1956, p.168. De aceeași părere sînt și Damourette et Pichon, *op. cit.*, p.351, J. M. Buffin, *op.cit.*, p.52—53, M. Cohen, *Emploi du passé simple et du passé composé*, p.45.

între perfectul simplu și cel compus. Împietire, de altfel, condamnată de gramatică, deși cele două timpuri sînt în fond sinonime gramaticale, exprimînd o acțiune terminată și trecută¹⁵. Regula gramaticală privitoare la întrebuintarea acestor forme care reflectă rezultatul evoluției lor a fost stabilită în sec. al XVII-lea, apoi preluată cu modificări neînsemnate de gramatici în secolele următoare. După această regulă perfectul simplu enunță o acțiune terminată într-o perioadă a trecutului complet încheiată, fără să fi lăsat vreo urmă după sine (*temps pièce passé*). Perfectul compus, indicînd o acțiune terminată și trecută, o exprimă în legătură cu prezentul, adică rezultatul acțiunii trecute, efectul ei se prelungește pînă în prezent. Prin urmare, peste semnificația de bază a celor două perfecte se suprapune deosebirea de stil: uzul perfectului simplu, la urma urmei, rămîne limitat la limba scrisă, celălalt perfect se întrebuintează în limba vorbită. Norma limbii cere ca perfectul simplu și perfectul compus să nu se întrebuinteze concomitent pentru fapte care aparțin aceleiași perioade a trecutului (il est entré dans la chambre, ouvrit la fenêtre). Totuși, uzul viu, chiar în secolul al XVII-lea, nu era întotdeauna de acord cu regula prescrisă. În ce privește limba franceză modernă, întrebuintarea perfectului simplu în limba vorbită (în anumite programe de radio, la conferințe mai puțin oficiale etc.) este destul de frecventă, iar amestecul celor două perfecte, proscris de gramatică, este un fenomen recunoscut de lingviști. Nu s-a dat, însă, o explicație satisfăcătoare fenomenului, fapt firesc, avînd în vedere complexitatea și amploarea problemei. Pentru a trage concluziile definitive ar fi necesare studii concrete, deocamdată puține, privitoare la limba unui scriitor, care să țină seama și de genul literar, de biografia artistică a scriitorului, de studiile și chiar de originea lui¹⁶. De pildă, la autori care nu sînt de origine franceză se observă foarte des amestecul nejudicios al timpurilor trecute¹⁷. Lipsesc apoi studii comparative de ordin istoric¹⁸. Incursiuni istorice ar putea să arunce lumină asupra feno-

¹⁵ Pe noi ne preocupă numai acele cazuri de alternare dintre perfectul simplu și cel compus, care sînt în contradicție cu norma gramaticală. Lăsăm la o parte întrebuintarea paralelă a acestor timpuri cu scopul de a deosebi două perspective de timp în narațiune — de pildă, în literatura de memorii, în general în orice operă artistică unde personalitatea autorului, persoana I-a, se dedublează, el fiind în același timp și personajul și povestitorul. Tot ce are legătura cu scriitorul-povestitor este la perfectul simplu, iar scriitorul-personaj vorbește la prezent și perfect compus. Six mois après l'affreuse aventure que je vous ai dite mon père m'envoya passer les vacances au grand air (A. France).

¹⁶ Cîteva studii concrete ne sînt cunoscute: H. Yvon, *Le passé simple est-il sorti d'usage?* (despoierea statistică a unor texte); Ch. Millon, *Le passé simple chez les romanciers et les dramaturges* („Le Fr. M.", 1936, iuin); E. Ullmann, *Le passé défini et l'imparfait du subjonctif dans le théâtre contemporain* („Le Fr. M.", 1938, oct.); F. Kahn, *Le système des temps de l'indicatif chez un Parisien et une Badoise*, Genève, „Soc. de Publ. romanes et françaises", 1954. Kelemen Jolán, *Le système de l'emploi des temps passés dans L'Étranger de Camus*, „Acta Linguistica", XIV, 1964, Budapest.

¹⁷ Vezi M. Cohen, *Grammaire et style*, p.170.

¹⁸ Studiile pur istorice despre dispariția perfectului simplu sînt destul de numeroase. În afară de cele amintite (vezi p.1, nota 1), cităm studiile importante ale lui I. Schoch, *Perfectum historicum und Perfectum praesens im Französischen von seinen Anfängen bis 1700*, Halle, 1912; A. Meillet, *De l'expression du temps*, „Bull. de la Soc. de Linguistique de Paris", 1916, XX; L. Foulet, *Le développement des formes surcomposées*, „Romania", 1925, LI; P.—L. Faye, *L'équivalence passé défini-imparfait en ancien français*, „The University of Colorado Studies", 1932/33, Bd. 20; I. Perrot, *Autour des passés*, „Revue des langues romanes", 1956, t. LXXII; G. Moignet, *La forme en re(i) dans le système du plus ancien français*, „Revue des langues romanes", 1958—59, t. LXXIII; M. Sandmann, *Tempora der Erzählung im Altfranzösischen*, „VR", 1957, Bd. 16; R. A. Budagov, *Problema semantiki perfekta vo franžuskom iazike*, „Ucenie Zapiski Leningradskogo Universiteta", 1941, Vip. V,

menului limbii moderne. Ar fi utile și cercetări comparative din limbile romanice¹⁹.

Cercetarea problemei deci se află la începutul ei. Concluziile definitive pot fi degajate în mod firesc numai în urma unei munci de cercetare susținută. Cu toate acestea, nu putem împărtăși părerea puțin consolatoare a lui P. Imbs că ar fi „atâtea obiceiuri cîți autori, atîtea comentarii cîți gramaticieni”²⁰ și nici să renunțăm la orice încercare de a da o explicație.

5. Situația într-adevăr este destul de confuză. Bineînțeles, nu este exclus că de multe ori amestecul perfectului simplu cu cel compus se datorește numai dorinței de a varia, sau nu este decît o consecință a model. După cum o remarcă, nu fără humor, M. Cohen (*Gr. et style*, p. 159), unii autori în căutarea lor de a se da drept avantgardiști, sînt pur și simplu conduși de ideea: „Ah, vous croyez que je ne connais pas ce truc-là, eh bien, vous allez voir!” Fără îndoială, tendința limbii scrise, tot mai vădită astăzi, de a se apropia de cea vorbită favorizează răspîndirea acestui fenomen. M. Cohen (*Gr. et style*, p. 148) scrie că azi, datorită școlii, învățămîntului superior etc., cele două forme ale limbii — scrisă și vorbită — sînt forme obișnuite aproape pentru toți francezii tineri. Majoritatea dintre ei nu deosebesc în mod net întrebuintarea perfectului simplu și a celui compus, de aici întrebuintarea lor concomitentă într-o singură frază. Să nu uităm că un număr mare de tineri veniți din provinciile unde dialectele sînt încă uzuale, învață paralel limba scrisă (la școală) și limba vorbită (în viață), fără să poată face în mod net, cel puțin la început, deosebirea de ton între cele două stiluri. De aici provine împletirea nejudicioasă a celor două perfecte. La numeroase exemple citate de M. Cohen putem adăuga o colecție întreagă de astfel de „abateri” de la gramatică. Credem însă că alternarea celor două timpuri nu se datorește numai interpenetrării stilurilor. M. Cohen însuși susține, de exemplu, că împletirea perfectului compus cu cel simplu ar fi cauzată de faptul că perfectul simplu capătă o nuanță gramaticală nouă, anume uneori exprimă anterioritatea: Un soir vous êtes rentré à la maison plus bouleversé que je vous vis jamais” (Janine Bouissounouse, „Les Lettres françaises”)²¹.

Dorim să remarcăm că această nuanță a perfectului simplu nu este aportul secolului al XX-lea. În limba veche de exemplu, ca și în latină, perfectul simplu se întrebuintă în mod obișnuit cu această nuanță. P. Imbs susține că perfectul simplu anterior se întâlnește și la scriitorii din sec. al XIX-lea preocupați de clasicism²². De altfel și M. Cohen recunoaște că la Balzac, de exemplu, se poate găsi perfectul simplu cu sensul de mai mult ca perfect. Se poate deci afirma că această semnificația a perfectului simplu, fără să fie o inovație a secolului al XX-lea, a devenit foarte frecventă în limba contemporană.

Zaza m'écrit de Berlin de longues lettres... Quand elle quitta Paris, elle appelait les Allemands „les Boches” (S. de Beauvoir).

Un métallo est mort des suites de cet attentat... Quatre autres habitants de quartier, qui s'opposèrent aux voyous ont été également blessés (L'Humanité).

Le gouvernement a décidé de traduire devant le tribunal quatre députés qui tentèrent une démarche (L'Humanité).

În unele exemple perfectul simplu anterior este concurentul perfectului compus (mai mult ca perfectului) care poate exprima și el anterioritatea. Rămîne de văzut de ce este preferat tocmai perfectul simplu. Poate din cauza ambiguității posibile a perfectului compus. De pildă, „ont tenté”, „se sont opposés”, în loc de „tentèrent” și „s'opposèrent” ar putea să fie interpretate și ca acțiuni succesive. E firesc ca vorbitorul să aleagă dintre formele sinonime aceea care redă sensul

¹⁹ Din studiile privitoare la alte limbi romanice am putut consulta E. Alarcos Llörach, *Perfecto simple y compuesto en español*, „Revista de Filología Española”, Madrid, 1947, B. 31; A. Rosetti, *Despre valoarea perfectului simplu*, „Limba română”, 1955, nr.4; A. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân. Observații asupra răspîndirii geografice a perfectului simplu, în Dacoromania — Omagiu lui Iorgu Iordan*. V. Guțu-Romulo, *Forme verbale compuse*, „St. și cerc. lingvistice”, 1962, nr.2.

²⁰ *Op.cit.*, p.104.

²¹ M. Cohen, *Les emplois du passé simple et du passé composé*, p. 56.

²² P. Imbs, *op.cit.*, p.85

mai precis, mai exact. Cînd nu se ivește o astfel de ambiguitate, perfectul compus poate să rămînă. Les enquêteurs n'ont pas encore déterminé si le sinistre a été provoqué par un accident (L'Humanité).

Dorim să remarcăm că nuanța de anterioritate la perfectul simplu apare clar în special la verbele perfective. Bineînțeles noțiunea de „perfectiv” și cea de „anterior” nu sînt identice, sînt însă strîns legate²³.

6. În ultimii ani studiile consacrate aspectului verbal devin tot mai numeroase în romanistică²⁴. Uneori ideea reînvierii aspectului în sistemul verbal francez se afirmă prea categoric: „Aspectul își reia toate drepturile și mai mult ca oricînd devine decisiv în alegerea formelor verbale” (Imbs, *op. cit.*, p. 92). „Oricum ar fi, noțiunea de imperfectivitate și cea de perfectivitate s-au introdus în limbă chiar dacă subiectul vorbitor nu are conștiință clară despre ele” (Sauvageot, *op. cit.*, p. 94).

Totuși, interesul pentru exprimarea aspectului nu este lipsit de o „bază materială”. Prin el se poate găsi în unele cazuri explicația fenomenului care ne interesează. Analizăm următoarele fragmente:

Les dimanches sont parfois des jours réveurs et vides... Mais le jeudi permet tout. Pendant près de cinq heures, ces enfants ont goûté les licences du jeudi. L'une est malade, l'autre vendit du café à une troisième... qui lui cède ensuite une vache... (Colette).

Ce sont les mots prononcés par hasard qui, peu à peu m'ont tout révélé. Ainsi, quand il aperçut mon avion... il me demanda... (Saint-Exupéry).

... nous nous sommes heurtés à l'obstruction obscure mais systématique du Service psychologique du Ministère de la guerre. La base financière de notre entreprise fut promptement sapée. Notre productrice nous abandonna presque sans nous prévenir” (Les Lettres françaises).

Aici perfectul simplu exprimă acțiuni izolate, privite de la început pînă la sfîrșit. Deși acțiunea la perfectul compus e terminată în cele din urmă, termenul ei mereu aminat, încît ea se întinde asupra întregii perioade în care se desfășoară acțiunile la perfectul simplu. Este deci un trecut cu rezultat durabil. Perfectul compus sintetizează, perfectul simplu analizează. În exemplul din Saint-Exupéry verbul „révéler” la perfectul compus dă cadrul întregii povestiri. Încheierea acțiunii este aminată pînă la sfîrșitul povestirii, pînă se descoperă toate tainele vieții micului prinț. În acest tip de exemple perfectul simplu în locul celui compus ar indica o acțiune pur trecută — sau prima într-o serie de acțiuni succesive; or, tocmai de succesivitate nu e vorba aici —, sau uneori o acțiune incoativă, la fel de nepotrivită în cazul acesta. În fond, perfectul compus cu această întrebuințare are mai multe afinități cu imperfectul decît cu perfectul simplu.

Nuanța imperfectivă, mai bine zis durativă a perfectului compus se ivește în special la verbele imperfective sau la verbele perfective cu sens iterativ, datorită participului. Se știe că participiul verbelor imperfective are valoarea prezentului împlinit, în timp ce participiul verbelor perfective prezintă acțiunea ca terminată (cu excepția cazului cînd arată obișnuință sau permanentă). Nuanța aspectivă la perfectul compus se datorește deci sensului lexical al verbului. De altfel, în majoritatea exemplelor culese, ea este întărită prin adverbe de timp, sau, în general, prin cuvinte care subliniază întinderea acțiunii: pendant près de cinq heures, peu à peu, toujours, systématique — în exemplele citate.

²³ Cf. formele verbale compuse la care aspectul perfectiv originar s-a transformat în noțiune de anterioritate.

²⁴ În afară de lucrările mai vechi ale lui H. Yvon, *L'imparfait de l'indicatif en français*, Paris, 1926 și G. Guillaume, *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929, putem cita tot de H. Yvon, *Aspects du verbe français et présentation du procès*, „Le Français moderne”, XIX, 1951. H. H. Christmann, „Zum „Aspekt” im Romanischen”, *Romanische Forschungen*, 71. Band, 1/2. Heft, 1959. E. A. Referovskaia, *K voprosu o kategorii vida v iazike iranškogo narodnogo eposa*. „Učenje zapiski Leningradskogo Universiteta, fil. fak.”, 1942, vip. II. E. A. Referovskaia, *Kategorija vida vo iranškom glagole*. „Izvestia A. N. SSSR”, 1948, nr. VII, vip. 5.

7. La analiza diferitelor cazuri de întrebuintare concomitentă a perfectului simplu și a celui compus trebuie să luăm în considerare și principiul de economie lingvistică. Formele perfectului simplu se abat oarecum de la sistemul morfologic verbal. Formele pluralului în special sînt izolate, nu intră în corelație cu nici o altă formă verbală. Astfel se explică formele incorecte ca „nous mettâmes”, „ils se plainrent”, „ils dissolvèrent”, „nous recevâmes”; la fel și formele la singular „je riai”, „il conclua”, „il disolva”, „il disa”²⁵. În prima carte a lui J. Laffitte (un muncitor brutar devenit apoi ziarist și scriitor), *Ceux qui vivent*, scrisă la perfectul simplu, persoana I și a II-a plural, sînt înlocuite permanent cu perfectul compus.

En retournant dans ma cellule, j'y retrouvai mon ami José... Je lui dis: Descends les paquets... Nous avons passé une partie de la nuit à fumer nos dernières cigarettes... (p. 76).

În ziaristică, la radio, în limbajul de toate zilele, întrebuintarea perfectului simplu se poate explica și prin cerința de rapiditate sau, cînd e vorba de scris, prin economie de spațiu. Am remarcat, de exemplu, că perfectul compus al verbului „être” este adeseori înlocuit prin perfectul simplu.

8. Deoarece în limba franceză modernă se manifestă din ce în ce mai mult tendința pentru pronunțarea închisă a lui E în poziție finală, formele perfectului simplu (pers. I) și ale imperfectului se confundă²⁶. Acesta este un motiv pentru a înlocui perfectul simplu prin perfectul compus. Prin urmare, acest fenomen fonetic poate fi o cauză a întrebuintării simultane a celor două perfecte:

Personne ne fut autorisé à quitter l'appareil et j'ai décollé à 14 h. 40 (L'Humanité).

9. Uneori narațiunea la perfectul simplu este întretăiată de perfecte compuse din cauza schimbării vorbitorilor, care nu este precizată prin forma pronumelui (stil indirect liber).

Mathieu fit quelques pas vers l'escalier. Il entendit la voix de Sarah. Elle a ouvert la porte d'entrée, elle se tient sur le seuil et sourit à Brunel. Qu'est-ce qu'elle attend pour descendre? Il fit demi-tour, il regarda l'enfant (Sartre). Narațiunea autorului (la perfectul simplu) se împletește cu reflexiile personajului (la perfectul compus).

De asemenea:

Lucien monta quatre à quatre les marches de l'escalier. Marianne l'attendait, assise sur le lit. Aici vorbește autorul; apoi, în mod abia simțit, cedează cuvîntul personajului: *Marianne n'a pas bougé. Elle a seulement tourné son visage vers Lucien. La surprise l'emporte sur la joie... Elle a toujours dans la voix cette ironie* — iată ceea ce a văzut Lucien; apoi din nou autorul: *Elle s'approcha de Lucien (Remacle).*

Procedeul stilistic prin care autorul se substituie personajelor, numit stil indirect liber, ar putea, credem, explica și fragmentul citat de H. Sten cu titlul de amestec inexplicabil al celor două perfecte:²⁷

„Mais les cigarettes américaines et mon titre d'Inspecteur eurent raison de toutes les difficultés et j'ai eu droit à la chambre et même à la plus belle chambre de l'hôtel, m'assura le portier”; — j'ai eu sînt cuvintele portarului redată în stil indirect liber de către vorbitor.

10. În limba franceză cele două perfecte prezintă întrebuintări sinonime nu numai în ce privește semnificația lor de bază — acțiunea trecută și terminată —, ci și în ce privește particularitățile — capacitatea lor de a exprima anterioritate, întrebuintarea lor pentru a exprima acțiuni terminate într-o perioadă complet în-

²⁵ Cité par Damourette et Pichon, *op.cit.*, vol.V, p.348 și H. Frei, *op.cit.*, p.170.

²⁶ Com.: ça tourne pas rond...et tout ça à cause d'une femme que je rencontra ce matin.

— Que je rencontra.

— Que je rencontrais.

— Que je rencontrais sans esse. (R. Queneau, *Zazie*.)

²⁷ *Les temps du verbe fini (indicatif) en français moderne*, Copenhague, 1952, p. 200.

cheiată (Napoléon mourut en 1821. Napoléon est mort en 1821). Întrebuințarea formelor verbale de timp nu oglindește, însă, numai realitatea obiectivă a unei acțiuni. Un fapt trecut îl putem exprima în mai multe feluri prin perfectul simplu, prezentul perfectul compus, imperfectul. Alegerea uneia dintre aceste forme verbale sinonime depinde și de motive psihologice. Categoria gramaticală de timp, nu trebuie să uităm, are specificul ei, deosebindu-se de categoria de timp obiectiv. Categoria gramaticală nu este decât o reflectare nemijlocită și relativă a timpului obiectiv. În exprimarea timpului absolut al existenței intervine momentul vorbirii și vorbitorul. Acest subiectivism, relativ bine înțeles, în alegerea timpurilor verbale trebuie luat în considerare. În multe cazuri el explică amestecul sau concurența perfectului simplu cu cel compus, la prima vedere nemotivat. Preferând perfectul simplu celui compus, vorbitorul (sau scriitorul) ține să sublinieze că un anumit eveniment aparține deja istoriei. Și invers, vorbitorul recurge la perfectul compus, chiar dacă acțiunea a avut loc într-un trecut complet încheiat, fie numai din dorința de a arăta faptul trecut ca legat de perspectiva actuală. Astfel, în *L'Étranger* al lui Camus, scris la perfectul compus în întregime, sînt cîteva perfecte simple. Iată unul din ele:

Au début de ma détention, pourtant, ce qui a été le plus dur, c'est que j'avais des pensées d'homme libre. Par exemple l'envie me prenait d'être sur une plage et de descendre vers la mer... Mais cela dura quelques mois.

Cel care a citit *L'Étranger* va vedea în acest perfect simplu dorința de a arăta că toate sentimentele firești pentru un om liber au rămas cu totul în altă viață. Este o parte de viață trăită, consumată de mult fără să lase nici o urmă în prezent.

Vous ferez une visite à l'ambassadeur. Comme il sera vieux, il vous entretiendra du temps où il vint pour la première fois de France (Jouglet).

Aici ar fi potrivit și perfectul compus. Vorbitorul vrea să arate însă că epoca aceea cînd ambasadorul plecase din Franța e atît de îndepărtată încît a devenit deja istorie.

Datorită acestei forțe evocatoare a perfectului simplu se creează un fel de sens printre rînduri: de pildă, în fragmentul care încheie episodul comic și în același timp mișcător din viața lui Pierre Nozière, citim:

Que vous êtes belle, lui dis-je, un jour, madame, et combien admirée. Îndrăgostit odinioară de doamna Gance, Nozière o înlînește după mulți ani, dar emoția tinereții nu-l mai tulbură. Perfectul simplu corespunde acestor sentimente. Pentru el totul a rămas în adîncul anilor. Ea însă îi răspunde: Il est vrai, me répondit-elle en souriant... je plaisais. Ce souvenir me console de vieillir. *J'ai été l'objet d'hommages assez flatteurs*, — parcă nu trecuseră cincizeci de ani. Apoi continuă, nu fără malițiozitate: Mais je vous surprendrais bien si je vous disais quel est de tous les hommages, celui qui m'a le plus touchée. Un soir (il y a bien longtemps), un petit collégien éprouva en me regardant un tel trouble qu'il répondit: „Oui, monsieur”, à une question que je lui faisais lui-même lui-même bătîrîn admirator orice speranță de a retrăi sentimentele spontane ale tinereții.

11. Deseori la deosebirea de stil (deosebire principală între perfectul compus și perfectul simplu), se adaugă nuanțe pur stilistice. Astfel, întrebuițarea neobișnuită a perfectului simplu în vorbirea directă, de unde a dispărut de mult, redă diferite nuanțe stilistice: denotă emfază sau patos bombastic, deseori pretenția de a se exprima „cult” la oameni simpli.

Messieu, lui dit-elle, ayez pitié de cette enfant. Elle n'est pas responsable de la mauvaise éducation que, peut-être, elle reçut (R. Queneau, *Zazie*).

Mon cher collègue, vous qui réussites à prendre en défaut Geneviève de Brabant elle-même (Giraudoux).

Je ne serais nullement surpris d'apprendre que Hans Globke aurait répondu à l'auditeur: „De quoi vous plaignez-vous, mon cher compatriote? De Gaulle me serra la main. Etes-vous plus royaliste que le roi?” (*L'Humanité*); uneori conferă un gust de arhaism cuvîntelor:

Je serais père et grand-père si vous l'aviez voulu, Clémentine. Mais vous épousâtes M. Achille..., riche commerçant (A. France); sau poate crea o atmosferă de solemnitate, subliniază importanța faptului, uneori poetizează ceea ce ar părea

obișnuit, comun dacă ar fi exprimat prin perfectul compus, neutru din punctul de vedere stilistic în limba vorbită:

On entendait les guitares des gitans. Aimez-vous le guitares? Ici, près de cette fontaine, nous *fîmes* la merveilleuse rencontre d'une femme (Triolet).

Cette femme n'est pas de ce monde de peine et de misères. ... Elle est faite, comme sa chair douce où tu *posas* ta tête brûlée de soleil et de mistral, pour la soie ornée de dentelle (Remacle).

Tot datorită acestui caracter neobișnuit pe care îl are întotdeauna perfectul simplu în vorbirea directă, el poate reda comicul sau ironia.

Personnellement, j'ignore tout à fait jusqu'où va me conduire une discussion issue d'un simple blaureau... Mon hérédité... est passée aux rayons x, j'apprends que je suis né sale et désordonné; et certain détail de notre voyage de noce m'est révélé tout crûment. Le blaureau, quant à lui, a tôt fait d'être englouti, déplumé, anéanti par le typhon. Qui même *parla* de blaureau? Il est bien question d'un blaureau (P. Daninos).

În urma celor discutate se impun următoarele concluzii: Împletirea perfectului simplu cu cel compus nu se datorește numai unei simple neglijențe sau tendinței limbii scrise de a se apropia de cea vorbită. Am constatat de pildă că dorința de a evita ambiguitatea ce se poate crea din cauza dualității perfectului compus (el exprimă succesivitatea și anterioritatea acțiunilor trecute față de prezent și trecut) face ca să-i fie preferat perfectul simplu cu valoare de mai mult ca. perfect (5). Confuzia posibilă dintre forma perfectului simplu, pers. I sing. și imperfect (je protestai, je protestais) poate de asemenea să explice unele cazuri de înlocuire a perfectului simplu prin cel compus și împletire, în consecință, a celor două forme verbale (8). În explicarea acestui fenomen nu este de neglijat nici principiul de economie lingvistică, precum și cauza extralingvistică — economia spațiului (7). O altă cauză, poate cea mai importantă, ar fi specializarea perfectului compus, mai ales al verbelor imperfective, pentru exprimarea cadrului. Perfectul compus sintetizează faptele, le prezintă rezumat, în timp ce perfectul simplu va reda acțiunile succesive (6). Fenomenul studiat poate fi justificat și prin schimbarea interlocutorilor (9). În sfârșit, această împletire ascunde uneori multiple nuanțe stilistice, care decurg din deosebirea principală a celor două perfecte — deosebirea de stil (11).

К ВОПРОСУ О СОПЕРНИЧЕСТВЕ ПРОСТОГО И СЛОЖНОГО ПЕРФЕКТОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

В статье рассматриваются две противоположные тенденции в употреблении простого перфекта, выявленные в результате анализа примеров, взятых из произведений французских писателей, начиная с А. Франса, а также из языка газет. С одной стороны, простой перфект уступает место в литературно-письменном языке имперфекту, настоящему повествовательному и сложному перфекту. С другой стороны, все чаще употребляется в разговорной речи, откуда уже давно был вытеснен сложным перфектом. Результатом этого является одновременное употребление обеих форм перфекта в пределах одной фразы, не допускаемое нормой. В работе анализируются причины этого явления. Автор показывает, что подобное переплетение времен не всегда является следствием небрежности стиля. Наиболее важную причину в „нарушении“ нормы автор усматривает в особом употреблении сложного перфекта для передачи действия, являющегося своего рода обрамлением, синтетическим выражением ряда последовательных действий, передаваемых затем простым перфектом. Другой причиной переплетения этих глагольных форм является стремление избежать неясности, возникающей вследствие двойственности сложного перфекта (он передает как действия последовательные, так и предшествующие настоящему или прошедшему). В таких случаях предпочитается простой перфект со значением плюсквамперфекта. Фонетическое сближение формы Илица ед. числа простого перфекта и имперфекта (je protestai, je protestais) может побудить говорящего к замене простого перфекта сложным. Переплетение времен

может быть вызвано не ощутимой на первый взгляд сменой видов передачи речи (несобственная прямая речь). Наконец, одновременное употребление обоих перфектов может иметь и стилистическое назначение, которое наслаивается на основное различие простого и сложного перфектов, различие стилевое.

A PROPOS DE LA „QUERELLE“ DES PASSÉS EN FRANÇAIS MODERNE
(PASSÉ SIMPLE, PASSÉ COMPOSÉ)

(Résumé)

Les exemples fournis par les textes littéraires à partir d'A. France et par la presse ont permis à l'auteur d'observer deux tendances contraires dans l'évolution du passé simple en français moderne. C'est d'une part le recul devant l'imparfait, le présent historique et le passé composé dans la narration littéraire. De l'autre, une poussée de passé simple dans divers domaines du langage parlé d'où il est depuis longtemps banni par son concurrent — le passé composé. Cela engendre un mélange des plus curieux des deux passés que le bon usage proscriit. L'auteur s'attache à découvrir les causes du phénomène, car il refuse d'y voir de simples fautes de langage. Il admet, p. ex., que l'ambiguïté qui peut se produire en raison de la double valeur du passé composé (l'expression des actions successives aussi bien que de l'antériorité par rapport au présent) puisse contraindre le sujet parlant à recourir au passé simple. L'auteur insiste tout particulièrement sur la valeur grammaticale spéciale du passé composé des verbes imperfectifs qui consiste en une synthèse des actions successives données par la suite au passé simple. La ressemblance phonétique du passé simple, I pers. sing. et de l'imparfait (je protestai, je protestais) qui prête à la confusion, peut expliquer, tout au moins dans la conversation, la substitution du passé simple par le passé composé et le mélange qui en résulte. L'auteur signale aussi des cas où le mélange est provoqué par un changement, souvent imperceptible, d'interlocuteurs (style indirect libre). Enfin, on analyse diverses nuances stylistiques qui dérivent de la distinction fondamentale des deux formes verbales, laquelle est due à leur emploi dans les styles de langue différents (style parlé, style écrit).

KISÁLLATTARTÓ TEJGAZDÁLKODÁSUNK HÁROM FEUDALIZMUSKORI ROMÁN KÖLCSONSZAVA: A BRINDZA, AZ ORDA ÉS A ZSENTICE

SZABÓ T. ATTILA

1. A címbe foglalt három tejgazdálkodási műszót nemcsak az kapcsolja össze, hogy mindhárom az erdélyi magyar nyelvjárások, sőt egyik, az *orda*, már régóta az erdélyi magyar köznyelv szókincsének román eredetű eleme, hanem összefogja őket az az érdekes szótörténeti tény is, hogy ez a juhtejtermékek szóanyagából mindenesetre legfontosabb három szó — viszonylag korán — együtt fordul elő a román pásztorjavadalmazásoknak eddig ismert legrégebbi magyarnyelvű emlékében, Daczó Máté fogarasi várnagynak Nádasdy Tamás országbíróhoz és Fogarasföldre kapitányához 1549-ben írt levelében (l. az emléket: NyIrK. VI, 75—6; betűhív. szövegkiadás hasonmással). Eppen ezért a kínálkozó szótörténeti érdekességek miatt a Babeş—Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszéke keretében a magyar nyelv román eredetű feudalizmuskori kölcsönszóanyagának feldolgozására irányuló tervmunka rendjén eddig összegyűjtött, gazdagnak mondható szótörténeti anyag alapján a következőkben e három szóra vonatkozó észrevételeim előadására keritek most sort.

2. Az itt pillanatnyilag bennünket érdeklő szóval kapcsolatban előjáróban meg kell említenem azt a szótörténetiényt, hogy közülök csak kettő, a *brindza* és az *orda* szerepel a magyar nyelvbe bekerült román eredetű kölcsönszavaknak mindeddig legteljesebb jegyzékében, Blédy Géza adattárában [l. tőle: *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Sibiu, 1942. 27—8, 72, 97]. A harmadiknak, a *zsenticének*, illetőleg alakváltozatainak e jegyzékből, és minden más jegyzékből való hiánya annál feltűnőbb, mert a *zsenticé* és alakváltozatai, valamint származékai széleskörű szóföldrajzi elterjedésről tanúskodó adatolással megvannak a MTsz-ban, román eredetű szóként szerepel a szó már Moldván Gergelynek Alsófehér megyei tájszavai között [l. *Alsófehér vm. mon.* I, 806 és külön is: *Alsófehér vármegye román népe*. Nagyenyed, 1899. 86], és persze innen belekerült Herman Ottó gazdag „szószedeté”-be is [A magyar pásztorok nyelvkinése, Bp., 1914. 537, 717]. Míg a tájszótári és a folyóiratokban olvasható tájszóadatokkal kapcsolatban nincs eredetre való utalás, a két utóbb említett szerző közül Moldován már román eredetű kölcsönszóként vette fel szójegyzékébe, és Herman is utal — nyilván a belőle való eredeztetetőség gondolatával — a román *jintița* szóra [i. h. 711]. Noha Blédy adattárának — a forrásjegyzék és a könyvészeti utalások tanúsága szerint — mindhárom előbb említett munka legfontosabb forrása volt, valamilyen képpen kikerülhetett az adattár egybeállítójának figyelmét e források *zsenticé* szava, és így nem szerepel ebben a történeti és az újabb tájszóanyagot magába foglaló, egyebekben nagyon gazdag szójegyzékben.

3. Ami a három itt tárgyalt szó Blédytől nyilvántartott első jelentkezését illeti, erre vonatkozólag a következőket mondhatni:

a) A *brinza* szóra vonatkozó legrégebbi adalék 1546-ból latin nyelvű szövegbe ágyazottan olvasható: „Casei in vtres compositi *Bronza* vocati” [OkI Sz.]. Ez az adalék tehát nem tekinthető a magyar szókészletbe való behatolás kétségtelen bizonyítékának. Sajnos, emellett sem erről, sem az OkI Sz.-ban még szereplő másik három XVI. és három XVII. századi szótörténeti adalékról — a szótár ilyen természetű tájékoztatásának hiánya miatt — nem állapítható meg, hogy milyen területen keletkezett

levéltári darabokból való. Egyébként azonban az OklSz. első adaléka máig is a szónak a magyarországi latin írásbeliségben jelentkező első előfordulása. Az OklSz.-ba magyar szövegből belefoglalt legrégebbi kijegyzés csak a XVI. század végéről, 1596-ból való: „Egi fel zapu boronza” [i. h.]. Ezen kívül még csak egy 1619-ből való magyar szövegből származó adalék került bele az OklSz. *bronza* szócikkének anyagába. A NySz. adatai az itt tárgyalt szónak XVI—XVIII. századi irodalmi művekbe való szórványos előfordulásáról tájékoztatnak. A NySz. adalékai között, de nem e címszó, hanem az *orda* szócikkében olvasható egyébként — sajnos átírásban — a magyar szövegben előforduló eddig ismert legrégebbi adalék *berencze* alakban. Ez Majlád Istvánné Nádasdy Annának bátyjához, Nádasdy Tamáshoz írt magyar nyelvű leveléből (1548) került bele a NySz. hivatkozott címszavának anyagába [l. *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése* 137]¹. A többi gyér számú adalék közül Pázmány Péter egyik munkájában (1615) való előfordulás a magyar irodalmi nyelv korabeli legmagasabb szintjén való jelentkezés bizonyága.

b) A XVI. század közepéről adatolt *brindzával* szemben az *orda* szóra Blédynél már csak a XVIII. századból való adathatóságra találunk utalást. Ez esetben azonban Blédynek figyelmé körén kívül maradt az a tény, hogy a tőle forgatott, sőt e szóval kapcsolatban is idézett NySz.-ban Pápai Páriz szótárának Bod Péter-féle kiadásából (1768) vett szótári, valamint Bethlen Miklós Onéletírásából (1715 körül), Benkő József *Transylvania-jából* (1782) vett valóban csak XVIII. századi irodalmi adalékok időbeli jelentkezése előttről egy Nádasdy Tamás családi levelezéséből származó, jóval korábbi kijegyzése is szerepel a NySz. bennünket érdeklő címszavának anyagában. A NySz.-tól felhasznált kiadványban Majlád Istvánné Nádasdy Annának bátyjához Nádasdy Tamáshoz 1548-ban írt leveléből az *orda* szóra vonatkozólag ez a — sajnos — átírásban közölt részlet emelhető ki: „Továbbat ím az kecskéhez majort költem, ki mind sajtját ordáját berenczéit, vaját megtudja (l) csinálnia” [*Nádasdy Csalélev.* 137]. Blédynek pusztán etimológiai jellegű, adat-egybegyűjtő szócikkének szükséztűsége miatt nem lehet feltűnő annak a szótörténeti ténynek említetlenül maradása, hogy az *orda* alakváltozat mellett az *urda* formára a régiségből — feltűnően — csak egyetlen adalékot ismerünk, és ezt is — érdekesen — a NySz. Gvadányi József *Rontó Pál-jából* vett idézetéből.² Ez az éppen Gvadányiból előkerült egyetlen régiségbeli adat a többi — ugyan csekély számú — de Erdélyből származó kizárólagos *orda* alakú előfordulás mellett azért érdekes, mert ez az egyetlen régiségbeli adalék, amelyben megőrződött a román szó eredeti hangalakja, és ez is éppen a nem is erdélyi születésű Gvadányi egyik munkájában maradt reánk. Noha természetesen felvetődhetne bennünk az egyetlen adatokkal szemben köteles fenntartás szükségességének gondolata, az a tény azonban, hogy az itt vizsgált szó ilyen romános hangalakban — a téhen borjázás után kifejt sűrű teje — jelentésben még nyugatibb területről, az Ipoly vidékéről is ismeretes (MTsz.), mindenféle fenntartást szükségtelenné tesz.

c) Mint már erre előbb is utaltam, legfeltűnőbb azonban az a tény, hogy a tölem vizsgálódásra most kiszemelt három szó közül a *zsendice* — néhány alakváltozatával együtt — nem fordul elő a román eredetű kölcsönszónak egyetlen eddig egybeállított jegyzékében, és így persze nem Blédynél sem. Legmeglepőbb, hogy Szinnyi sem vette észre e szónak a román szóval való valamelyes kapcsolatát, holott az ő kezén a MTsz. szerkesztésekor e szóra vonatkozólag fölös számú tájso-adat fordult meg nemcsak Erdélyből, hanem a Felföldről és az Alföldről is [MTsz.]. Pedig erre a szóra Szinnyi és a román eredetű kölcsönszavakkal előtte még utána foglalkozó kutatók a NySz. utalása alapján Szcenci Molnár Alberttől kezdve Pápai Páriz őt

¹ Az átíráson túl még meg is rövidített kijegyzés a NySz.-ban nem tartalmazza azt az eredeti szövegből kiolvasható érdekes tejjagdalkodási utalást, hogy — úgy látszik — a XVI. század közepén Fogarasban a kecsketejből készítették berencét, sőt ordát is.

² Megjegyzendő, hogy a NySz. rövidítésjegyzéke szerint e szótár a *Rontó Pál*-nak egy Pozsonyban 1807-ben megjelent kiadását dolgozta fel, ilyen posthumus kiadást Szinnyi és a két Magyar Irodalmi Lexikon nem ismer, csak Pozsonyban és Komáromban 1792-ben, illetőleg 1793-ban, tehát még Gvadányi életében (mh. 1801) megjelent kiadásról tud. A Gvadányiban előforduló adalékot tehát nekünk is nem 1807-ből, hanem — akár volt, akár nem volt ilyen kiadás — 1792-ből kell kelteznünk.

kiadásából, valamint Márton József szótáraiból, Gyarmathi Sámuel Vocabulariumából, Kresznericsből és az első Tsz.-ből szemelgethettek volna adatokat. Alkalmasint a kutatók — Blédyt is beleértve — úgy vélekedhettek, hogy e nagy területen előforduló tájszó szláv és nem román eredetű. Nem ismerhették ugyanis e szó alakváltozatainak a magyarba két, szláv és román forrásból való bekerülésének legelfogadhatóbb magyarázatát [erre nézve l. Kniesz István, *SzlJ.* 1/1: 575—6; Emil Petrovici: *Studia U.B.B. Philologia Ser. IV. Fasc. 2, 1960. 7* kk; bővebben még alább, a 6. pontban].

4. A magyar nyelv feudalizmuskori román eredetű kölcsönszavaira irányuló gyűjtőmunka rendjén mindhárom itt vizsgált szóval kapcsolatban jelentős számú régiségbeli adalékkal gyarapodott az eddigi, gazdagnak éppen nem mondható szótörténeti anyag. Minthogy megítélésem szerint ezek a máig összegyűlt történeti adalékok mind az előfordulás régisége, mind pedig a feudalizmuskori nyelvföldrajz elterjedés szemléltethetősége szempontjából figyelemre méltók, az alábbiakban ez adatok felsorakoztatása meg a velük kapcsolatos észrevételek előadása, úgy hiszem, számot tarthat az érdeklődésre³.

a) A *brinza* szóra és alakváltozataira nézve a következő adalékokat ismerjük⁴: 1548: Továbbat im az kecskéhez majort költem, ki mind sajtját, ordaját, *berenczéit*, vaját meg tudja csinálnia (Fogaras) [*Nádasdy Csallév.* 137; Nádasdy Anna N. Tamáshoz]. 1549: az Johazoknak ez fogaras felden... Ez fele zertartással fyezthýwnk... Azon Juh haznabol *Brenzeth* zenth pether Es zenth peter⁵ Napjg zokthanak olly gsaýthot chýnalnny (!) hogy meg al. Annak vthanna Az kýth chýnalnak, zoktak azokból *Brenzethys* chýnalnny [EOSz.; l. NyIrK. VI (1962), 375—6]. 1568: In omni possessione huius domini Cseitisensis vigore urbarii deberet domini terrestris cerevisia per totum annum educillari, sicut etiam *burenda*, haleces inter subditos distribui (aNyitra m.) [Maksay, Urb. 270; A csejtei urad. urb.]. 1573: Possessio Pollonka, alias Zeer... Muneralia. Idem singulis annis praescripti coloni et inquilini utrem vulgo temle unum *brencze*, solvunt [Maksay, Urb. 325; a murányi urad. urb.] | Muneralia. Idem coloni affirmant, quod cum ceteris Walachis, Lehotka minori, Kopracz, Ztichowa et Dluhaluca dant singulis annis in festo Nativitatis utrem vulgo temlő unum *brencze* | Possessio Schvmeecz... Muneralia. Idem coloni singulis annis dant utrem, vulgo temle unum *brencze* [Maksay, Urb. 315, 326; a murányi urad. urb.]. 1599: Az vaját, sajtot, thurot és *boroncsat*, kit Kd szklabinjai maiorságából ide küldött, nekem meg adták (Holics Nyitra m.) [LevTár II, 112; id. rövidítve a NySz. is. — Forgach Mária Révay Ferencné Forgach Zsuzsánnához]. 1648: Consignatio bonorum Szent Miklósa Also vidék... Két vanna vay *Boronz*a, vanna val no. 3(a Bereg m.) [Maksay, Urb. 519, 521]. 1797: *brénzát* télre el-tenni edénybe [MNy. XXXVI, 201].

Az alapszóra vonatkozólag itt közölt kiegészítő adatok mellett az OklSz.-nak egy 1569-ből és a NySz.-nak egy 1618-ból való adaléka mellett a *brindza-turó* összetételre vonatkozó következő két adattal bővíthetjük adattárunkat: 1609: „*Boronz*a turó vagy on dēzsa nro 3½ — Sajt vagy on nro. 21” (Ecsed, Szt.; Tatay J. hagyatéki lelt.-a) [Radvánszky, *MagyCse.* II, 136]. 1620: „Egy Bodonj es egy Desa *boronz*a turo” (Szabolcs m.) [EOSz.].⁶

³ Ez adat-felsorolásba bevettük a levéltári nyomtatott forrásokból tőlünk gyűjtött adalékokon kívül CzF.-ig az eddig hiányosan számba vett teljes szótári anyagot.

⁴ E címszó adalékait Zsemlyei János szerkesztette egybe.

⁵ Nyilvánvaló elírás *pal* helyett.

⁶ Noha véleményem szerint meglehetősen, hogy a Gyarmathi Vocabulariumának itt alább idézendő szócikkéből vett szótári adalékban a *brinza* címszó meg a tőle vesszővel elválasztott és így értelmezésnek tekinthető *turó* szó egybekapcsolásával születhetett meg Kassai *brinzaturó* szava, a XVI—XVII. századi előfordulás (l. előbb, valamint az OklSz.-ban és a NySz.-ban) miatt azonban nem lehetetlen, hogy később is, egészen Kassai koráig terjedőleg valóban élhetett ilyen összetétel. (Végeredményben azonban lehetséges az is, hogy Gyarmathi adalékába került, elírásból vagy sajtóhibából, a *brindza* és a *turó* szó közé a vessző). Ezért Kassai adatát is ide kell iktatnom: 1833: Briznó bányai sajt: Zólyom Vármegyében, *Brinza turó* Caseus Saítus, et Masaxatus (!)^a a Germ. Brinzen-Käse (Gyar. Voc. p. 10) syn. *Brondza*: Caseus Breznensis, *Burenda* Illyris *Brinza* [Kassai, I, 370; (!)^a ez elírás vagy sajtóhiba *malaxatus* 'lágý' helyett; l. alább a Gyarmathi, Voc.-beli értelmezését].

Levéltári és más forrásokból gyűjtött adataink mellett szótári anyagunk is figyelemre méltó, eddig számba nem vett adalékokat foglal magába. Az első, 1621-ből való olyan szótári adalékot, amelyben a szó *boronzasajt* összetételben jelenik meg, ugyan alább kell idéznem (l. a hivatkozott összetételnél), de így is PP. első kiadásából vett, eddig azonban számon nem tartott adattal nyithatjuk meg a szótári adalékoknak egyébként nem nagyon népes sorát. Ime: 1708: Týrötárichus. Týrös étek. Item. Értt sajt; Tömlő turó, *Bronza* [PPL.]⁷ 1816: *Brinza, turo*, L(atine) caseus salitus et malaxatus, V(alachice) *brinze*, P(olonice) *bryndza*, Ge(rmanice) *Brinzen-käse* | *Brondza*, L(atine) caseus breznensis, burenda, G(ermanice) *Brinzenkäs*, l. *Brinza* [Gyarmathi, Voc. 10.]. 1831: *Brenza, Brondza, Bronza*. Caseus Brenensis, Burenda, Brinzenkäs. S. I. Lippai Szt. Berenza. cal. Oec. p. 46 [Kreszn.]. 1862: *Brinza*. Breznóbányán és vidékén sajátságos módon készített ízletes turó, melyet bödönökben árulnak. Azonos a Breznó szóval (így!) [CzF.].

A *brinza* és alakváltozatai az — -s képzős *brindzás bödön, brindzás edény* meg *boronzás tonna* szókapcsolatban, valamint a *brinzatúró ~ bronzatúró ~ boronzatúró* összetételben és XVI—XIX. századi adatolással már a közkézen forgó szótárakban [CzF., Kassai, NySz., OklSz.] is fellelhetők. Egy ide tartozó legkorábbi, Szenczi Molnár Albertnél rejtőzködő szókapcsolat azonban mindmáig elkerülte az e szóval foglalkozók figyelmét. Most ide iktatom: Týrotárichus, τυροταριχος Toemloeturo, *Bronza sayt*, Senyvet régi ó sayt [MAI.].

Ami a tőlünk összegyűjtött adatok szótörténeti értékét illeti, kiemelendőnek tartom, hogy az OklSz. első adata ugyan 1546-ból, tehát a mi adatainknál két évvel előbből való, de latin szövegbe ágyazottan foglalja magába a *bronza* alakváltozatot, és így nem tekinthető kétségtelen bizonyásgként a szó magyarban való egykori életére nézve. Az OklSz.-nak az adalékok földrajzi előfordulását illető tájékoztatása hiánya miatt ez adaléknak és a szótár többi adalékainak szóföldrajzi elhelyezése csak akkor volna lehetséges, ha az eredeti források rendelkezésünkre állanának. Így az itt tőlünk közölt két első adalék magyar nyelvű szövegben a szónak nemcsak hogy mindmáig a legrégebbi szótörténeti előfordulását rögzíti, hanem tájékoztatást ad a vizsgált szó földrajzi előfordulására nézve is. (Ez utóbbi megjegyzés egyébként — az utolsó, 1797-i adalékot kivéve — összes adatainkra vonatkozik.)

b) Még gazdagabb adatolással szerepel adattárunkban az *orda* kölcsönszó. Mielőtt erre vonatkozó megjegyzéseimre sort kerítenék, ide iktatom az eddig összegyűlt feudalizmuskori adalékokat: 1548: Továbbat im az kecskéhez majort költem, ki mind sajttját, ordaját, berenczeit, vaját megtudja csinálnia (Fogaras) [Nádasdy CsalLev. 137; id. röv. NySz. is. Nádasdy Anna Nádasdy Tamáshoz]. 1549: az Johazoknak Ez fogaras felden... fýzethýwnk... thelben Azon Joh házabol Brenzeth... Nyarban Azon Joh theýebewl vagyon Elesse, ordabol, Semthýczebewl (Fogaras) [Nyírk. VI, 375; Daczó Máté Nádasdy Tamáshoz]. 1583: az mi Maiorsagom benne volt Mindenekbe Szokmánt teottenek, teomleombe, ordaba es Saytkba szokmant teóttek [HSzJ.]. 1589: Az mint penigh az A(ctor)-nak az l(nctus)uel componalassa volt hogy minden hwz Juh wtan kett Sos sajtot, ket teomleot, egj vider ordatt ad az l(nctus) bizonyitsa meg az A(ctor) (Usz.) [EOSz.]: 1596: onna(n) az major haztol vjnek el 12 veder ordat, egj keritto (?) sajtot, ket teomlot kettj mechették, az iob iob felét el viuék (Usz.: „Olah Radul az Amadefaluj”) [EOSz.]. 1602: keresz 22 iuhot, mind az el mult 1601 ezteendeobelj baranjual, giapiaual, saitiaual, túroiaual, ordafiaual, es ez mostani ezteendi minde(n) affele haznaual, el vettekel es keouetkeozendeobeliekel (Usz.) [EOSz.]. 1613: Anno 1613 11 July attam Tegzeo Danielnak egj veder ordat Zent Mihalj napigh valo varasa [HSzj.]. 1623: 9 fejös juh tejiböl egy jó öreg tömlöt, egy sajtot, egy veder ordát várj a gyűjtőtől öszig [EM. IX, 622; Bethlen Gábor utasítása a fogarasi udvarbíróhoz a havasi juhgazdálkodásra nézve]. 1627: (Adtunk) Feiös Juhot Nro 1053 Ezekre kel be Jeoni 116 Teomlónék. 116 veder Ordanak es egj rend Sajtnek (Bodola Hsz.) [EOSz.]. 1633: Ordak talaltak ielen No. 3 Edenjben (Ebesfalva Kk.), [EOSz.; fej-i gazd. ir.-ból]. 1638: Eggj sak orda... Valami vajnak valo orda (Orményes K.) [RGir. 563]. 1644: Ordabul percipialtam f. 2/48 (Görgény MT.) [RGir. 619]. 1645: Ordabul percipialt pinz f. 5 (Görgény MT.)

⁷ Feltűnő e szónak a PPB.-ban és a PPE.-ben való hiánya.

⁸ E szócikk adalékait Vámszer Márta szerkesztette egybe.

[RGIr. 621]. 1646: Eőt tömlő Turok. Egi Tömlő orda (Magyarbükös AF) [EOSz.]. 1648: Regi megh veszet es tavalyi turo es orda bőrökben es puttonokban idest in urnis (Fogarás) [RGIr. 524] | ...akkor az szkutarak az baczokkal edgyütt chinaltak uolt hirem nélkül turót es ordát temlőkben no. 38 (Fogarás) [RGIr. 525]. | Anno 1648. die 30 Julii be adot extractus szerent regi es tavaly temleő turo es orda volt temlőkben no 423 (Fogarás) [RGIr. 525]. 1654: egj Orda feozeo wustemota tartotta oda, melyben ket veder ordat... [HSz.]. *ordaiőző*-üst al.: így a közlésben, de ez alkamasint csak sajthiba wseomot helyett]. 1660: Ordas Desa nro - 2 edgyik feligh *ordaua*l, az masik üres (Lázárfalva Cs.) [EOSz.]. 1663: az elmült esztendeobeli hasznok hatod fel Temleo, hatodfel sait, hatod fel veder orda s az gjapjok [HSz.]. 1667: Székely Mojzes, azt mondják, hogy *ordával* főzeti a kását s aval él (Fogarás) [Tel MLev. IV, 250, Székely László Teleki Mihálynak]. 1669: Lázár Istua(n) Vram Beoge Janost eltette saythal, *ordaua*l giapiuaal (Gyergyóalfalu) [EOSz.]. 1670: A majorság-juhoknak számát... igyekezze szaporítani... mindenféle gyűjteményt: ugymint a sajljait, turóit, *ordait*, és vajait szorgalmason, igazán betakarítsák az limitatio szerént [MGTörtSz. VI, 264; fej-i utasítás a balázsfalvi udvarbíró részére]. 1673: Az juhoknak pedig semminemő orda és turóbeli gyűjteménye nem volt, Esztena nélkül lévén, tejek is elapadt, semi hasznott túllók nem vehettek [Hurmuzaki, Doc. XV/II, 358—9; Rucăr-i porkolábok és vámosok Brassóhoz]. 1674: Turo Tonnával no. 7. Orda Tonnával no. 3. (Déva) [EOSz.; fej-i gazd. ir.-ból]. 1675/1688: Az juh gyűteménre, saytra, turora, *ordara* igen ra vigiaz, mint adgiak be, arrol igaz szamot tarcz s igazan felis irasd, azzal egygütt kit hova költesz [EOSz.; 1. ugyanezt hihetőleg az eredetiből, de átírt közlésben: SzO. vi. 351; Petki János instr.-ja (csík)csicsai jobbágybírójához]. 1676: Az Majorság Juhok gyűjteményiből perciptaltom az Bácsokkal Tizenótt Tömlő Turott Cont. Lib. 1280. Nyolcz Tömlő ordat Cont. Lib. 383. [EOSz.; fej-i gazd.ir.-ból]. 1677: Tömlő Turok... Ket Tömlőben Orda ~ veder 5 (Alsókomána F.) [EOSz.; fej-i gazd.ir.-ból]. 1681: Turo és orda 8 Deberkében Cont. Libr nro 415 (Szamosujvár) [EOSz.; fej-i gazd.ir.-ból]. 1682: ...15 veder *ordankot* es egy fejszet tiltot meg [HSz.]; *tömlő* al.]. 1685: Juh gyujtemeny. Kömeny magos turo tömlőkben nro 2. Turo Puttonakban nro 30. Nyari turo tömlőkben nro 8. Orda Puttonakban nrő 8. (Alsóporumbák F.) [EOSz.; fej-i gazd.ir.-ból]. 1696: Orda edgy Deberkével (Buza SzD.) [EOSz.]. 1697: Orda nro 2. 1 Tömlő cont lib. 45. 2 Töm(lő) cont. lib. 32. Nyári és Őszi sajtok vad[na]k ez szerint a (Borberek AF.; a következik a felsorolás) [EOSz.] | Restal egj őszí sajt es öt veder orda (Pálos Nk.) [EOSz.]. 1701: Szent-damakosi Kotori György panaszkodik, hogy nála egy katona négyed magával lévén, ...hol kását, turót, sajtot, *ordát* és az mi házánál volt, nem adott volna, ha mikor nem adott, korbáccsal fenyegette (Csíkszentdomokos) [SzO. VII, 70] | azután minden condimentumot az szegény gazdák adatnak, vaját olajat, káposztát, turót, sajtot, *ordát*, tyukmonyat (Csíkszentdomokos) [i.h., 72]. 1711: Az iuhoknak esztendőnként ualo turoiát sajtját *ordáját* Számban adtam Szabo Mihály ur(amna)k (Buzásbesenyő Kk.; Untyás Opra 40, jobb.) [EOSz.]. 1729: Sajtót hozot be az Bács... nro 75... Turót adni tartozik Tömlőt nro 25. *Ordát* vedret nro 25 1/2 [EOSz.]; a Petki Nagy család számadásaiból]. 1738: Orda negy dezaval telle bé fenekézzél (!) egy kevés maradék orda (Gyergyó?) [EOSz.]. 1742: felvitette az több sajtokat... és egy Berbencze *Ordát* [EOSz.]. 1744: Edgy Désa orda circ. Ur. 2 (Szentdemeter U.) [EOSz.]. 1756: Az *ordát*, Turót el vesztegette, a' Kurváknak hordotta (Koronka MT.) [EOSz.]. 1759: (A tisztartó) a' Grofféból a' maga Józágában vitt 2. Sák buzát, egy fél szalanát, egy Deberke *ordát*, egy bok hájot, egy véka borsot, egy véka fuszulykát (Marosludas TA.; 3 román job. tanú) [EOSz.]. 1786: Turót adot be a Bács 300 fontot restál még 132 fontal. Sajtót adott No 6. restál No 4.... *Ordával* restál egészen oct. 10. (Bencenc H.) [EOSz.; Bara Ferenc tisztartó miss.]. 1806: a' Bács... Három Juhrol ad egy kompona turót és három ejtel *ordát*, a' kompona pedig más fel véka tiszta és ép búzanak a' terhe (Felsőrákos U.; Sebe János pap not.) [EOSz.].

Erdélyi irodalmi műből, Hermányi Dienes Józsefnek *Enyedi Demokritos*-ából⁹ az ordára vonatkozó, itt közlendő, korra nézve első adalékunk is több mint három

⁹ E kéziratban visszamaradt munkának van ugyan két kiadás is, de mindkettő a kiadvány jellege miatt — átirásban közli a szöveget. Magunk az eredeti kéziratot cédláztuk.

évtizeddel előbbi, mint a NySz.-nak Gvadányiból vett egyetlen idézete. Íme: 1759/1845: Vala ez a' Szántó Mihály vastag nyakú 's nyelvű, 's ha iszik vala majd érthetetlen beszédű ember, — mellyhez képest monda egykor a' Szolgálónak, hogy főzne Borsót orjával (: e' delicát étkek az Enyedieknek:) de a' Szolgáló *ordát* érte; 's elmenvén vön *ordát* a' piacon, és a' meg főtt borsóba keveré [i.h. 264] — A Gvadányiból ismert adalékkal nagyjában egyidős a Baróti Szabó Dávidtól idézhető következő irodalmi előfordulás: 1794: ...a' Pásztorok óltót | Adván a' tejnek, nyomják kezeikkel az *ordát*, | 'S rá követ állítván, ki sajtolják velle savóját [*Paraszti majorság*, 97].

Részint a NySz. időbeli korlátai miatt, részint meg — alkamasint — elnézésből a PPB. 1767-ből és Sándor István 1808-ból való hiányosan idézett szótári adaléka mellé nem kerülhetett bele a szótár anyagába a magyar szótáriródlomból összegyűjthető történeti adalékok egész sora. A következőkben — a NySz.-tól hiányosan között adatokat is beleértve — ajánlatos felsorakoztatni valamennyit. Íme: 1767: *Orda*: Tyrosis, Molken [PPB.] 1784: *orda* — lágy édes sajt [SzD. 61]. 1792: *Orda*: lágy édes sajt, édes turó [SzD²]. 1794: *Orda* lágy édes sajt [Baróti Szabó, ParM.Szj.I.]. 1801: *Orda*: Tyrosis, der Topfen, ungesäuerter Käs [PPE]. 1807: *Orda*, der Topfen, ungesäuerter Käs [Márton]. 1808: *Orda*: Orbis casei dulcis... oláh *Urda*. Tót *Hruda* [Sándor István, Sokféle XII, 95]. 1809: *Orda*: (édes sajt) Tyrosis [Simai I, 2]. 1811: *Orda*, der Topfen, ungesäuerter Käs, Kuhkäs [Márton]. 1816: *Orda*: L(atine) caseus secundus, V(alachice) *Urde*, D(almatice) *vrda*, S(lavice) *hruda* [Gyarmathi, Voc. 54]. 1831: *Orda*. Tyrosis. PP.¹⁰ Caseus dulcis S.I.¹¹ Lágy édes sajt, édes turó. Sz.D.¹² [Kreszn. II, 96]. 1833: Kandóka: *Orda* vid(e) Kanda | Kanda: *Orda*. Vid(e) Kandóka | Kinek kása meg égeti száját, az még a' tarhót is fujja, a' vagy az alutt tejet, és *ordát* is fukálja | *Orda*: Tyrosis... Édes *orda*, Erdélyben, és édes gomolya a' Hegyalján [Kassai I, 45—6, II, 226, IV, 36]. 1838: *Orda*, sajtó léből készült turó. Székely szó | Puliszka, székely pép, turóval, téjjel, ordával, mákkal, mézzel, szilvával, kendermaggal, káposztával mind jó, székely szó [Tsz.: I. *puliszka* al. is] | *Orda* süsser Káse (Tsz.). 1862: *Orda* oltóval vagy turós savóból csinált tejétek [CzF.].¹³

Az alapszó szócikkéhez adattárunkba a kölcsönszó használati körére vonatkozólag tájékoztató következő személy-, illetőleg helynévi adalékok kerültek bele: SzN. 1769: „*Orda* Péter Jobb(ágy)” 22 éves (Nagygalambfalva U.) [EOSz.] — Hn. 1742: „*Orda* Kut n(évü) hely(en) (erdő) [Gyula K.] [BHn. 128].

Az átkerült kölcsönszónak a feudalizmuskori magyar táji szókincsben elfoglalt helyére nézve további tájékoztatást nyújtó származékok, összetételek és állandóbb jellegű szókapcsolatokra vonatkozó kijegyzések külön alcímzőkba csoportosítva csatlakoznak az alapszóra felsorakoztatott adalékokhoz. Íme:

orda-főző üst.

1654: egy *Orda* *leozeo* *wustemet* tartotta oda, melyben ket veder ordat [HSzj.]. 1659: Az *orda*főző *östöt* hagyom Kaycza Péternek; úgy, hogy Isten meghozván Kaycza Istvánt, fele árát tegye le neki (Csíkkozmás Cs.) [SzO. VI, 223]. 1660: Ket *orda* feőző üst (Lázárfalva Cs.) [EOSz.]. 1667: Serfeozeo, lugzo es *Orda* *leozeo* *vsteok* [HSzj.]. 1676: Egy *orda* *főző* üst [HSzj.]. 1706: Utrum Tudja-e kegyemetek..., hogy tekintetes nemzetes Sándor János uram... Ustgyártó Simontól egy *orda* főző üstöt vett volt 6 ezlottal (Csíktaplóca) [Sándor O. 196]. 1743: *Orda* *főző* üst (Buza SzD.) [EOSz.]. 1816: Egy ujj Nagy vedres. *orda* *főző* üst (Majos MT.) [EOSz.]. 1849: egy nagy *orda* *főző* üst (Héjasfalva NK.; Teskula Demeter 33) [EOSz.].

orda-merő kanál.

1751: Egy *orda* *merő* *kalán* [HSzj.].

orda-tömlő.

1629: *Orda* *tömlő* kettő... nro. 2. (Székelyudvarhely) [SzO. VI, 100]. 1630: *Orda* *tömlő*... nro 1. (Székelyudvarhely) [SzO. VI, 120].

deberke-orda.

1676: Tomlo Turó nrő 22 Cont Libr. 2167. Deberke Turo nrő 37 Cont. libr.

^{10–12} A rövidítések feloldása: PPB vagy PPE, Sándor István, Sokféle, illetőleg Baróti Szabó Dávid szótárának 1792-i, második kiadása.

¹³ E forrás elfogadhatatlan szófejtését elhagytam.

2129. *Deberke Orda* nrő 9 Cont. Libr. 518 (Prumbák F.) [EOSz., fej.-i gazd.ir.-ból].
désza-orda.

1690: *Pincze... Desa Turo 4. Desa Orda* nrő 2. (Kentelke SzD.) [EOSz.].
édes orda.

1794: vettem... Egy Hartsát 34 Den. költöttem... Fejér halért... Egy kupa
édes ordért (Gyalakuta MT.) [EOSz.]. 1814: küldök egy fazekba 10 font *édes*
ordát (Szentenedek MT.) [EOSz.]. — Sz. 1708: *Édes orda*: Mollis caseus. Caseus
recens [PPPar.] 1767, 1801: *Édes orda*: Mollis caseus, Caseus recens, neuer süßer
Käs [PPB., PPE.]. 1831: *Édes orda*. Mollis caseus, caseus recens. P.P. [Kreszn.]. 1833:
Orda: Tyrosis PP. ...*Édes Orda* Erdélyben és édes gomolya a' Hegyalján | Km.
A' kinek egygyszer a' forrókása meg égeti száját, az még a' tarhót is fujja, (vagy
fúvja), azaz az *édes Ordát* (így!) [Kassai IV, 36; a közmondást l. i.h. II. 226. I.-ről
teljesebben idézve előbb az *orda* szótári adatai között].

tömlő-orda.

1672: Tavalj Tömlő Turo nro 1. ||. Tavalj Tömlő orda nro 1 (Alvinc AF.)
[EOSz.; fej.-i gazd.ir.-ból]. 1674: *Ez idei Tömlő orda* nro 2 (Radnót Kk.) [EOSz.;
fej.-i gazd.in.-ból] 1675: Tömlő Turo van hat ~ no. 6. Tömlő orda van haro(m)
no. 3. (Ebesfalva Kk.) [EOSz.; fej.-i gazd.ir.-ból]. 1676: Tömlő Turo no. 2. Tömlő orda
no 2. (Alvinc AF.) [EOSz.; fej.-i gazd.ir.-ból]. 1700: Tonna-Turo cont. libr: 63...
Tömlő-orda cont libr: 64 (Fogaras) [EOSz.; fej.-i gazd.ir.-ból].

B) ordás.

Ir. 1715 k.: A sajtot turót... el nem nyelhettem semmiképen Turós étket,
ordás, tejfeles levet, domikát szintén úgy, hanem a bálmot, botsajtot, jungátát,
édes tejet igen szerettem... [Bethlen, Öné. I, 130; id. röv. NySz. is]. — Hn. 1731:
a Hegy alatt az Ordáson (sz.) (Septér K.) [EHAd.]. 1763: Az ordás oldalban a'
Bértz mellett a' Szőlő gyepeüre járóban (Gerendkeresztur TA.) [EHAd.]. 1774: az
Ordás oldal tetején (Gerendkeresztúr TA.) [EHAd.].

ordás désza.

1660: *Ordas Desa* nro — 2 edgyik feligh ordauai, az masik ures. (Lázárfalva
Cs.) [EOSz.; l. még orda al.]. 1818: *Egy ordás Désa* [HSz.].

ordás leves.

1772/1834: Tsoré (Jusculum ex Caseo cocto sive secundario, quod aliis Tyrosis
dicitur) pro *Ordás leves*, Tsoré autem Siculis nudum notat [Benkő, Transylvania²
I, 405]. — Sz. 1784: Tsoré: *ordás leves*, vagy meztelen [SzD. 103]. 1831: *Ordás*
leves. Jusculum cum Tyrosi. Szakács-könyv p. 116 | *Ordas Leves*. Tyrosis. Csoré
savó leves. L. Benkő, Transylv. P. I. p. 402 [Kreszn. II, 14, 96]. 1833: *Ordas-leves*:
(L. Benkő Transylv. P. I. p. 402. Vide Tsoré leves loco, slavici: Tsorna polyivka)
[Kassai IV, 37].

Ha ezek után tekintetbe vesszük, hogy az OklSz.-ban egyáltalán nincs is
orda szócikk, és a NySz.-ba is e szóra a származékokkal együtt mindössze hat
adalek került bele, a fennebb felsorolt adalekok eléggé gazdag sora már szám-
szerűségében is számot tarthat az érdeklődésre. S ha még hozzáadjuk, hogy a
felsorolt adatok közül legtöbb földrajzilag is rögzített adalek¹⁴, sőt sok esetben a
szót, illetőleg származékait használó személy nevére, életkorára, társadalmi hely-
zetére vonatkozó tájékoztatás is csatlakozik az egyes adatokhoz, adattári egybeállítá-
sunk szótörténeti és történeti szöföldrajzi szempontból hihetőleg jobban tájé-
koztat, mint az eddig ilyen tekintetben meglehetősen néma egybeállítások.

c) Mint erre már előbb utaltam, a magyar nyelv román eredetű kölcsönsza-
vait magukba foglaló egybeállítások közül először a mi adattárunkba kerül bele
a *zsentic* címszó, illetőleg először itt sorakoznak fel e szóra vonatkozólag régiség-
beli adalekok. Az e sorok megfogalmazásáig az alapszóra és a vele alakult szó-
kapcsolatokra összegyűlt adataink ezek:¹⁵

zsendice.

1549: az Johazoknak Ez fogaras felden... Ez fele zertarthassal fýzethýwnk...
Azon Joh haznabol Brenzeth. Meg Jnthezwe, Nyarban Azon Joh theyebewl vagyon

¹⁴ Ez tette lehetővé számomra azt, hogy egy, e kérdésre vonatkozó előbbi közle-
ményhez mások mellett az *orda* szóra nézve is történeti szöföldrajzi szemléltető lapot
mellékeljek [l. Studia UBB. 1962. Ser. Philologia. Fasc. 2].

¹⁵ Az adatokat Kósa Ferenc szerkesztette egybe.

Ellesse, *ordabol*, *Semthijczebewl* (Daczó Máté fogarasi várnagy Nádasdy Tamáshoz) [EOSz; I. még Nyírk. VI, 375–6]. 1006: Fwlep Bertalan soľauj Kaczó Andras Jobbagia lura(tus) harmadeuj en major voltam, Az majorhazra — 40 toľuaj... jeott waia, hetediel saitot, eot weder *ordat*, haro(m) junot ettek vala megh, Az eggik juhut ez jános nyjuzta vala megh, Affelett szamtelan sokzer hordott kj, *sendiczet* ordat nekik... en magamot ereossen megh fenyegettek hogy el vajiak az feyemet ha el lutok hir viny vgya(n) le vetkezettek, vgy eoriztek az majorhazban [EOSz.]. — Sz. 1021: *sendice*, Caseus secundarius [MA.]. 1708: 'Zenditze: Caseus secundarius [PP.]. 1707: 'Zenditze: Caseus secundarius, die Molken von dem fußen Käße [PPB.]. 1801: 'zenaitze: Caseus secundarius. die Molken von dem fußen Käße [PPB.]. 1801 k.: *jintitza*, *Zsentitze* [Klein, Dict. 569 (450)]. 1807: *Zsenditze*, das Molken [Márton]. 1811: *Zsenaitze*, das Molken [Márton]. 1816: *Zsenditze*, ordával elegyes savo, S. *zsentsitza*, S. *sinccica*, V. *zsinyitza* [Gyarmathi, Voc. 92]. 1831: *Zsendice*. Caseus secundarius. Lac in aquam, et caseum conversum. Kase-wasser. [Kreszn.]. 1833: Vastag hangonn... *Zsongata* (Vas V. és Tornában) ...Vékony hangonn... *Zsenditze* (a' Hegyalján) tytrica [Kassai I, 104]. 1838: *Zsendicze*, juhtéjsavó. Székely szó. Meleg savós édes orda. Székely szó. Juh tejből való ital. Gömri szó. Pujna, azt teszi, mit máshol a' *zsendicze* vagyis turósított édes tej. Győr várm. szó. [Tsz.]. *zsendice-főző üst*.

1782: Egy *Senditze főző üst* (Mezősámsod MT.) [EOSz.]. 1807: *Senditze főző Üst jo* (Körtvélyfája MT.) [EOSz.].

zsendice-merő fakanál

1619: *Zsendicze merő őregh la kalán* nro 1. (Uzdizsentspéter K. [EOSz.].

Mindez természetesen akár a *brindza*, akár — még inkább — az *orda* viszonylag gazdag adatanyagához viszonyítva jóval kevesebb adalék, de éppen az előfordulások csekély száma a *zsentice* szónak feudalizmus korabeli forgalmi értékére és szűk földrajzi határok közötti életére nézve volna bizonyosság, ha ezzel nem lenne némi-memű ellentmondásban a gazdag régi szótári és az újabb tájnyelvi előfordulás (l. Tsz, MTsz.). Ennek ellenére a Szenczi Molnár Albert óta szótárról szótárra vándorló — megítélésem szerint — téves 'caseus secundarius' értelmezés (l. előbb) láttán joggal arra gondolhatunk, hogy e szót a későbbi szótárakba elsősorban Szenczi Molnár szótáráról tekintélye vitelhette tovább, és így a viszonylag sok szótári adalék nem tekinthető a szó régiségbeli széleskörű használatára és egészen biztosan nem az irodalmi nyelvbe való behatolására nézve szavahihető bizonyásgnak. Legfeljebb e szónak tájnyelvi szinten évszázadok óta való életével számolhatunk.

5. A cimbéli három szóra vonatkozó adalékok ismeretében a következőkben sort kell kerítenem, a három szóra vonatkozó etimológiai és szótörténeti észrevételek előadására is. Ennek előkészítéseként előbb az időbeli előfordulás sorrendjében egybeállítom az összes alakváltozatokat. Íme:

A) 1546: *brónza*. 1548: *berencze*. 1549: *brenze*, *brónza*. 1557: *brenza*. 1564: ? *berencze* (*berenza*). 1568: ? *burenda*. 1569: *brónza*. 1573: *brencze*. 1596: *borónza*. 1599: ? *boronca*¹⁶. 1601: *boronca* 1618: *brínza*. 1609, 1619, 1620, 1621, 1648: *borónza*. 1670: *brincza*. 1708: *brónza*. 1723: *brondza*. 1797: *brénza*. 1816: *brendza*, *brondza*, *brindza*, *brínza*. 1831: *brenza*, *berenza*, *brondza*, *brónza*. 1862: *brínza*.

B) Az *orda* szóra vonatkozólag az egybeállítás egyszerű dolog: az 1548-ból való első adaléktól kezdve a tőlünk számba vett utolsó szótári előfordulásig (CzF.) — Gvadányi egyedülálló *urda* változatát kivéve — csak *orda* alakváltozattal találkozunk (Gvadányi és a MTsz. *urda* alakváltozatára nézve l. alább a 6.A pontban mondottakat).

C) 1549: *semthycze*. 1604, 1621: *sendice*. 1606: *sendicze*. 1679: *zsendicze*. 1708, 1767: 'Zenditze. 1763: *zenticza*. 1782: *senditze*. 1801: 'Zenditze. 1801 k.: *zsentitze*. 1807, 1811, 1816: *zsenditze*. 1831: *Zsendice*. 1833: *zsenditze*, ? *zsongata*, 1838: *zsendicze*.

6. Az alakváltozatok figyelembevételével az itt vizsgált három szóval kapcsolatban a következő etimológiai és szótörténeti észrevételeket tehetem:

A) A *brínza* szó alakváltozatai így csoportosíthatók [A ( )-be tett évszám az első előfordulás esztendejét jelzi]: 1. *brónza* (1546). 2. *boronca* (~*brondza*?) (1723).

¹⁶ Ez az egyetlen álló alakváltozat nyilvánvaló olvasási vagy sajtóhiba lehet *boronca* helyett [l. erre: Kniezsa, SzJ. 109].

3. boronza (1596). 4. boronca (~borondza?) (1599; írva: boroncza). 5. brenze (~brendze?) (1549). 6. brenza~brënza (brendza?) (1557; írva: brenza, brënza). 7. brence (~brendze?) (1573; írva: brence). 8. berenze (1564). 9. berenza (1831). 10. brinza (~brindza?) (1618). 11. brindza (1816).

Ez alakváltozatok közül kétségtelenül a szóeleji kettős mássalhangzóval kezdődők az elsődlegesek, a torlódás-feloldásos alakok ejtéskönnyítő sarjadékhang beiktatásával a magyarban alakultak. A magyarban eleinte mássalhangzótorlódással jelentkező szó a románból is, a szlávból is bekerülhetett ugyan, de mivel a román szó eredete tisztázatlan [így DA, Kniezsa, SzJ. 109], és — bár erre nézve Kniezsa (i.h.) nem nyilatkozik — ismeretlen a szláv nyelvekből kimutatható szó eredete is, nem lehet kétségtelen bizonyossággal eldönteni, hogy honnan került a szó a románba és a szláv nyelvekbe, illetőleg nem azt, hogy a román volt-e a szláv nyelvek számára az átadó nyelv vagy fordítva. Az EtSz. szerint ugyan újabban elfogadott nézet az, hogy e szó a románság¹⁷ tulajdona volt, mégis Kniezsa — Cránjalá véleményére hivatkozva — a román szót ismeretlen eredetűnek mondja. Maga a szó azonban szerinte és DA szerint is a „vlach pásztorkodással” terjedhetett el [Kniezsa, i. h.; L. még Petrovici i. h.]. Noha a román szót Marinovics Milán részletesebb egybevetés nélkül, kijelentésszerűen albánból románba, innen pedig a magyarba átkerült szónak tartja [Nyr. XLVII, 89], az újabb román etimológiai kutatás továbbra is homályos, illetőleg ismeretlen eredetűnek tekinti [l. Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice*. București, 1933. 335—6; DLRM; a többi könyvészeti utalást l. Blédy, i. m. 27—8; újabban Alexandru Rosetti is: *Istoria limbii române*¹⁸. București, 1964. 119—20; Ovid Densusianu azonban az illír származás lehetőségével számol (L. tőle: *Istoria limbii române*. București, 1961. 119—20 és Mut.)]. Ami aztán a magyarban a XVI. század közepétől jelentkező szó eredetét illeti, e szó két irányból: a románból is, a szlávból is bekerülhetett a magyarba. Az erdélyi magyar írásbeliségben 1548-tól jelentkező alakváltozatok azonban szóföldrajzi okokból csak a románból¹⁸ valók lehetnek akár veláris hangalakúak (brónza~boronza~brondza), akár vegyes (brinza, brindza, brenza) vagy palatális hangrendűek (brenze). A magyarba ugyan az í (â)-t tartalmazó román szók az esetek többségében i : i ~ e hanghelyettesítéssel kerültek be (pl. *amarit* < *amarit*, *kirzsa* < *cîrjă*, *deszkentál* < *descînta*, *kirlán* ~ *kerlân* < *cîrlan*, *gircsáva* < *gilceavă*, *szirba* < *sîrba*, *netentók* < *năntintoc*), van azonban példa a párhuzamos kettős: magas és mélyhangú hanghelyettesítésre is (*berszán* ~ *burszán* < *bîrsan*) [Blédy, i. m. 13]. A románból magyarba átkerült szókban jóval gyakoribb tehát az i : i, e mint az i : o, u hangmegfelelés, ezért noha a Felföldön jelentkező, első tagjukban i-t vagy e-t tartalmazó alakváltozatok bekerülhettek ugyan a morva, szlovák, sőt a cseh nyelvből is, de — vándorló román pásztorok révén — közvetlenül vagy közvetve átkerülhettek a románból is.

E szó nincs meg sem Edelspacher Antalnak a magyar nyelv román eredetű elemeit tárgyaló [NyK. XII] szerényebb, sem Szinnyei Józsefnek amannál jóval gazdagabb szójegyzékében [Nyr. XXII], sőt nem található Damian Istvánnál sem [NyF. 67. sz.]. Szinnyei esetében összefüggésben lehet ez egyrészt azzal, hogy ő főként saját szótára, a MTsz. anyagát dolgozta fel, ide pedig — feltűnően — a *brinza* tájszóra vonatkozólag egyetlen adalék sem került be, másrészt meg a szót — ha egyáltalában eléje került — Szinnyei hihetőleg Miklosich Ferenc véleményéhez igazodva (vö. Nyr. XI, 118) maga is szláv eredetűnek tarthatta.

Noha a román *urdă* szó ismeretlen, illetőleg bizonytalan eredetű. [l. Blédy, i. m. 72 és az ott id. irodalmat; Kniezsa, SzJ. 699; Rosetti, i. m. 119—20]¹⁹, a magyarban

¹⁷ Az EtSz. egy 1357. évbéli raguzai latin nyelvű oklevélnek egy kihalt újlatin nyelvből való *brence*, illetőleg *brença* szórványát a román eredet bizonyosságául idézi. (Hivatkozik erre már Tiktin is.)

¹⁸ A románban a *brinză* szó legkorábbi előfordulási évétől az 1573. esztendőig említik [vö. Rosetti, i. m. 119], a magyarban való előfordulás tehát egy negyedszázaddal előbből való.

¹⁹ Marinovics Milán a *brinza* szóhoz hasonlóan ugyancsak minden közelebbi bizonyítás nélkül e szót a románban az albán *urdë* átvételével maghonosított szónak és innen a magyarba román pásztorok közvetítésével átkerült szónak tartja (Nyr. XLVI, 183).

a feudalizmus korabeli adalékok földrajzi jelentkezése miatt az *orda* alakváltozatot feltétlenül román eredetűnek kell tekintenünk [így már Szinnyi: Nyr. XXIII, 482 és újabban Kniezsa, i. h. is.], és persze még inkább ilyen eredetű a feudalizmus kora utánról a hétfalusi csángóból ismert *urda* alakváltozat [Nyr. III, 564]. Ettől az Erdélyből ismert román eredetű *orda*, ritkán *urda* tájszótól külön kell választanunk a Gvadányiból, valamint a Hont megyéből újabban előkerült különleges "a tehénnek borjázás után kifejt teje, főcstej" *urda* tájszót [Nyr. XVI, 574]. Ez utóbbiakat joggal szláv, pontosabban szlovák közvetítéssel átkerült jövevényszónak tarthatjuk [így Edelspacher: NyK. XII, 111; Alexics György: Nyr. XVII, 374; Szinnyi, i. h.; Damian: NyF. 67. sz. 43; Blédy, i. m. 72 és az ott id. irodalom; Kniezsa, *SzJ.* 699–700]. — A román eredetű szónak a régiségben Erdélyben kizárólagos *orda* alakjával kapcsolatban vagy arra gondolhatunk, hogy a román *u-s* szókezdettel szemben jelentkező magyar *o-s* szókezdet a magyarban nyiltabbá válással keletkezett, vagy azzal kell számolnunk, hogy a XVI. század közepe előtt az erdélyi románban is a szónak nyiltabb hangalakja volt. E két lehetőség közül ez utóbbinak megvizsgálása a román szótörténet körébe tartozik.

C) A fogarasi földi kisállattartó tejgazdálkodásnak az odaváló magyar köznyelven közkeletű harmadik román eredetű kölcsönszava, a *zsentic* elsőként szintén Daczó Máté fogarasi várnagynak Nádasdy Tamás, akkor országbíró és Fogarasi-földe kapitányához 1549-ben írt levélbeli jelentéséből ismeretes. Noha — mint tudott dolog — Calepinus (1585) magyar tolmácsai erdélyiek voltak, e szó ekkorig, úgy látszik, még nem jutott el a szótári számtartás szintjéig, de a következő század elején (1604, 1621) Szcenci Molnár már szótározta. Ettől kezdve a szó egyik szótárból a másikba vándorolva a XVIII–XIX. századi magyar szótárak elmaradhatatlan eleme.

A történeti szóanyagban e szónak előbb egybeállított írott alakváltozatai, a *zsentic* (1549), *zsendice* (1604), *zsentic* (1763) és *zsentic* (1801 k.) közül legrégebbi, de csak egyetlen egyszer előforduló forma Daczó Máté tollára talán csak elírásból kerülhetett a várható *senhijcze* helyett *semthijcze* alakban. A Mtsz. és a SzamSz. szerint a magyar nyelvjárásokból a *zsendice*, *zsentyice* és *zsindica* alakváltozatokat tarthatjuk nyilván, e három alakváltozatot azonban kiegészíthetjük a romániai magyar nyelvjárások nyelvföldrajzi anyagának eddig összegyűjtött szókészletéből Muradin Lászlótól közzétett, következő nyelvjárási formákkal: *zsendica* (Misztótfalu), *zsēdice* (Székelyzsombor), *zsennygyice* ~ *zsennytyice* (Mezőköbölktűt), *zsēmlice* 'savó' (Pipe), *zsōmlice* (Bözöd) [NyIrK. VI (1962), 197, 201, 379, 381, VII (1963), 118]. — Magam is Désről meg környékéről gyermek- és ifjúkoromból a ritka *zsentic* és *zsentytyica* forma mellett a gyakoribb *zsennytyice* alakra emlékszem.

A szó származtatását illetően, egy Miklosich Ferenc eredeztetésére tett futó megjegyzéséből ítélve, e szót, úgy látszik, már Budenz József szlovák eredetűnek tartotta (NyK. VI. 316) és az utána következő magyar kutatók közül Asbóth Oszkár, Gombocz Zoltán és Valló Albert is a szláv eredeztetés mellett foglalt állást (Asbóth: Nytud. I, 188; Gombocz: MNy. I, 165; Valló Nyr. XXXIII, 571). Kniezsának a szó eredetére vonatkozó, legelfogadhatóbb véleménye szerint a magyar szó két forrásból való. Az alakváltozatok egyik csoportja (az erdélyiek mind, de az alföldiek egy része is) a románból származik, a másik csoport, az Erdélyen kívüli alakváltozatok legtöbbször (*zsendice*, *zsentic*, *zscince*) a szlovákból való. Szerinte semmiesetre sem lehet igaza Cránjalának, hogy a szó útja ez lett volna: délszláv *zentic* > magyar *zsentic* > román *jinti'a* és szlovák *zintica*. Ha ugyanis a délszlávból előbb a magyarba került volna a szó, a szláv nasó-orális magánhangzók XII. század előtti eltűnése miatt a szónak jóval előbb, még e hangok eltűnése előtt bele kellett volna kerülnie a magyarba, és innen — magyar közvetítés esetén — a többi Cránjalától jelzett nyelv szókincsébe. Különben ilyen régi, XII. század előtti átvétel esetén hangalakjában is a szónak magyarabb hangalakúnak (pl. valami *zsēnce*-féle formájúnak) kellene lennie. A szó — Kniezsa szerint — „csak a vlach pásztorok működésének területén ismeretes”, ez pedig „vlach közvetítés mellett, szől”. Magának a szónak szláv eredete ugyan valószínű, de a román nyelv közvetlenül valamely, vagy talán több szláv nyelvből vehette át a szót, a magyarba pedig a románból és a szlovákból került át [Kniezsa, *SzJ.* 575–6]. Kniezsa fejtegetései kiegészítéseként ajánlatos hangsúlyozni, hogy a *zsentic* és a *zsendice* alakváltozat felföldi adatok esetében lehet ugyan szlovák eredetű, az Erdélyből

eddig előkerült és ezután bizonyos még előkerülő ilyen változatok esetében nyelv-földrajzi okokból feltétlenül románból és nem közvetlenül szlovákból való átkerülésre kell gondolnunk.

7. Feudalizmuskori kisállattartó tejgazdálkodásunknak itt vizsgált három leg-
régebbi román eredetű kölcsönszava mellett még a *gulasztra~guraszta~gulaszta*
'főcstej', a *kaskavál* 'turófajta', zér 'savó' szó származik a románból. Ez utóbbi há-
rom közül az első Erdélyben nyelvjárási szinten elég széles körben ismeretes, a
két utóbbi azonban csak egészen szórványos előfordulással adatolható [1. MTsz.;
Blédy, i. m. 48—9, 55, 93]. Ha ezekhez még hozzászámítjuk a tejgazdálkodást végzők
román eredetű foglalkozásnevét (*bács, berszán, csobán, eszkrétár~szkotár, pakulár*),
valamint a tejgazdálkodás helyére (*esztieta~isztieta~sztieta, komárnyik, esztirenga~*
sztrunga) és eszközeire vonatkozó ugyanilyen eredetű kölcsönszókat (*berbence,*
burdó, galyáta, kelenta~krinta), az itt számba vett fogalomkörben elég jelentős román
szókincsbeli hatást állapíthatunk meg. E hatás még jelentősebbnek mutatkozik, ha a
kisállattartó tejgazdálkodással kapcsolatos juhgazdálkodás román eredetű szóanyagát
(*berbécs, cáp, mióra, nótin, plekelör, turmá, vakisa*) is számba vesszük.

8. Ami aztán a román szóanyag magyarba való átkerülésének társadalmi vonatko-
zásait illeti, az előbbiekből behatóan vizsgált legfontosabb három kölcsönszó, de mel-
lettük az e fogalomkörbe tartozó, felsorolásszerűen említett többi szó átkerülése is
nyilvánvalóan a kisállattartó falusi gazdálkodás szintjén, elsősorban a széleskörű juh-
gazdálkodást űző nagybirtokok román és magyar jobbágysága, zsellérsége, valamint
a velük érintkező birtokosok és birtokigazgatási tisztviselők körében folyhatott le.
A városok esetében a városi román lakosság és a környékbeli román lakosságú fal-
vakban birtokos városok birtokigazgató tisztségviselői közvetíthették a román szó-
kincsbeli hatást a városi magyar polgárság felé. Így az e körbe tartozó szóanyag
aztán kilépett az állattartó-tejgazdálkodó jobbágyság, zsellérség társadalmi szintjéről,
és a falusi birtokosság, értelmiség, valamint a városi polgárság közvetítésével beha-
tott, illetőleg elterjedt a köznyelvben is. Ilyenformán juthatott el némelyik kölcsön-
szó a XVI. századi kolozsvári számadáskönyvekben való gyakori szereplés, valamint
a XVI—XVII. századi magán- és hivatalos levelezésben, illetőleg hivatali írásbeliség-
ben, sőt továbbmenőleg már a XVII. század legelejétől a szótárakban és az irodalmi
művekben való jelentkezés szintjéig. Tejgazdálkodásunk e három feudalizmuskorabeli
kölcsönszavának vizsgálata tehát a pusztá etimológiai és szókincstörténeti tanulsá-
gokon túl a magyar—román nyelvi érintkezés társadalmi hátterére vonatkozó tanulsá-
gokkal is szolgál.

TREI CUVINTE DE ORIGINE ROMÂNEASCĂ REFERITOARE LA PRELUCRAREA LAPTELUI (BRINDZA, ORDA ȘI ZSENTICE) PĂTRUNSE ÎN LEXICUL LIMBII MAGHIARE ÎN EPOCA FEUDALISMULUI

(Rezumat)

Cele trei împrumuturi de origine românească din titlu, existente în dialectele ma-
ghiare, apar pentru prima dată într-un text maghiar din 1549, în scrisoarea lui Daczó
Máté, pircáláb al Făgărașului, adresată lui Nádasdy Tamás, căpitan al ținutului Făgă-
raș. Dintre cele trei cuvinte, numai două, și anume *brindza* și *orda* se găsesc pe lista,
pînă acum cea mai completă, a împrumuturilor de origine românească, întocmită de
Géza Blédy (vezi G. Blédy, *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Studiu
lexicologic, Sibiu, 1942, p.27—27, 72, 97), cel de al treilea cuvînt, *zsentece*, n-a fost
considerat multă vreme drept împrumut din limba română. Înainte de a ieși la iveală
scrisoarea lui Daczó Máté, cuvîntul *brindza* era cunoscut într-o atestare datînd din
1596, *orda* din dicționarul lui Francisc Páriz Pápai apărut în 1708, iar *zsentece* din
dicționarul lui Szenczi Molnár Albert, publicat în 1621.

În cadrul muncii de prelucrare a materialului lexical de origine românească al
limbii maghiare datînd din perioada feudalismului, colectivul de muncă al catedrei de
Timba maghiară a Universității „Babeș—Bolyai” a scos la iveală date istorice mai
vechi și mult mai numeroase decît cele cunoscute pînă în prezent privitoare la cele

trei cuvinte românești, atât de importante în terminologia din Transilvania a prelucrării laptelui. Pe baza acestor date noi a fost posibilă nu numai stabilirea apariției timpurii și a răspîndirii geografice largi a cuvintelor, ci și precizarea mediului social în care a avut loc împrumutul și a modului în care aceste cuvinte s-au răspîndit în dialectele maghiare din Transilvania și din alte regiuni, precum și în limba maghiară comună din Transilvania, vorbită în epoca feudalismului.

În urma cercetărilor întreprinse în ultima vreme, prima atestare în textele maghiare a cuvintelor *brindza* și *orda* datează din 1548, iar a cuvîntului *zsenticse*, din 1549, de la care dată aceste cuvinte apar fără întrerupere în textele maghiare pînă la sfîrșitul epocii feudale. Pînă la mijlocul secolului trecut ne stau la dispoziție foarte multe date istorice privitoare la răspîndirea celor trei împrumuturi. Pe baza datelor culese se constată că toate trei cuvintele prezente în dialectele maghiare și în limba maghiară comună din Transilvania din epoca faudală sînt împrumutate din limba română. Numai cîteva variante existente în dialectele maghiare din Ungaria pot fi considerate împrumuturi din slavă.

Autorul include în sfera cercetărilor sale istorice nu numai cele trei cuvinte, ci și datele referitoare la derivatele lor, elucidînd problemele lingvistice legate de aceste împrumuturi și clarificînd împrejurările în care a avut loc pătrunderea și răspîndirea acestora.

ТРИ СЛОВА РУМЫНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ О ПЕРЕРАБОТКЕ МОЛОКА (BRINDZA, ORDA И ZSENTICSE), ВОШЕДШИЕ В ЛЕКСИКУ ВЕНГЕРСКОГО ЯЗЫКА В ЭПОХУ ФЕОДАЛИЗМА

(Резюме)

Три заимствования румынского происхождения (данные в заглавии статьи), имеющиеся в венгерских говорах, впервые появляются в венгерском тексте 1549 г. Из этих трёх слов лишь два, а именно *brindza* и *orda* находятся в самом полном до сих пор списке заимствований из румынского языка, составленном Гезой Бледи; третье слово, *zsenticse*, не рассматривалось до настоящего времени как заимствование из румынского языка. Наиболее давними числами аттестации этих слов считались до настоящего времени 1596, 1708 и 1621 годы.

При переработке лексического материала румынского происхождения, имеющегося в венгерском языке и относящегося к периоду феодализма, коллектив кафедры венгерского языка Клужского университета им. Бабеша-Бойаи обнаружил более давние исторические данные, и более многочисленные, чем известные до сих пор данные, которые относятся к трём вышеупомянутым румынским словам. Таким образом стало возможным не только установление раннего возникновения и широкого географического распространения слов, но и уточнение социальной среды, в которой произошло заимствование, а также уточнение способа, которым эти слова распространились в различных венгерских говорах Трансильвании и других областей, а также в общенародном венгерском языке Трансильвании, на котором говорили венгры в эпоху феодализма.

Вследствие исследований, произведённых в последнее время, первая аттестация в венгерских текстах слов *brindza* и *orda* относится к 1548 г., а аттестация слова *zsenticse* — к 1549 г, числа, начиная с которых эти слова непрерывно появляются в венгерских текстах до конца феодальной эпохи. На основе собранных данных автор замечает, что все эти три слова заимствованы из румынского языка. Лишь несколько вариантов, имеющихся в венгерских говорах Венгрии, можно рассматривать как заимствования славянского происхождения.

DREI LEHNWÖRTER RUMANISCHEN URSPRUNGS DIE MILCHVERARBEITUNG
DER KLEINVIEHZUCHTER BETREFFEND (*brindza*, *orda* und *zsenticé*)
IM UNGARISCHEN WORTSCHATZ DES FEUDALEN ZEITALTERS
(Zusammenfassung)

Die im Titel angeführten und in den ungarischen Mundarten vorhandenen drei rumänischen Lehnwörter erscheinen in einem ungarischen Text zum ersten Mal in 1529. Von diesen drei Wörtern sind nur zwei: *brindza* und *orda* in dem bisher vollständigsten und von Géza Blédy zusammengestellten Verzeichnis der rumänischen Lehnwörter vermerkt; das dritte Wort, *zsenticé* wurde bisher nicht als rumänisches Lehnwort betrachtet. Als früheste Daten für das Vorkommen dieser Wörter erachtete man bisher 1596, 1707, bzw. 1621.

Im Rahmen der Bearbeitung des ungarischen Lexikalmaterials rumänischen Ursprungs aus dem Feudalismus hat das Arbeitskollektiv des Lehrstuhls für ungarische Sprache an der Babeş—Bolyai Universität über diese drei rumänischen Wörter ältere und viel zahlreichere geschichtliche Angaben wie bisher bekannt, erschlossen. Dies ermöglichte nicht nur den Zeitpunkt der Frühererscheinung und die weite geographische Ausbreitung dieser Wörter festzustellen, sondern auch das gesellschaftliche Milieu, in dem die Wörter entlehnt wurden, wie auch ihre Verbreitungsart in den siebenbürgischen und anderweitigen ungarischen Mundarten und in der siebenbürgischen ungarischen Sprechsprache des Feudalzeitalters zu erforschen.

Auf Grund der in letzter Zeit angeraumten Forschungen werden die Wörter *brindza* und *orda* zum ersten Mal in 1548, das Wort *zsenticé* aber in 1549 attestiert. Seither erscheinen alle drei Wörter in den ungarischen Texten ununterbrochen bis zum Ende des feudalen Zeitalters. Auf Grund der gesammelten Angaben kann festgelegt werden, dass alle drei Wörter dem Rumänischen entlehnt wurden, und bloß einige, in den ungarländischen madjarischen Mundarten vorkommende Abarten als slawische Lehnwörter betrachtet werden dürften.

DOCUMENTARE

PREOCUPĂRI DE LIMBĂ LITERARĂ ÎN REVISTA „FAMILIA”

de

STELA PETCU

Anul acesta s-a împlinit un veac de la apariția revistei „Familia” al cărui rol la îndrumarea și dezvoltarea vieții culturale din Transilvania este binecunoscut.

În lunga sa existență, de peste patru decenii, „Familia” și-a deschis coloanele diferitelor genuri și specii literare legînd în mod permanent conținutul bogat și variat al publicațiilor de problemele actuale ale culturii românești. Prin numeroșii ei colaboratori, majoritatea scriitori înzestrați și însuflețiți de tendințe progresiste, revista a contribuit în mare măsură la întărirea și menținerea unității și conștiinței naționale, la făurirea culturii noastre moderne, la ridicarea culturală și spirituală a poporului român.

Activitatea prodigioasă a „Familiei” nu poate fi separată însă de personalitatea progresistă și multilaterală a lui Iosif Vulcan, întemeietorul și conducătorul ei, afirmîndu-se pe bună dreptate că existența revistei se datorează în cea mai mare parte acestui cărturar harnic și luminat.

Poet, folclorist și dramaturg, animator al tuturor manifestărilor cultural-artistice și luptător pentru înființarea unui teatru românesc în Ardeal, Vulcan poartă interes activ tuturor problemelor culturii românești.

Un aspect mai puțin cunoscut, de care ne vom ocupa în rîndurile de față, este lupta cărturarului ardelean și a „Familiei” pentru unificarea și cultivarea limbii române, pentru impunerea unor norme unitare, pentru îmbogățirea limbii literare. Această acțiune este sprijinită atît în paginile revistei unde Vulcan publică ani de-a rîndul numeroase articole consacrate problemelor de limbă, cît și în cadrul conferințelor ținute la adunările Societății pentru fond de teatru român.

Fiind pe deplin conștient că limba și cultura sint factori inseparabili în viața unui popor și că nu ne putem afirma ca națiune decît prin cultură și limbă, problema cultivării limbii și literaturii naționale apare la Vulcan ca o preocupare centrală, strîns legată și condiționată de înființarea unui teatru românesc. „Valoarea națiunilor — afirmă el — se măsoară după starea de cultură a limbii ce-o vorbesc”. Nu putem sta alături de alte națiuni civilizate decît dacă avem o cultură națională și aceasta începe o dată cu limba, cu cultivarea ei. Deci scopul nostru suprem este s-o îmbogățim, s-o dezvoltăm și s-o transmitem generațiilor următoare¹.

Dar nivelul culturii naționale nu poate fi ridicat prin nimic așa de mult ca prin teatru. Alături de școală și literatură, teatrul este „cea mai accesibilă pîrghie pentru răspîndirea culturii naționale” întrucît cultivă și dezvoltă sentimentul național

¹ *Limba și scena*, în „Familia”, 1872, nr. 46, p. 540.

prin intermediul scenei care la rândul ei are un rol deosebit în cultivarea și propagarea limbii². În acest scop, Vulcan militează pentru dezvoltarea unei dramaturgii românești de înaltă ținută artistică, scrisă într-o limbă frumoasă și corectă³.

Un alt principiu pentru care Vulcan a luptat cu toată convingerea a fost acela al unificării limbii noastre literare în toate ținuturile locuite de români, socotindu-l condiție de bază pentru formarea unei literaturi naționale.

La începutul secolului nostru necesitatea de a avea o limbă literară unică pentru toți românii coincidea cu aspirațiile românilor ardeleni de a se constitui într-o națiune. Această dorință e subliniată de Vulcan în 1902, cu prilejul ședinței de la Sibiu, a Asociației: „Trebuie s-o simtă fiecare român dornic de progresul cultural că fără o limbă literară unică, pe care deopotrivă s-o înțeleagă toți românii de pretutindeni, nu se poate închipui înaintarea idiomului nostru național”⁴.

Vulcan constată că în calea unificării limbii literare există anumite particularități lexicale și sintactice care deosebesc limba cărturarilor ardeleni de a celor munteni și susține că numai prin înlăturarea acestor diferențe se va putea ajunge la desăvârșirea unității de limbă. El subliniază în continuare necesitatea dezvoltării literaturii noastre moderne pe baza limbii vii a poporului, deoarece o cultură și o limbă cu adevărat națională nu se poate realiza decât plecând de la popor. „Poporul e temelie unei națiuni — spune el —, din limba lui s-au creat și dezvoltat toate limbile și literaturile culte; de acolo trebuie să pornim și noi la formarea limbii noastre, căci numai acolo vom găsi modelele căutate și acolo se află izvorul nesecat al comorii de frumuseți noi”⁵.

În același timp, ne rețin în mod special atenția aprecierile sale entuziaste despre frumusețea și bogăția limbii populare, despre însemnătatea valorii ei estetice. Această orientare a limbii și a vieții literare înspre popor a constituit în acea vreme programul tuturor scriitorilor transilvăneni⁶.

„Familia”, ca organ literar, s-a străduit neîncetat să apropie limba literară de masele populare, să stimuleze în cercurile largi ale opiniei publice interesul și dragostea pentru o limbă frumoasă și îngrijită, într-un cuvânt să contribuie la menținerea și desăvârșirea unității de limbă. În acest scop, Vulcan a creat rubrici permanente ca „Salon”, „Să ne curățim limba” sau „Conversație cu cetitoarele”. El a fost mereu prezent în cadrul acestora, condamnând excesul latinistilor, folosirea exagerată a limbii franceze în „saloanele” bucureștene sau ridiculizând limba și moravurile burgheziei ardeleni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Ideile sale privitoare la limbă își păstrează însă numai în parte justetea și actualitatea lor, deoarece la începutul activității sale, ca partizan al etimologismului, Vulcan nu s-a putut feri de unele inconsecvențe și concepții neștiințifice. Propunând de pildă îmbogățirea limbii pe baza resurselor populare, el cere eliminarea unor cuvinte ne-latine, încetățenite în limbă, manifestă rezervă totală față de neologisme sau consideră, ca și alți contemporani ai săi, că limba literară ar avea un caracter de clasă.

Dându-și seama de erorile generate de curentul latinist, Vulcan începe să se elibereze treptat de sub această influență. Ruptura devine evidentă atunci când apără cu stăruință de atacurile latinistilor *Dicționarul grotesc* al lui Alecsandri, poetul pentru care Vulcan avea o mare admirație, sau critică fățiș activitatea Societății Academice, forul care a devenit „expresiunea celei mai radicale extremități”, deoarece mult așteptatul *Dicționar al limbii române* — arată el — a înregistrat cuvintele unei limbi inexistente, iar din *Glosar* au fost eliminate numeroase cuvinte românești cu o circulație largă, pe motivul că nu toate își au originea în limba latină⁷.

Este adevărat — arată Vulcan — că originea latină a limbii noastre nu mai poate fi contestată de nimeni, dar în procesul evoluției ei, datorită unor condiții specifice, limba română s-a îmbogățit cu elemente și din alte limbi, pe care nu avem dreptul

² De ce voim s-avem un teatru național, în „Familia”, 1870, nr. 40, p. 474.

³ Literatura noastră dramatică, în „Familia”, 1875, nr. 40, p. 467.

⁴ „Familia”, 1902, nr. 28, p. 333.

⁵ Direcția dezvoltării noastre literare, în „Familia”, 1886, nr. 31, p. 373.

⁶ cf. Ion Breazu, *Literatura română contemporană a Transilvaniei*, în volumul *Literatura Transilvaniei*. Studii. Articole. Conferințe. Sibiu, 1944, p. 335.

⁷ Ce cerem de la Societatea Academică, în „Familia”, 1878, nr. 68, p. 433—434,

să le eliminăm deoarece ele s-au încetățenit. Națiunile cele mai mari au în vocabularul limbii lor multe cuvinte străine. „Să nu ne temem că prin aceasta vom periclita timbrul latin al limbii; să scriem întocmai cum vorbește poporul, așa ne va înțelege el, așa îl vom putea ridica”⁸.

Credem că merită să fie menționate și câteva păreri cu privire la ortografie întrucât ele pun în lumină atitudinea revistei și a lui Vulcan și în această problemă.

Vulcan consideră că asigurarea unității limbii trebuie urmărită și prin ortografie, dar deoarece Academia n-a făcut decît să oficializeze dezordinea dinainte, votînd un sistem artificial și inaccesibil publicului⁹, el cere să se elaboreze o ortografie unitară, pronunțîndu-se pentru o „reconciliere” între cele două sisteme — etimologic și fonetic —, pentru că numai aceasta ar putea aduce foloase românilor de pretutîndeni și ar reuși să înlăture anarhia ce domnește în modul de a scrie¹⁰.

După ce Academia, revenind în problema ortografiei, legiferează în 1881 sistemul preconizat de Maiorescu, Vulcan se declară de acord cu acesta de dragul „principiului unității”, dar menționează că revista „își rezervă totuși unele concesii etimologice și de accent”¹¹. Prin aceasta „Familia” rămîne într-o oarecare măsură tributară etimologismului de teamă că un „fonetism extrem” ar putea îndepărta cuvintele românești de originea și de tradiția limbii.

Ocupîndu-ne de câteva aspecte pozitive privitoare la acțiunea de cultivare a limbii din cadrul revistei „Familia”, am încercat să contribuim la întregirea studiilor și materialelor care au ca scop să definească poziția pe care o ocupă revista și inițiatorul ei în istoria dezvoltării noastre culturale. Deși ne desparte un veac de la apariția primului număr, „Familia” rămîne mereu prezentă în inimile noastre prin programul său de luptă, prin problematica și actualitatea ei.

ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В ЖУРНАЛЕ „ФАМИЛИЯ”

(Резюме)

В связи с 100-летием со дня выпуска журнала „Фамилия” и для того, чтобы способствовать уточнению места и роли, которую сыграли журнал и его инициатор, Иосиф Вулкан, в истории нашей культуры, автор задается целью выявить несколько положительных аспектов, связанных с борьбой за объединение и культивирование румынского литературного языка, за выработку единых норм и за его обогащение на основе живого народного языка.

CONCERNING THE LITERARY LANGUAGE IN „FAMILIA” (“THE FAMILY”) REVIEW

(Summary)

On the occasion of the “Family” review centenary, the author wants to bring into relief, some essential aspects connected with the struggle for the unification, the cultivation and the enrichment of our literary language. At the same time, the author gives a better explanation of the place held by review and the part played by its initiator Iosif Vulcan in the history of our national culture.

⁸ Direcția dezvoltării noastre literare, în „Familia”, 1886, nr. 31, p. 372.

⁹ Ce cerem de la Societatea Academică, în „Familia”, 1878”, nr. 68, p. 433—434.

¹⁰ La deschiderea Academiei Române, în „Familia”, 1880, nr. 22, p. 136.

¹¹ Ortografia Academiei și „Familia”, în „Familia”, 1881, nr. 41, p. 262.

● La sesiunea științifică a cadrelor didactice tinere de la Facultatea noastră (15–16 ianuarie 1965) au fost prezentate 25 de comunicări, dintre care cităm: asist. Elena Dragoș, *Aspecte ale stilului literaturii în primele decenii ale secolului al XX-lea*; prep. Mircea Borcilă, *Despre originea unui fenomen fonetic dialectal* ($\text{ș} > \text{s}$, $\text{j} > \text{z}$); prep. Ion Baci, *Suprimarea și înlocuirea articolului cu prepoziția de în franceză*; prep. Elena Romănu, *Epitetul heinian în traducerea lui Șt. O. Iosif*; prep. Doina Curticăpeanu, *Cîteva observații privind nuvela Hortensiei Papadat-Bengescu*; prep. Ion Pop, *Imagistica lui Ilarie Voroncă*; prep. Liviu Petrescu, *Noțiunea de temperament artistic la N. Iorga*.

● La prima sesiune științifică a cadrelor didactice de la Institutul pedagogic de 3 ani din Baia Mare (12–13 februarie 1965) au participat din partea Facultății noastre, susținînd comunicări: acad. prof. Dr. E. Petrovici, *Toponimia pseudoslavă de pe teritoriul R.P.R.*; conf. M. Zăciu, *Victor Papilian (schiză pentru o reconsiderare)*; lector L. Grămadă, *Începuturile presei umoristice românești în Transilvania*; lector M. Protase și asist. G. Antonescu, *Turnee românești în Transilvania*; lector M. Curticeanu, *Din tradițiile presei militante ardelenă*.

● Prof. Dr. D. Macrea a fost ales membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România.

● A apărut *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. IV (Editura Academiei), avînd ca redactori responsabili pe acad. prof. Dr. Emil Petrovici și prof. Dr. Ion Pătruț.

● În ziua de 17 aprilie a avut loc sesiunea internă de comunicări a cadrelor didactice de la Catedra de limba rusă

și slavistică; în cadrul ei s-au prezentat comunicările: acad. prof. Dr. E. Petrovici, *Înfluența slavă asupra neutrului istroromân*; lector E. Janitsek și prep. M. Oros, *Nume topice românești și slovace din satul Borumlaca*; lectorii Cl. Paszternák, L. Lukács și asist. M. Nagy, *Cuvinte împrumutate în graiul lipovenilor din comuna Sarichioi (reg. Dobrogea)*; lectorii A. László, A. Bán și asist. V. Tripa, *Unele principii metodologice ale predării foneticii limbii ruse la români*; asist. O. Croitoru, *Cu privire la traducerea în limba română a termenilor dialectali din volumul I al romanului „Pămint desfelenit”, de Mihail Șolohov*; prof. Dr. I. Pătruț, *Împrumuturi prin „filieră”*; lectorii A. Felea și Cl. Fogarasi, *Contribuții la metodica dezvoltării exprimării elevilor în limba rusă*; lector R. Demeter, *Funcțiile sintactice ale participiilor în limba slavă veche*; asist. G. Ciplea, *Accentul și cantitatea în elementele de origine română din graiurile cehe din Banat*; lector E. Janitsek, *Nume topice de origine ucraineană în valea superioară a riului Șieu (reg. Cluj)*.

● În ziua de 20 aprilie ne-a vizitat prof. Branko Džabula, profesor de franceză la Universitatea din Sarajevo (Iugoslavia).

● La sesiunea de comunicări a cercurilor științifice studențești din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” (24–25 aprilie 1965), la secția de lingvistică și la secția de literatură s-au prezentat 24 de comunicări. Numărul mare al comunicărilor, diversitatea temelor abordate, ca și competența cu care, în majoritatea cazurilor, au fost dezbătute problemele de specialitate au reflectat un promițător debut al studenților noștri în activitatea de cercetare. Dintre comunicări menționăm: Doi-

na Stela Pop (anul V), *Sinonimia sub aspect stilistic*; Gheorghe Radu (anul V), *Observații asupra unui grai maramureșean* (Cornești, raionul Sighet); Eva Gyimesi (anul II), *Distribuția sunetelor în poezia lui Bérzsenyi Dániel*; Dumitru Losonți (anul V), *Sistemul fonologic din Bonfida, raionul Gherla*; Nicolae Vinătoru (anul IV), *Compunerea cuvintelor sub aspect matematic*; Titus Moraru (anul V), *Fiziologia literară în literatura română*; Nicolae Prelipceanu (anul IV), *Poezia lui Paul Valéry*, Elisabeta Simó (anul IV), *Poeziile lui József Attila în românește*.

● În luna aprilie, cu prilejul împlinirii a 700 de ani de la nașterea marelui poet italian, Dante Alighieri, a avut loc un festival „Dante”, sub auspiciile Universității „Babeș—Bolyai”, iar Facultatea noastră, în colaborare cu Biblioteca centrală universitară, a organizat o „Expoziție comemorativă Dante.” Cu același prilej, Facultatea noastră a organizat în luna mai și o sesiune științifică festivă. La această sesiune au prezentat comunicări: prof. Dr. Francisc Pall, *Italia în epoca lui Dante*; conf. Ilie Racoveanu, *Florența în timpul lui Dante*; conf. Gheorghe Szabó și lector Ioan Pulbere, *Unele aspecte ale revoltei sociale în „Divina Comedie”*; asist. Viorica Lascu, *Figuri feminine în „Divina Comedie”*; lector Maria Opreanu, *Doctrina lingvistică a lui Dante*; lector Margareta Boeriu, *Observații asupra propriei traduceri a „Divinei Comedii” și asupra mijloacelor stilistice*; asist. Cornel Căpușan, *Observații asupra rolului imaginii în „Divina Comedie”*; prof. Dr. Nicolae Lascu, *Dante și Ovidiu*; conf. Mircea Zăciu, *Dante și Macedonschi*; lector Ștefan Bitan, *Răspunsuri contemporane la „Infernul” lui Dante*.

● În cadrul simpozionului „Arta și literatura în anii puterii populare” (aprilie 1965), lectorul L. Baconsky a ținut conferința *Succese ale literaturii în anii puterii populare*.

● La invitația Institutului pedagogic din Baia Mare, conf. P. Dumitrașcu a ținut la Facultatea de filologie a acestui institut, în luna aprilie 1965, un ciclu de trei lecții deschise.

● În ziua de 6 mai, Facultatea noastră a primit vizita prof. agregat Léon Warant, de la Universitatea din Liège (Belgia).

● La sesiunea științifică a cadrelor didactice de la Institutul pedagogic din Tg. Mureș (15—16 mai) au participat din partea Facultății noastre conf. D. Pop,

I. Vlad, lector M. Curticeanu și asist. I. Șeulean. Cu acest prilej, conf. D. Pop și asist. I. Șeulean au prezentat comunicarea *Contribuții la studiul baladei populare voinicești*.

● În ziua de 28 mai, Facultatea noastră a fost vizitată de prof. Kis Sándor, de la Universitatea din Debrecin (R. P. Ungară).

● La Seminarul internațional al cadrelor didactice universitare din țările socialiste, care predau limba și literatura rusă, seminar ținut la Moscova între 5 iunie și 5 iulie 1965, Facultatea noastră a fost reprezentată de lector Elisabeta Gáll.

● La sesiunea științifică a cadrelor didactice de la Institutul pedagogic din Oradea (28 iunie 1965) din partea Facultății noastre au participat prof. Dr. I. Pervain, asist. S. Tomuş și preparatorii D. Curticăpeanu și I. Pop.

● La cursurile de vară de limba și cultura poporului român (Sinaia, 1965) au participat, ținând lecții, acad. prof. Dr. E. Petrovici, prof. Dr. I. Pervain, prof. Dr. Liviu Rusu și conf. M. Zăciu.

● La cursurile de vară de la Universitatea din Debrecin (R. P. Ungară) au participat în acest an din partea facultății noastre lector C. Căpușan, asist. Ștefan Vöö, I. Șeulean și preparatorii L. Kozma și Ioan Péntek.

● A apărut volumul *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române* (Editura de stat didactică și pedagogică), lucrare a prof. Dr. D. Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România.

● La Colocviul de teoria funcțiilor convexe, cu aplicații la calculul numeric (2—5 iulie 1965), organizat de Institutul de calcul al Academiei Republicii Socialiste România — Filiala Cluj, din partea Facultății noastre au prezentat comunicări: prof. Dr. R. Todoran, *Lexicul dialectului meglenoromân sub raport statistic* și asist. E. Kis (în colaborare cu E. Comșulea și I. Anghel, cercetători la Institutul de lingvistică), *Topica propozițiilor principale prin prisma teoriei grafelor*.

● În perioada august-septembrie, asistentă Doina Cornea, de la Catedra de filologie romanică, a luat parte la cursurile de vară de la Strasbourg (Franța).

● La cel de al III-lea Congres de lingvistică romanică (Madrid, 1—9 septembrie 1965), prof. Dr. D. Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, a prezentat comunicarea *Terminologia tehnico-științifică din limba*

română contemporană. D-sa a mai ținut conferințe la universitățile din Paris (Sorbona), Strasbourg și Montpellier, avînd ca tematică *Formarea și latinitatea limbii române și Influența franceză asupra lexicului limbii române*.

● La Congresul de dialectologie, care a avut loc în septembrie 1965, la Magdeburg (R.F.G.), Facultatea noastră a fost reprezentată prin acad. prof. Dr. Emil Petrovici. Tot d-sa a participat și la Ședința comitetului internațional al slavistilor (Viena, septembrie 1965).

● Din partea Facultății noastre au participat la „Colloque international. Forme et substance en phonétique” (București, 20—23 septembrie 1965, prof. Dr. D. Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, profesorul Dr. M. Bogdan, conferențiarul M. Gălfy, V. Pamfil, M. Zdrenghia, lectorii Băn Alexa, P. Schweiger și asistenții A. Tătaru și Ștefan Vöö. Lectorul P. Schweiger a prezentat comunicarea *Sunet și fonem în vorbirea ațazicilor*.

● La festivitățile care au avut loc cu prilejul centenarului ziarului „Familia” (Oradea, 29 sept.-1 oct. 1965), Facultatea noastră a fost reprezentată de prof. Dr. R. Todoran și conf. M. Zdrenghia. Prof. Dr. R. Todoran a rostit o cuvîntare de salut din partea Universității clujene.

● Cu prilejul sărbătoririi a 75 de ani de la moartea lui V. Alecsandri, Facultatea noastră a organizat, în ziua de 30 oct. 1965, un simpozion închinat marelui scriitor. Deschis de conf. M. Zăciu, simpozionul a cuprins comunicările prof. Dr. H. Jacquier, *Alecsandri și cultura universală*; lector M. Protase și asist. G. Antonescu, *Răsunete ale teatrului lui Alecsandri în Transilvania*; I. Engel, *Alecsandri în cultura maghiară*. A urmat apoi un recital din poezia lui V. Alecsandri. Cu același prilej a fost organizată și o vitrină festivă la biblioteca Facultății.

● Filiala din Cluj a Societății de lingvistică romanică, constituită la 23 oct. 1964 și care își are sediul la Facultatea de filologie a Universității „Babeș—Bolyai”, a depus o susținută activitate științifică în anul 1965. În ședințele sale lunare s-au prezentat următoarele comunicări: acad. prof. Dr. E. Petrovici, *Este istro-româna o limbă mixtă slavo-română?*; prof. Dr. H. Jacquier, *Influența semitice în latina populară*; prof. G. Giuglea, *Note etimologice. Rectificări în adaosuri*; lector A. Kalik, *Adjectivele de relație în limba franceză*; prof. agregat Léon War-

nant (Universitatea din Liège, Belgia), *Le dialecte wallon et la dialectologie wallonne*; prof. V. Scurtu, *Semnificația termenilor de înrudire în limba română*; asist. E. Kis, *O nouă categorie gramaticală sub aspect matematic (conjugarea obiectivă directă și indirectă)*; lector Petru Kovács, *Un militant pentru relațiile culturale româno-franceze: Frédéric Damé 1849—1907*; conf. M. Zdrenghia, *Există adjective posesive în limbile romanice?*

● La ședințele din cadrul Filialei din Cluj a Asociației slavistilor din Republica Socialistă România, au prezentat comunicări: acad. prof. Dr. E. Petrovici, *Etimologii slave și române* și asist. Gr. Benedek, *Reflexele lui r, l, și r, l+ü, i în graiurile slovace din reg. Crișana*.

● În activitatea sa pe anul 1965, Societatea de științe istorice și filologice, Filiala Cluj, s-a bucurat de sprijinul a numeroase cadre didactice de la Facultatea noastră, care, la ședințele obișnuite de lucru și la sesiunile științifice organizate în orașele Cluj, Zălau, Dej și Abrud, au prezentat comunicările: prof. Dr. I. Pervain, *Societatea diletanților „teatrali” din Cluj, în turneu la Abrud (1870—72)*; prof. Dr. R. Todoran, *Formarea limbii naționale române și Fenomene arhaice în graiul moților. Importanța lor pentru studiul istoriei limbii române*; conf. P. Dumitrașcu, *Stilul aforistic în „Nicoară Potcoavă”, de M. Sadoveanu*; conf. D. Pop, *Începuturile interesului pentru folclorul maramureșean și Vechi teme și motive de largă circulație românească în folclorul Munților Apuseni*; conf. M. Zdrenghia, *Articol sau pronume (al, a, ai, ale)*; lector M. Homorodean, *Cu privire la metoda culegerii pe teren a numelor topice, Din toponimia comunei Bucium (rn. Zălau) și Din toponimia comunei Săcătura (rn. Cîmpeni)*; lector M. Magyaródi, *Date noi în legătură cu trecerea lui Alecu Russo prin Transilvania*; lector C. Săteanu, *În legătură cu propozițiile explicative, Din toponimia comunei Mierlău (rn. Oradea) și Predicatul compus*; asist. E. Kis, *O evoluție de la concret la abstract. Forma scurtă a complementului direct și indirect*. Conf. M. Zdrenghia și lector C. Săteanu au participat și la sesiunea științifică pe țară a Societății de științe istorice și filologice (luna martie, Brașov). În luna aprilie, la invitația Filialei din Baia Mare a Societății de științe istorice și filologice lector M. Homorodean a ținut, în fața membrilor acesteia, o comunicare.

